

5.634
93/99

БИБЛИОТЕКА
ИМ. А.С. ПУШКИНА
МОСКВА

Мишумин

СТАРОГА ВЕКА

Мишчун:

Мишчунја свачов. века

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ГРАД Београд

Бр. 5634

У В О Д

83/99

Страна

§ Т. Живот првих људи

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАД БЕОГРАД
РАЈСКО УЛОЖИШТЕ

Прастара
хорда

Људски живот зачео се на земљи пре много стотина хиљада година. Први људи били су дивљаци и, слично животињама, живели су у чопорима. У великим групама лутали су по земљи тражећи оскудну храну, заједнички правили грубо оруђе и њиме се користили.

Први људи улагали су много труда да би себи прибавили хране. Они нису знали ни за сточарство, ни за земљорадњу, нити за прераду добијених производа. Они су морали просто тражити и скупљати све што се могло употребити за храну.

У том првом периоду свог живота људи нису имали домова, скривали се у жбуњу и заглачили се у дубоке пећине. Оруђе за рад правили су од камена и костију. То је било грубо оруђе без икакве обраде и глачања. То прво оруђе које су људи научили да праве од камена зове се оруђе „старо- каменог доба“ (палеолитског). С њим су људи одлазили у лов на дивље животиње, њиме су вадили из земље оно корење које се могло јести. Мало се могло урадити таквим простим оруђем. Због тога је тим људима стално претила опасност од грабљивих звери и глади. У борби за опстанак људи су морали да лутају заједно у великој хорди, да заједнички траже храну и бирају привремено станиште. Таква је био живот прастаре хорде.

Племена и род

Живот људи није био стално исти. Једном поста-

ло, људско се друштво кретало напред, истина, споро, али стално и одређено. Живот људи почео је да се брже развија када су они научили да се користе ватром, коју су налазили крај живих вулкана или узимали приликом шумских пожара. Касније су људи научили да и сами добијају ватру трењем једног комада дрвета о други, или ударом кремента о кремен. Сада се и техника подигла на виши степен. Од камена, добром обрадом и глачањем, почели су правити ножеве, дмета и врхове стрела. Ово усавршеније оруђе од камена зове се оруђе „ново-каменог доба“ (неолитског). У исто време људи су изумели лук, променом оруђа за рад, изменили су се и људи и њихов начин прибављања средстава за живот. Сада су људи почели прелазити на припитомљавање животиња, на риболов и прво сточарство. У вези с тим запажа се и прелаз ка седелачком животу.

Сада номадске хорде почињу да се разлучују и да поседују извесне одређене пределе. Тако, још при крају старо-каменог доба, појављују се племена, тј. велике заједнице сродних група људи. Та

су се племена, даље, делила на посебне родове. Род је чинила група људи везаних међу собом крвним сродством. Родовска организација људи није била уочена, већ се и она развијала и мењала.

Матриархат У почетку жена игра главну улогу у родовском друштвеном поретку. Она мотиком копа земљу, она почиње да сеје жито и припитомљава животиње. Кад мушкарац одлази у лов да добавља храну, жена остаје у боравишту и брине се о деци и старцима, о чувању стана и реду у боравишту; њен рад је главни извор опстанка за оне који остају. Све то ставља жену на прво место и такво првенство жене у роду зове се матриархат.

Много је хиљада година прошло док није учињен нов корак унапред. Први људи нису могли да се задовоље случајно нађеном храном, дивљим травама и корењем, или ловом на животиње, који није био увек срећан. У погледу хране и прављења одела, уређења стана и прављења оруђа расту захтеви људи. Сада људи прелазе на сточарство и земљорадњу као на главни начин добављања средстава за живот. Од припитомљавања животиња врши се прелаз ка сточарству (пастирству). Гајење великих буљука крава давало је људима млеко, месо, кожу и кост. Од врло примитивне земљорадње људи прелазе на савршенију. Мотика се замењује плугом. У плуг упрежу припитомљеног бика. Сада се боље бразда тле, врши се вештачко натапање њива, сеју се јечам, дињс, бундеве и друге хранљиве биљке.

И, ето, сада, у таквом газдинству јача значај мушког рада. Показује се да су мушкарци више потребни у сточарству и земљорадњи. Такво газдинство постаје дело мушкараца, а не жене. Рад мушкараца у различитим областима газдинства потиснуо је на друго место домаћи рад жене. На чело рода ступа мушкарац. Превласт мушкараца у роду зове се патриархат.

У нараслој родовској општини уједињују се земљорадници и сточари, те заједничким радом воде газдинство. Свим радовима општине управљао је старешина — један старији мушкарац из рода с великим животним искуством. Он је решавао све спорове између чланова рода, одређивао људе на рад, делио свима лов и животне намирнице. У то време још није било приватне својине, није било класа, није било експлоатације. Такав је био живот у *прастаром општинском друштвеном поретку*.

§ 2. Како су постале државе власника робова

Историски споменици

Постанак класа Прастари општински друштвени поредак јесте први ступањ људског развића кроз који су прошли сви народи. У данашње време тај ступањ је остао далеко иза нас, он је пређен пре много хиљада година. Само још мали број племена Аустралије, Африке и Америке (на пример, Индијанци) живе и до дана данашњег у дивљим, прастарим животним приликама (дивљаци).

Сви тога сачували су се код појединих народа неки остаци прошлости, који се зову преживелости (на пример, крвна освета), потсећајући нас на давно ишчезло прастаро доба.

Многи узроци су изазвали распад прастарог општинског друштвеног поретка. Уколико се више развијала техника и ширила употреба

бронзаног, а затим и гвозденог оруђа за рад, утолико су више у општинама расла и богатства и скупљала се у руке појединих лица. Примена металне технике омогућила је одвајање заната од земљорадње. А то је, опет, допринело порасту размене добара између родова, па чак и између појединих лица. Тако је постала трговина, а заједно с њом и богатство.

Ранија једнакост у роду већ је почела ишчезавати. То се догодило стога што се место заједничке својине појавила *приватна својина*. Неке су породице сакупили велике деонице земље, више стоке и заробљеника, а друге мање. Сада заробљенике више нису убијали, као раније, већ су их претварали у робове и приморавали их да раде тешке послове. На тај начин у руке појединаца скупљала су се средства за производњу: оруђа за рад, земља, па чак и људи — робови. Они, пак, који нису ништа имали, падали су због дуга у ропство богатих власника. Те тако, једни чланови рода постали су богаташи, а други — сиротиња.

Појава државе Богаташи су приморавали сиротињу да за њих ради. Сем тога богате поглавице скупљале су одреде ратника и с њима нападали друга племена. Ратни плен и ратне заробљенике државали су за себе и своје ратнике. Постепено старешине и богати људи претварали су у робове не само ратне заробљенике, него и своје осиротеле и презадужене саплеменике.

У почетку, саме су поглавице судиле и кажњавале становништво због разних преступа. Али касније појавили су се из реда богаташа помоћници поглавица: управници округа, заповедници дружина, судије, старешине општина и писари. Управници, племство и богаташи почели су претстављати *владајућу класу*, а остали насељеници — *класу поробљених*. Тако су постале класне државе, у почетку мале, касније све веће. У рукама власника робова налазила се сва власт, и захваљујући њој, они су владали робовима и приморавали их да у ропству остану.

Најстарије, нама познате велике државе постале су у речним долинама: у североисточном делу Африке — у долини реке Нила; у Прелној Азији — у низији река Тигра и Еуфрата; у Индији — крај река Инда и Ганга; у Китају — крај Жуте Реке. У тим долинама људи су раније по другде прешли на земљорадњу, раније почели нагомилавати богатства и развијати се.

Касније, постале су државе Грка и Римљана.

Историјски споменици Како наука сазнаје о тим најстаријим државама? Њихово проучавање оснива се на историским споменицима. Ти су споменици или споменици материјалне културе или писани.

Споменици материјалне културе јесу остаци разних старинских зидина, сачуване ствари за домаћу употребу, стара оруђа за рад, новци, — једном речју све оно чиме су се људи служили у то старо доба.

Писани споменици допрли су до нас у облику старих записа на камену, на зидовима храмова, на глиненим плочицама и у облику разних књижевних радова старих писаца.

Многи споменици прошлости налазе се приликом ископавања. Ископавањем и проучавањем таквих споменика бави се наука која се зове археологија.

Разни споменици, како материјалне културе, тако и писани, чувају се у музејима и архивама.

Чување су збирке споменика: у Москви — Историски музеј и Музеј ликовне уметности, а у Лењинграду — Ермитаж, један од најбољих музеја на свету. И свака савезна република има своје локалне музеје.

Рачунање времена При проучавању историје важну улогу игра тачно рачунање времена. У старо доба није било оштег рачунања времена: сваки стари народ почињао је рачунање од неког важног догађаја својих царева, Грци — према олимпијадама, тј. гимнastiчким играма које су приређивали у Олимпији; стари Римљани рачунали су време од оснивања свога главнога града Рима.

У данашње време употребљава се хришћанско рачунање времена. Хришћани почињу рачунати време од тридесете године владавине римског императора Августа. Тада се, према предању, родио Исус Христос. Научом је доказано да никакав Христос није постојао. Али су многи почели веровати у њега (хришћани). Затим су (у VI веку) легендарну годину Христовог рођења узели као прву годину свог бројања година. Време од те године унапред, идући к нама, зове се „нова ера“; време од те године уназад, идући у дубину прошлости, обрачунава се обрнуто и зове се време „пре нове ере“.

Шта проучава историја Историја проучава догађаје како су они текли један за другим, смењујући се; такво ређање догађаја по времену збивања зове се *хронолошко*. Захваљујући таквом проучавању, а на основу споменика, успело се да се састави историја човечанства од прастарог друштвеног поретка па све до наших дана.

Проучавајући историју друштва дознајемо како је поникло ово или оно људско друштво и како се развијало. Историја нам показује да су људи у свом развићу прешли разне ступњеве друштеног живота. Ми смо видели да су људи у почетку своје историје живели под условима прастаро-општинског друштвеног поретка. Затим су постале класе и класна организација друштва; најпре *робовласнички* поредак, затим *феудални* поредак и најзад *капиталистички* друштвени поредак — сва три заснована на експлоатацији.

Историја друштва, даље, показује како се на крају дуге борбе потлачених против њихових tlačитеља осваја нови друштвени поредак без експлоатације и тлачења, без поседника и капиталиста. Такав нови, *социјалистички друштвени поредак* победио је у нашој земљи, у СССР. За њега се бори радни народ и других земаља.

Познавање историје помаже нам да разумемо зашто социјализам мора победити у целом свету.

Стари Исток

І. Е Г И П А Т

§ 3. Земља и народ

Земља Преко Северне Африке, од Атланског Океана па све до Црвеног Мора, шири се неплодни песак пустиње Сахаре. Само на истоку налази се уска плодна долина којом тече река Нил. То је једна од највећих и водом најбогатијих река на свету.

Нил постаје од слива двеју река — *Белога Нила*, који извире из језера централне Африке, и *Палвога Нила*, који извире из језера Тана и спушта се са абисинских планина. На шест места у свом току Нил прави водопаде — брзакe због подводног стења (катаракти).

Само северни део нилске долине зове се Египат. Долина је ограничена планинским ланцима који су богати гранитом, кречњаком, пешчаром и другим врстама камена погодним за зидање. На западу пружа се Либиска Пустинја. На истоку долину Нила одваја од Црвеног Мора Арабиска Пустинја. У источној каменитој пустињи, која се простире до обала Црвеног Мора, налазило се злато и бакар. Бакар се вадио и на Синајском Полуострву.

Нил прави широко ушће које се зове делта. На обалама Нила и његових рукава у делти расле су барске биљке — лотос и папирус. Папирус је врло корисна биљка. То је нека врста трске, од чијих су дебелих стабала правили лаке чунове, а од танких — плели котарце и упредали конопце; корен су употребљавали за гориво, а младе изданке за храну.

Од папируса правили су Египћани писаћи материјал који се исто тако зове папирус (в. § 11).

У Египту нема шума, на дрво се ретко наилазило, због тога се дрво у старом Египту јако ценило.

Каменс доба у Египту У дубокој старини, пре неких педесет хиљада година, није била настањена долина Нила. Његове обале биле су саме баруштине. Клима је била врло нездрава. Западно од Нила, где се данас пружа пустиња Сахара, биле су цветне речне долине Ниллових притока. У степама живели су биволи, антилопе, дивље свиње и слонови. Сретали су се тамо и страшни грабљивци — лавови и леопарди. У та места често су залазили ловци — номади. Њихово главно оружје била је батина и кремена секира.

Прошло је врло много времена док су ловци научили да праве савршеније кремено оруђе, а лов почео више доносити. Сада ловци нису морали тако често мењати своја станишта и дуже су се задржавали на једном месту.

Народ У току времена променила се клима Северне Африке.
Почетак Нилске притоке усахле су, а цветне долине претварале
земљорадње су се постепено у суху и безводну пустињу. Становници су потражили нова места за насељење; један део од њих настанио се у долини Нила и по оазама. Тако се пре неких десет хиљада година појавила насеобина Египат.

У почетку је главно занимање Египћана било, као и раније, лов. Али постепено почиње се јављати и земљорадња.

Научници су ископали на разним местима нилске долине остатке затрпаних насеља прастарих становника Египта.

Всћи број колиба од непечене цигле или трске сачињавао је сеоце. Те су колибе биле без прозора, а улаз је затварала асура. И кров је био направљен од асура, док је под био од глинс. Колиба је служила само за спавање. Дању су сви радови обављани под ведрим небом.

Жене су на огњишту кувале храну у глиненом посуђу, на ручном каменом жрвњу млеле жито, ткале платно и шиле од њега одело.

Мушкарци су ловили рибе, обрађивали земљу или напасали стоку: говеда, свце, козе и свиње. Водоплавне ливаде крај обала Нила биле су покривене сочном травом. Ловци су чували стада од дивљака — плачак-ша и одлазили у пустињу у лов на крупне звери.

Египат је као нека оаза у пустињи. Киша тамо скоро никад не пада. Кад северно од екватора, углавном на планинама Абисиније, где се налазе извори Нила, настане кишни период, река се излива из корита. Средином јула Нил почиње да се излива и постепено плави целу долину Египта. За време поплаве градови и села, подигнути на високим местима, претварају се у острва. Саобраћај између њих у то време могућ је само по уским насипима (дамама), или чамцима.

Вода остаје скоро до новембра, затим почиње да опада. На њивама се, док вода опада, таложи муљ. Он се ствара од остатака иструлелог брског биља и из минералних састојка, које собом доноси река. Муљ поправља земљу и чини је изванредно плодном. Поплаве Нила су и натапале и ђубриле њиве. Земљорадња је у то време била још увек врло примитивна. Зрна јечма и проса бацана су тада непосредно у необрађену мочварну земљу. Таква земљорадња давала је, и поред плодности тла, слаб род.

§ 4. Развитак земљорадње. Стварање државе

Сасвим споро и великим трудом Египћани су усавршавали своју земљорадњу. У току дугог времена они су се користили при обради земљишта мотиком. Они су исушивали баруштине, чистили поједине делове земље од барског биља и копали канале. Тако је, поступно, усавршаван начин обраде и земљорадња је давала много бољу летину.

Поступно је земљорадња постала главно занимање Египћана. Због тога су они и годину, према земљорадничким радовима, делили на три периода: време поплаве (јул-октобар), сетве (новембар-фебруар) и жетве (март-јун).

Канали, ва- Бурне, просторно широке и дуготрајне поплаве Нила
сини и ве- ни у само поправљале земљиште, оне су наносиле Егип-
шачка је- ћанима и многе штете, плавећи и рушећи њихове до-
зера мове и друге грађевине. Због тога, да би се заштитили од рушилачке снаге воде, Египћани су морали изводити нарочите радове: градити насипе и подизати вештачке брежуљке. Сем тога, Егип-

њани су копали велика језера, да би у њих скупили резерве воде за натапање њива и вртова у сушно доба године. За време поплаве ова су се језера пунила водом. У ту сврху користили су се и природним базенима. Чувено језеро Мерида било је ископањо пре неких 4000 год. на месту где је било једно огромно блатиште. Ако је веровати причама старих путника, и судећи по остацима самог језера, оно је имало у обиму неких 200 километара (в. § 7).

Од језера и Нила па до њива и башта били су проведени канали за натапање. Њиве на узвишицама, куда вода није могла доспети каналима, натапали су помоћу ђермова, или, како их данас у Египту зову, *шадуфа*. То се радило на овај начин: на високој обали канала направе се две-три терасе. Над каналом, на свакој тераси, утврде се хоризонталне, дугачке, танке греде — ђермови. На један крај ђерма веша се кожна ведрица, на други — велики комад глине, или неки камен, ради противтеже. Ведрицом се црпи вода из канала и подиже са терасе на терасу све док се не доведе до њиве. За време жеге требало је воду црпсти од јутра до вечери сваког дана. Шадуфима се користе и данас египатски сељаци ради натапања својих њива на узвишицама.

Такви радови изискивали су врло много напора и много радних руку. За те радове употребљено је поробљено становништво. Сем тога, много радних руку давали су и ратни заробљеници. Сада, када би Египћани заробили непријатеље, изсу их убијали, као раније, већ су их претварали у робове и приморавали их да врше најтеже радове. Роб је копао канале, носио воду на њиву итд. Он је својим радом више привређивао но што је појео, и зато је било корисно држати га.

Ипак, било је мало робова, па су морали, обично, и слободни људи обрађивати земљу.

Постанак нома У почетку су Египћани живели по засебним родовима, али сваком поједином роду било је тешко, и није се исплативало копати канале ради натапања самог малог дела своје земље. Због тога су ови одвојени родови почели да се уједињују у општине, а општине да се уједињују у веће заједнице — номе (округе). Таквих нома било је у Египту 40. Свака нома имала је своје име: „Соко“, „Змајева планина“, „Шакал“, „Зеџ“, „Црна крава“ итд.

Јаче и многобројније породице заузимале су у номама најбољу земљу, грабиле највише плена и приморавале заробљенике — робове, као и своје саплеменике, да за њих раде.

Остали слободни становници били су сељаци; они су живели у својим селским општинама, обрађивали своје њиве и били обавезни да плаћају велики порез управнику номе — *номарху*. Номарх је у прагљао свим пословима номе. Номе су биле као нека мала самостална царства.

Номе су често између себе ратовале. Често су јаче номе освајале и себи потчињавале слабије номе. Око 3500 г. пре н. е. створена су два царства — Доњи Египат (на делти реке Нила) и Горњи Египат (крај средњег тока реке Нила).

После дуге борбе између та два царства цар Горњег Египта, *Мена*, освојио је Доњи Египат (око 3200 г. пре н. е.). Њега су прозвали „цар Горњег и Доњег Египта“. Египат је постао једна држава. *Мемфис*, град у доњем току реке Нила, постао је престоница.

§ 5. Религија старих Египћана

Стари народи веровали су да у свету постоје свемоћни духови, или божанства. Мислили су да они живе у дрвећу, животињама, рекама, на брдима и по планинама. Људи нису могли себи објаснити појаву смрти, болести и промене у природи. Због тога су држали да све то зависи од добрих и злих богова. У такве богове веровали су Египћани.

Свака нома поштовала је своје богове. Главном богу — заштитнику номе — подизали су храм. Постепено су се издвојили нарочити људи, који су се бринули о поштовању богова. Ови људи звали су се *жреци* (свештеници). Ти жреци су водили бригу о киповима богова намештеним у храмовима, примали су поклоне донете боговима и читали молитве. Они нису морали плаћати никакав порез и живели су од донетих поклона. Како је свештеничко звање било врло корисно, то га је племство чувало за себе.

Бог или богиња-заштитница претстављани су обично у облику какве животиње. Таква претстава о боговима сачувала се код Египћана још из прастарих времена, када је главно занимање њихових предака било лов. Тада је сваки род ових ловаца имао као бога-заштитника извесну одређену животињу, и бог се звао по имену те животиње.

Особито су Египћани поштовали бика *Аписа* и краву *Хатор*. И многе друге животиње држали су за свете: крокодила, лава, змију, сокола, мачку. Те су животиње држали крај храмова, а кад би угинуле, балсамовали су их и сахрањивали у гробнице.

Бог сунца — Ра Египћани су обожавали и сунчану топлоту која има врло велики значај за земљорадњу. Било је неколико богова сунца. Најстарији и најпоштованији бог сунца био је *Ра*. Египћани су веровали да је бог Ра створио земљу, људе, животиње и биљке. „Кад ја отворим очи, — говори Ра у једном од митова, — на земљи настаје светлост; када затворим очи, на земљи настаје ноћ. Ја шаљем људима поплаве и сипам на њих ватру“. У другом египатском миту прича се да су људи, које је створио бог Ра, стали грешити. Тада је Ра, да би их казнио, послао на земљу своју кћер Хатор. Она се претворила у дивљу звер и почела да уништава људе. Али се Ра уплашио да она не затре цео људски род, па је наредио да се на пут, којим је ишла Хатор, излије цело језеро опојног напитка. Хатор се напила и заспала. На тај начин људи су били поштеђени потпуног уништења.

Таквим митовима свештеници су ишли за тим да уливају човеку страх од богова, као и осећање сопствене немоћи. То је било по вољи царевима и племству, који су себе сматрали за посланике богова. Поред других богова, у Египту се за бога сматрао и Нил, од чијег је изливања зависио цео живот у Египту. Њему су се молили и певали химне, славећи га:

Слава теби, Ниле, који излазиш из земље!
Ти долазиш да би Египат оживео,
Натапаш њиве које је Ра створио,
Да би све животиње оживеле.
Доносиш жито, богату храну,
И ствараш све што је прекрасно.
Пуниш амбаре, те се они морају проширивати.
Бринеш се за сиротињу.

Озирис и Изида Надалеко је било распрострањено поштовање бога земље и плодности — *Озириса* — и његове жене *Изиде*. О Озирису прича мит да је некада био цар Египта. Био је добар цар и научио је људе земљорадњи. Али он је имао злог брата *Сета*, који је из зависти убио Озириса. Син Озирисов ступио је у борбу са Сетом и победио га. Богови су оживели Озириса и начинили га царем подземног царства. У томе миту о смрти и васкресењу Озириса изражава се претстава Египћана о свакогодишњем умирању и поновном процвату свега растиња.

Египћани су веровали у загробни живот. По њиховом предању, Озирис је седео у загробном царству у сали правосудија. Пред њим су стајале теразије на којима се мерило срце покојника, да би се дознало да ли је био у животу праведан човек и да ли заслужује рај. Праведник је одлазио у рајска поља, где је било више воде него на земљи и где је пшеница расла сврх човека. Египћани су веровали да ће покојник тамо заједно са боговима вечно живети, да ће на сунчаној лађи пловити по подземном Нилу и јести божанску храну.

Мумификација и сахрањивање Рођаци умрлог старали су се о томе да крај покојника буде све што би му затребало у загробном животу. Они су зидали за њега велику гробницу и пунили је оделом и храном. Приликом сахране приносили су жртве.

У мртвачки сандук стављали су свитак папируса — „књигу мртвих“. То је био зборник молитава и врачарија против опасности на које душа покојника може наићи у загробном животу. „Књига мртвих“ имала му је помоћи да се оправда пред Озирисовим судом.

Да би се покојниково тело вечно сачувало, Египћани су га балсамовали, претварали га у мумију. Тело, из кога би се најпре извадила сва утроба, квашено је раствором соли, а затим пуњено миомирисним смолама. После тога су мумију завијали у платиене завоје и стављали у мртвачки сандук (саркофаг). На тај начин она се могла врло дуго сачувати од труљења. Многе мумије сачувале су се и до наших дана.

Сиротиња није могла правити себи дивне гробнице. За њу је, исто тако, била скупа и „књига мртвих“, а балсамовање покојника недоступно.

Свештеници су учили сиромашне да само покорношћу и стрпљењем могу заслужити рај. Они су говорили: „Богови воле послушне, а мрзе непослушне“. Бојећи се Озирисова суда, сиротиња је стрпљиво подносила све тегобе свог живота, јер се надала да ће после смрти примити награду за своју покорност.

Свештеници су у Египту добијали обилате дарове и имали су велики утицај. Доцније, њихова власт и богатство постали су опасни чак и за саме царе Египта. Један од тих царева, по имену *Ехнатон*, хтео је да сузбије утицај моћних и богатих свештеника. Уместо многих богова, увео је поштовање једног бога — *Атона*, кога су претстављали у облику сунчаног диска. Ехнатон се, на тај начин, надао да ће уништити моћ месних свештеника, који су у свакој области служили својим покрајинским боговима. Све богатство храмова и свештеника хтео је да прикупи у своје руке. Али та се реформа није одржала, и после смрти Ехнатона била је враћена ранија вера. Свештеничка богатства умножавала су се као и раније.

§ 6. Државно уређење у Египту

Фараон и
његова власт
Управљање
државом

Цара су звали „фараон“. Реч „фараон“ значи „велики дом“, тј. царски дворац. Фараону су одавене божанске почести. Цео Египат морао му је служити. Сва се земља сматрала његовом својином.

Фараон је владао Египтом помоћу својих велможа, који су водили порекло од старих, угледних родова. Из њихових редова фараон је постављао номархе. Прва личност у држави после цара био је *везир*. Он је био главни фараонов помоћник. Везир је управљао свим пословима Египта и примао порез од свих нома. Сви радови око прављења канала и насипа били су под његовим руководством. И војска у Египту била је њему потчињена.

Номарси су били дужни убирати царски порез, одређивати робове и сељаке на царске радове, и, по наредби цара, скупљати војнике народне одбране. Сем прихода са својих поседа, номарси су имали право да скупљају у своју корист и порез од становника номе као накнаду за службу фараону. Они су били као неки мали цареви у номама. Временом су почели ту службу предавати у наслеђе својим синовима.

Египатска држава, као и све државе тог времена, била је држава власника робова.

Робови и сељаци За фараоне и египатско племство радили су робови и сељаци. Робови су искоришћавани за све домаће послове, за рад на њивама и зидање грађевина. Особито много је рад робова искоришћаван на имањима египатских храмова. Тако, на пример, у време цветања Египта, за храм бога Амона радило је више од 86 хиљада робова, а за храм бога Пта — више од три хиљаде. Сем робова, за фараоне, племство и чиновништво радила је и маса сељаштва. Сељака је било у Египту више него робова.

Сељаци су живели у сеоским општинама. Свака општина имала је свога старешину; он је био потчињен номарху и морао је извршивати сва његова наређења.

Велики део свога годишњег прихода сељаци су морали уносити у царску благајну као порез. Они су морали још плаћати порез и номарху и храму своје номе. Порез се убирало од сваког комадића земље, од сваког спруда и канала који натапа земљу, од сваког дрвета које на њој расте. Порез се плаћао у природи: у житу, живини и другим производима. Самом, пак, земљораднику за његову исхрану остављано је врло мало. Сем плаћања пореза, сељаци су морали ићи још и на разне радове кад фараон и номарси нареде.

Најчешће су гонили робове и сељаке на копање канала и подизање насипа, на зидање двораца, храмова и гробница. Захваљујући таквој експлоатацији фараон, племство које га је окружавало и храмови нагомилавали су огромна богатства.

Кеопсова
пирамида
и сфинксе

Када би цар ступио на престо, почео би зидати себи гробницу — пирамиду. За фараона су држали да је бог и веровали да он вечно живи у загробном царству. Зато су царево тело балсамовали и чували га у пирамиди. На западној обали Нила, нешто јужније од његове делте, уздижу се камене громаде — пирамиде. Између свих пирамида (а има их преко 70)

издваја се својом величином пирамида фараона Кеопса. Она је зидана око 2800 г. пре н. е.

Кеопс је изабрао за своју пирамиду место удаљено 20 км. од града Мемфиса, старе престонице Египта. Висина пирамиде је 146 м., а дужина сваке стране њене основе је 230 м. Да би човек обишао око целе пирамиде, треба да пређе пут од скоро читавог километра.

Грчки историчар Херодот прича да је Кеопс на зидање своје пирамиде догонио становништво из целог Египта. Радило се по партијама, по три месеца свака партија. У свакој партији било је по 100 хиљада људи. Пирамиду су зидали 30 година, 10 година су само крчили пут потребан за довлачење камена. Ове камене плоче, од којих је свака била тешка по две и по тоне, вукли су људи, гоњени бичевима.

Стари Египћани нису имали никаквих справа за дизање нити машина. Огромне грађевине подигнуте су тешким радом робова и сељака. Сви радови извођени су рукама: једни су тесали камене плоче, други су их глачали помоћу влажног песка, трећи су вукли камење уз насипе и пирамидине степене, а четврти вешто стављали камене коцке једну уз другу.

У близини пирамиде уздиже се огромни кип сфинкса, извајан из једне целе стене за време неког од царева после Кеопса. Сфинкс представља лава с човечјом главом како лежи с испруженим шапама. Он оличава цара у свој моћи његове власти. Висина сфинкса износи преко 20 м., а дужина му је 73 м.

За време зидања пирамида изгубило је живот на хиљаде људи услед претераног рада под врелим сунчаним зрацима.

Огромна богатства и хиљаде људских живота приносили су, ето, на жртву малој групи племства и цару, коме је после смрти била потребна, према схватању Египћана, дивна и величанствена гробница. Много пирамида сазидано је у то прво време египатске државе. Сав тај период зове се *Старо царство* (3200—2400 г. пре н. е.). Тај се период завршава унутрашњим раздорима и опадањем Египта.

§ 7. Устанак сељака и робова. Упад Хикса

У следећој епоси Египта диже се нови град — Теба. Теба брзо расте, у њој се зидају храмови и фараони у њу преносе своју резиденцију. Она постаје престоница Египта. Тај нови период зове се *Средње царство* (2400—1580 г. пре н. е.). Египат почиње поново да се диже. Око Тебе уједињују се све друге области. Фараони врше читав низ похода у туђе земље, одакле доводе велики број заробљеника и доносе много награбљеног богатства.

У то време изводе се многи радови.

У доњем току Нила тада је исушен један барски предео — оаза Фајом. У близини је начињен велики базен као резервоар за воду — језеро *Мерида*. Из Нила је каналом текла вода у ово језеро. Према предању, она је текла 6 месеци из Нила у језеро, а 6 месеци обратно, из језера у Нил.

При улазу у оазу подигнута је велика грађевина — дворac, посвећен египатским боговима. Унутра је било много ходника, и, ушав у дворac, могао је човек у њему да залута. Касније, Грци су га прозвали *лабиринт*.

Сви ови радови изведени су радом робова и сељака.

Да би умножили своја богатства, фараони периода Средњег царства вршили су походе на златом богату земљу Нубију, коју су често и освајали.

Буна сељака
и робова
око 1750 г.
пре н. е.

Богатства фараона, племства, власника робова умножавала су се, а живот угњетеног становништва постајао је све тежи и тежи. Али египатски сељаци и робови нису увек без роптања подносили тегобе свог живота. Често су се они и бунили против својих угњетача. Око 1750 г. пре н. е. избила је велика побуна сељака. О тој буни говоре нам два папируса (тако се зову египатска писана документа). Један се налази у Лајденском музеју, у Холандији, други се чува у Лењинграду — у Државном ермитажу.

Заједно са сељацима устали су и робови. У једном од тих папируса забележено је ово: „Царсва престоница би освојена за трен ока. Цара се дочепаше сиромашни људи. Дворани бише истерани из царског дворца. Чиновнике поубијаше, а њихова документа запленише“.

Устаници су све пореске спискове поцепали и разбацали. Порез није више нико плаћао. Жито су опљачкали из царских амбара.

Буна беше захватила цео Египат. Насипи су порушени, канали се напунили муљем. Није било могућности натапати њиве. „Рекс усахле, можеш их прећи на сваком месту. Више има обала, него воде“, — говори се у папирусу.

Много богаташа било је убијено, уништено. Неки су успели да побегну у суседне земље.

Сиротиња је свргла цара и растерала богаташе. Али није могла одржати власт у својим рукама; није знала да организује нов живот. Зато њена победа није била дуга века.

Хикси

Ускоро после сељачке буне, на Египат су кренуле ратничке хорде азиског народа Хикса. Њихова лака борна кола, у која су били упрегнути коњи, упадала су у редове Египћана и нагонила их у бекство. Тешко је било египатском пешаку из народне одбране да се супротстави дивној коњици Хикса. Усто и сами коњи, дотада непознати у Египту, уливали су Египћанима велики страх.

Хикси су себи потчинили Египат. Њихови владари постали су египатски цареви. Они су подигли дивну престоницу и окружили се новим племством. Цела земља плаћала им је тежак данак.

Владавина Хикса над Египтом трајала је неких 10 година.

§ 8. Египатска освајања

Истеривање
Хикса

Ново
племство

Хикси су се учврстили на северу, у делти Нила. Номарси Горњег Египта самостално су управљали својим областима, али су били обавезни да на време скупе данак за Хиксе. Најмоћнији номарси били су управници града Тебе.

Око 1580 г. пре н. е. управник града Тебе, Јахмос, кренуо је у рат против Хикса и истерао их из Египта. После те победе он је себе прогласио царем Горњег и Доњег Египта, а Теба је опет постала престоница Египта. Тебански бог Амон проглашен је за главног бога целог Египта. После протеривања Хикса почиње у историји Египта период *Новог царства*.

Нови фараон окружио се угледним и богатим велможама. То су биле војсковође и богати земљовласници, које је цар после војних похода награђивао земљом, робовима и „златом храбрости“ (тако се звао орден у облику златне мухе). Свештеници су се користили великим утицајем на двору. Они су од цара добијали обилате дарове и скупљали су у своје руке велика богатства. Најбогатији међу њима били су свештеници тебанског бога Амона. На тај начин, место старог племства, које је изгинуло за време устанка, појавило се ново племство.

Положај сељака	Сељаци су на своју земљу и даље плаћали огроман порез. Он је износио приближно једну петину летине.
Војска	Царски порез утериван је немилосрдно. У једном папирусу сачувао се опис сељачког стања: „Црви покраду половину жита; нилски коњи пождеру другу половину, мишеви се множе на њиви, јата скакаваца се спуштају... Кад ето ти и чиновника, пристаје уз обалу; он обилази око жетве, а има пратњу са штаповима — црице с трскама. Они говоре: „Дај жито“. Нема жита, — они туку домаћина... Везују га и бацају у јендек... везују му и жену и децу...”

Осиротели и лишени земље, сељаци су покушали да живе од надницења. А они који у томе нису успели, удружили су се у разбојничке банде и живели од отимачине.

Фараон, свештенство и племство плашили су се нове побуне робова и сељака. Да би их одржао у покорности фараон је створио специјалну војну стражу састављену од нубиских најамничких одреда.

Фараони су непрестано ратовали и освајали нове земље. За ратне походе била је потребна стајаћа, добро наоружана војска. За њу су регрутовали сељаке, образујући од њих пешадиске одреде. Најмоћнији род оружја били су одреди борних кола. Борна кола су се појавила после упада Хикса у Египат, када су ови довели коње. У те одреде ступило је богато племство, коме је припадао и лављи део ратног плена. Борци борних кола гледали су с презрењем на масу пешака.

Међу пешацима-сељацима расло је све веће незадовољство. Због тога је војска, регрутована од сељака, постајала све непоузданија, и фараони су почели узимати најамничке одреде, тј. црначке, нубиске и либиске поглавице са њиховим одредима.

Поход Тутмеса III	Највећи освајач међу египатским фараонима био је Тутмес III. Он је живео око 1500 г. пре н. е. Тутмес III водио је више пута своју војску против азиских племена. У осмом походу стигао је до Еуфрата и примио дарове Хетског царства у Малој Азији. Тутмес је освојио велике области у Сирији, Палестини и Нубији.
------------------------------	---

О величини Тутмесовог ратног плена може човек судити по списку покретних добара која су му пала у руке у првом походу. Он је похватао око 3000 робова, запленио много злата и сребра, коња, крупне и ситне стоке и велике количине жита. Поврх тога, покорене земље морале су му плаћати годишњи данак.

Огромна богатства, награбљена у освојеним земљама, делили су између себе фараон, свештенство и племство.

Фараон је најпре давао велики део плена „богу Амону“, тј. свештеницима тог храма. На пример, после првог похода Тутмес је подарио храму бога Амона око хиљаду робова, много стоке и живине, злата, сребра и драгог камења, затим три града у Сирији и врло

много њива и башта у Египту. Такве је дарове Амонов храм добијао и од наследника Тутмеса III. Амонови свештеници постали су најбогатији људи у Египту.

Пљачкашки походи египатских фараона упропастили су не само становништво покорених земаља, него и саме египатске сељаке: порез за издржавање војске повећаван је, а већи број мушкараца мобилисан је за рат, те није било довољно радника на њивама. Али су ратови били корисни за египатско племство, свештенство и самог цара, јер је награбљени плен долазио у њихове руке.

Управљање државом Тутмес је својим походима јако увећао египатско царство. Сад је, већ, тешко било једном везиру да обавља своје послове, зато су се појавила два везира: један је управљао на југу, а други на северу.

Исто тако висок положај као везир имао је и главни благајник. Сав данак који су плаћале покорене земље, сав порез скупљен од сељака, све је то улазило у благајну.

Велики приход доносила је Египту и трговина. Пут Египта отезали су се каравани с робом трговаца из разних земаља. Донесена роба нуђена је на продају најпре цару, и само оно што он не би купио могло се продавати на трговима. Захваљујући трговини, у Египту се појавила инострана роба: шарене вунене тканине, златно и сребрно посуђе, оружје, мирисаво уље, рукотворине од црног и ружичастог дрвета и други предмети.

Трговина се у Египту налазила у рукама фараона и племства. Велику улогу у трговини играли су и храмови. Каснији ратови начинили су Египат још богатијим.

§ 9. Борба с Хетима. Рамзес II

Хети Међу народима с којима је Египат непрестано ратовао истицали су се ратнички Хети. Та су племена живела у долини реке Халиса, затим на планинским падинама и у кланцима Мале Азије. Хети су овде основали државу отприлике на 2000 г. пре н. е. Тек смо недавно сазнали за Хете, и то захваљујући ископавањима, вршеним пре неких 30 година. Овим ископавањима пронађене су развалине хетске престонице. Том приликом пронађена су и многа уметничка дела као и клинасти записи на глиеним плочицама. На основу тих споменика реконструисана је слика хетског живота.

Хети се, скоро, и нису бавали земљорадњом, јер им земља није била за то погодна. Али је зато код њих било развијено сточарство и вртларство.

Хети су непрестано ратовали са суседима. Скоро никад нису остављали оружје и били су увек спремни за поход. Они су потчинио многа племена; под њима је била Мала Азија. Крајем XV века Хети су учврстили своју власт у северној Феникији и почели продирати у Палестину. Постали су озбиљна опасност и за Египћане. Египат, ослабљен ратовима, изгубио је освојене области у Сирији.

Рамзес II Око 1300 г. пре н. е. на египатски престо попео се Рамзес II. Он је скупио велику и јаку војску и почео одлучну борбу с Хетима. У египатској војсци било је тада много најамника — Либијаца и Нубијаца.

Ставивши се на чело армије, Рамзес II кренуо је у Сирију. Хтео је да порази хетског цара јединим ударом, али у томе није успео. Хетски цар очекивао је Рамзеса код града Кадеша на реци Оронту. Када је египатска војска пришла Кадешу, многобројна хетска војска опколила је египатску претходницу и замало што није заробила и самог фараона. Он се спасао само захваљујући својој необичној физичкој снази. Рамзес II био је читав инч, висок скоро два метра (судећи по његовој мумији). Захваљујући храбрости египатских ратника, као и храбрости самог фараона, успели су Египћани да се пробију кроз не-

пријатељски обруч и да отступе. Том приликом пало је много египатских војника под зидинама Кадеша.

Ласкави дворски поста претставио је бој код Кадеша као сјајну Рамзесову победу. Али после те битке морала се војска опет скупљати и изнова полазити на поход.

Сада је фараон одлучио да ради другојаче. Прво је осигурао за себе приморске градове, да би морским путем имао сигурну везу с Египтом. Затим је у току неколико година потискивао Хете, ослабеле унутрашњим немирима, корак по корак из Палестине и Сирије, док није стигао до реке Еуфрата.

Уговор о миру Рат се свршио уговором о миру између Рамзеса II и хетског цара. Тим уговором оба су цара закључила између себе вечни мир. Они су се обавезали да један другом помаже, ако неки непријатељ кога од њих нападне, или ако избије побуна. Ратови Рамзеса II повратили су Египту Палестину и јужни део Сирије.

Али Палестина и Сирија нису дуго остале под египатском влашћу. Ускоро после смрти Рамзеса II падвила се над Египтом нова олуја. Упали су „морски народи“, дошав са севера, са острвља Средоземног Мора. У исто време са запада су упала у Египат либиска племена. Фараони су се с муком бранили од ових нових непријатеља. Али Сирију и Палестину нису могли сачувати. Моћ Египта била је поткопана.

§ 10. Крај египатске самосталности

За владе Рамзеса II Египат је постигао ново уздизање своје моћи. За његове владе Египћани су се сударили с јаким народом који је живео у Малој Азији, — с *Хетима*. Хети по својој храбрости нису уступили египатским ратницима, па ипак је Рамзес одбио све њихове нападе. Али после смрти Рамзеса II нека друга племена („морски народи“) кренули су на Египат и он је губио једну по једну област.

Заоштравање класне борбе Губитком азиских области смањили су се приходи војне аристократије и свештенства. Зато се порез на сељака повећао, а робови су још више експлоатисани.

Услед тога отпочели су око 1200 г. пре н. е. унутрашњи нереди. Избиле су буне. Једно време власт је зграбио у своје руке један туђинац, пореклом из Сирије.

Побуњеници су опљачкали имања своје госпде и разграбили покретну имовину храмова. У једном старом папирусу прича се да је човек из Сирије ујединио своје другове. Они су одбили да доносе дарове храмовима.

Борба с бунтовницима у самој држави, као и борба с нападачима који су наваливали споља, ослабила је египатско царство. Постепено је Египат толико ослабио да се више није могао одупирати спољњем непријатељу. Ускоро су Северни Египат освојила *либиска племена*, а Јужни Египат *нубиска*.

Египат престаје бити светска држава. Једновременно с тим јача власт свештенства. У Теби су свештеници државну власт приграбили у своје руке.

Саиски период Године 671 Египат је покорила Асирија, моћна војничка држава, која се налазила на средњем току реке Тигра. После двадесет година Асирце је истерао номарх града Саиса, Псаметих, и Египат је поново био за извесно време самостална држава. Псаметих је постао цар, а град Саис престоница.

У то време почели су Египћани трговатим с грчким трговцима, који су често долазили у Египат да мењају своју робу за египатско жито. Саиски цареви раширили су трговину и трговали с далеким африч-

ким областима које су се налазиле на обали Црвеног Мора. Они су прокопали канал, који је спајао источни рукавац Нила са Црвеним Морем. По заповести једног од саиских фараона — Неха — тим каналом било је послато неколико феничанских лађа на југ, у Црвено Море. Феничански морепловци вратили су се тек после три године у Египат и то преко Средоземног Мора.

Тако је прво путовање око Африке извршено још у старом веку.

Персијанци
освајају
Египат

Египатско племство и трговци потпуно су упропастили сељаке и занатлије. За борбу против спољних непријатеља Египат више није имао снаге.

525 г. пре н. е. долину Нила освојила је Персија, — нова држава, која је поникла на далеком истоку крај обала Персиског Залива. Египат је постао само једна област великог персиског царства.

§ 11. Египатска култура

Писменост
Папирус

Писменост се појавила у Египту око 3500 г. пре н. е. До нас је допрло много споменика египатске писмености из разних периода. Углавном су Египћани писали на папирусу, који је код њих замењивао хартију. Ради тога су стабла папируса секли по слојевима на листове, које су стављали један изнад другог и лепили. Затим су те листове слепљивали по дужини све до потребне размере. Свитци папируса достизали су понекад дужину и до 40 м. Исписани папирус савијали су у трубу и везивали врвцом.

Најпре су Египћани писали знацима који су личили на цртеже. Ти се знаци зову хијероглифи. На папирусу мање су писали хијероглифима, а више брзописом, тј. знацима који су већ изгубили изглед цртежа.

Египатска писмена први је прочитао 1822 г. француски научник Шамполион.

Хијероглифи означавају целе речи или спој неколико слова. Сем тога, има 24 хијероглифа који означавају посебна слова. Тако је египатско писмо било мешовито. Оно је имало нешто више од 700 знакова.

Разуме се да је много теже било научити египатско писмо него наше. Ученици су учили у писарским школама по пет-шест година док су научили лако да пишу. За време овог тешког учења малишани су често били тучени. На египатским писанкама — папирусима често можемо наићи и овакве пословице: „Уши малишана су на његовим леђима. Он чује кад га туку“. Али бити писар било је врло корисно и давало је углед у друштву, зато су ученици подносили све те казне. Најзад, писати и читати учили су највише синови богаташа и знатних личности. Египатски сељаци нису били писмени.

Литература

Сем натписа, записа и других докумената, до нас су допрла и многа дела египатске литературе. Фараони и племство волели су да слушају приповедаче. Омиљена књижевна дела стављана су обично у гробнице фараона и племства заједно с њиховом мумијом.

Најпознатија је прича „О претрпелом бродолому“. У њој се причало о доживљајима једног ратника, кога је цар послао лађом преко Црвеног Мора у руднике. На мору је настала јака бура, лађа је отишла на морско дно, а ратник је био избачен на дивно острво, у коме је

царовао змај. Четири месеца проживео је ратник код змаја док није за њега приспела из Египта друга лађа. На расстанку са својим гостом, цар-змај дао му је миомирисно уље, скупоцено дрво, слонову косу, мајмуне и много других ствари као дар фараону. (Папирус, на коме је записана ова прича, чува се у Ермитажу, у Лењинграду).

Много су волели цареви и племство и причу о доживљајима једног велможе — *Синухета*. Плашеће се цареве немилости, Синухет је морао побећи из Египта у Сирију, где је живео много година. Тамо је много преживео и претрпео док му није фараон допустио да се врати кући. Кад се Синухет вратио у Египат, фараон му је вратио његову имовину.

Било је и прича о свештеницима и чаробњацима, који су чинили необична чуда, о боговима који су помагали својим љубимцима — фараонима итд.

Народна маса није познавала ту литературу. Али су рибари, пастири, носачи и сељаци имали своје песме и народне приче. Тако су сељаци за време вршидбе, шибајући волове који су газили по сноповима да би истерали зрно из класја, певали песму:

Вршете за се, вршете за се,
Ви, волови, вршете за се.
Вршете за се сламу, своју храну.
А зрно за своје господаре.
Не одмарајте се. —
Ето, већ је захладнело!

Архитектура О египатским дворцима и кућама можемо говорити углавном по цртежима. Те дворце и куће правили су од непечене цигле и дрвета, па су чак и стубови били од дрвета — палмових стабала. Време је срушило те грађевине.

Рушевине храмова постоје и данас. Храмове су зидали од „вечног камена“ — кречњака, пешчара и гранита. Полусрушени стубови са дивним капителима у облику снопића папирусовог прућа, или цвета лотоса, остаци зидова са записима, натписима и цртежима задивљују и данас својом лепотом.

У области математике и астрономије Египћани су сакупили много знања која су омогућила израду календара, да би се користили у домаћем газдинству. У медицини су исто тако били постигнути велики успеси. Балсмирањем мртваца Египћани су се упознали са саставом човечјег тела.

Египћани су били први међу првим народима старог света код којих се појавила писменост, литература, наука и уметност.

II. НАЈСТАРИЈЕ ДРЖАВЕ МЕСОПОТАМИЈЕ

§ 12. Јужна Месопотамија: земља и народ

У долини реке Тигра и Еуфрата појавиле су се насеобине људи исто тако давно као и у Египту. Та се долина зове *Дворечје*, или *Месопотамија* (тј. долина између река). Најстарије државе основане су у јужном делу Месопотамије, у близини *Персиског Залива*.

Земља Тле Јужне Месопотамије, као и тле Египта, не може давати рода без натанања. Више од пола године тамо има и сувише влаге, а у остало доба године често настане жестока суша. У Јужној Месопотамији, у новембру и децембру, киша непрестано лије,

местимично претварајући тле у ритове и баруштине. Још се земља и не осуши, а већ у марту почињу Тигар и Еуфрат да се изливају из својих корита. Они плаве земљиште надалеко и нашироко. Вода опада врло споро: тек у августу — септембру реке се враћају у своја корита.

У доба поплаве, и после ње до новембра, време је сушно. Тле се суши јако неравномерно. На бреговитим местима оно се суши брзо, стврдне се као камен и испуца. А у млакама и дољама вода се задржава и стварају се ритови који шире барску грозницу. Зато се у Јужној Месопотамији морало много, напорно и упорно радити да би се добила добра летина.

Водна
осигурања

Најстарији насељеници Јужне Месопотамије — Сумери — изградили су читав сложени систем канала и насипа ради исушивања простора који су поплавама били претворени у баруштине, као и ради чувања воде за сушно доба године.

Сумери су почели изводити прве водне радове још пре стварања државе, још док су живели у родовским заједницама — општинама.

Њиве, повртњаке и баште обезбеђивали су од поплава насипима који не пропуштају воду. Сем тога, прокопали су читаву мрежу канала. Своја насеља, дворце и храмове Сумери су подизали на вештачким узвишењима, како вода не би захватила зграде за време поплаве.

Услед бухавости земљишта насипи су се лако одроњавали, а канали пунили глином и разним муљем. Стога је био потребан сталан надзор и рад.

Сумери су на својим њивама сејали јечам и пшеницу, садили лук, краставце и друго поврће. У баштама су расле урме. Њиве у Месопотамији биле су врло родне услед наноса муља. У Месопотамији земља је била главно богатство. У њој није било ни шума, нити корисних руда.

Уједињење
Месопотамије

Сумери су се ујединили у градове-државе. Од сумерских градова највише су били познати: *Нипур, Ур, Урук, Лагаш* и др. На челу сваког града-државе стајао је управник — *патеси*, који је управљао заједно са племством.

Главну масу становништва сачињавали су сељаци, занатлије и робови. Између градова водили су се непрестани ратови, јер је сваки град хтео да захвати боље земљиште. Сумери су ратовали и с државом источно од њих — Еламом. Око 2750 г. пре н. е. управник области *Акад* (северно од Сумера), по имену *Саргон*, ујединио је све градове Месопотамије у једно царство. Саргон је први почео себе називати „царем четири стране света“, јер је проширио своју државу на све четири стране.

Али ни после уједињења нису ратови престали. Ратничка горштакка племена са истока непрестано су упадала и више пута освајала државе Месопотамије.

§ 13. Вавилонско царство

Вавилонско
царство. Цар
Хамураби

У северној Месопотамији, тамо где се Тигар и Еуфрат примичу близу један другом, подигнут је *Вавилон*. У почетку то је било мало село, али касније Вавилон је постао трговачки центар, јер су се у њему стицали многи каравански путеви који су водили с истока на запад. Још касније, Вавилон је постао престоница целе државе.

Најпознатији вавилонски цар био је Хамураби (2067—2025 г. пре н. е.). Он је ујединио под своју власт цео север Месопотамије и потчинио је сумерске градове. Тако је постало *Вавилонско царство*. И Хамураби назива себе „царем четири стране света“. Вавилон је за владе Хамурабијеве постао највећи, најбогатији и најкултурнији град Месопотамије. По имену Вавилона стала се звати цела Јужна Месопотамија — Вавилонијом, а њени становници — *Вавилоњанима*.

Областима и градовима Вавилонског царства управљали су наме-
сници које је цар постављао.

Хамураби је саставио за своју државу велики законик. Законски параграфи били су урезани на једном каменом стубу чија је висина била 2 м., а обим износио 1½ м. Сва површина стуба исписана је прописима закона. Врх стуба је украшен рељефом, који је претстављао бога сунца, заштитника царског правосуђа, и цара Хамурабија који стоји пред њим. Тај камени стуб чува се у Лувру, париском музеју.

Хамурабијеви закони јесу кодекс уредаба о господарском и породичном животу. Ти су закони штитили интересе власника робова. „Ако неко — каже закон — крије у својој кући одбеглог роба, који је био својина цара или неког грађанина, и не преда га чиновнику на захтев истог, онда се има дотични кућевласник убити“.

Роб је био потпуно власништво свога господара и био је дужан радити за њега. Ако се роб не би покораво господару, отсецали су му ухо.

За цара, велможе и свештенике радили су сем робова још и сељаци и надничари. Један део свог имања, издељен на мање парцеле, власници су давали сељацима под аренду, и то под условима врло тешким за сељаке. Арендатор, кад узме њиву на обраду, морао је земљовласнику платити кирију, чија је висина по вредности била равна трећини, па и половици летине, а кад узме башту, онда је кирија износила и до две трећине рода.

Сељаци без земље радили су под надницу за малу нагладу. Они су врло тешко живели. Сељаци су напореда с робовима морали ићи на тешке „царске радове“ ради одржавања у исправном стању многобројних канала и насипа, као и ради превозења разне теретне робе.

Градске занатлије биле су слободне, али нису имале права наплаћивати од муштерије више од законом утврђених цена. А прописане цене биле су врло ниске.

Свештеници и трговци закони нису ни у чему стезали. Они су слободно трговали и стицали велика богатства. Богатили су се и на тај начин што су ситним домаћинствима позајмљивали жито и новац. Дужник је био обавезан да на позајмљено плаћа 20 до 30 од сто интереса, а у случају да дуг не исплати, постајао је роб зајмодавца и робовао му је три године. По Хамурабијевом закону такви су дужници могли опет постати слободни људи, али није било ниједног закона који би их спасао беде и тешког угњетавања богатих.

Вавилонско царство имало је сталну, плаћену војску. Цар је давао војницима мале парцеле земље као плату за њихову војну службу. Ако би војник у рату погинуо, или би својевољно напустио службу, његов је комад предаван другом војнику. Ако син војника, после смрти свог оца, сам постане војник, он је добијао очев комад земље.

У време ратних похода скупљала се као помоћ стајајој војсци народна одбрана, састављена од сељака.

Порез и царски радови притискивали су становништво као неко тешко бреме. Број осиротелих сељака и робова-дужника повећавао се. Упропашћени сељаци нису могли попуњавати редове војске. Цареви, који су владали после Хамурабија, нису имали свакад могућности да изведу довољно велику војску против непријатеља који је нападао. Стога су око 1775 г. пре н. е. Вавилоном завладали Касити, скитачка племена, која су дошла са источне висоравни. Каситски цареви владали су земљом око 600 година. Касније, Вавилонија пада под власт Асирије.

§ 14. Асирска освајања

Земља и народ Асирије Асирци су живели у северном делу Месопотамије, на средњем току реке Тигра. Најстарија престоница Асирије јесте град Асур на Тигру. Асирци су говорили језиком који је био сличан вавилонском. Државу су основали на почетку трећег хиљадугодишта пре н. е.

У долини река Тигра и Еуфрата Асирци су се бавили земљорадњом, а на брдским и планинским падинама преовлађивали су сточарство и лов. Сем тога, брда и планине Источне Асирије били су врло богати корисним рудама. Тамо су вадили бакар, олово, сребро и — што је главно — гвоздену руду. Асирци су научили да обрађују гвожђе и да од њега праве оружје и оруђа за сеоска газдинства. То им је давало огромно преимућство над суседним земљама, које нису имале довољно гвожђа. Асирски цареви вршили су освајачке походе и задобијали велике територије.

Навика на тежак и пун опасности лов начинила је Асирце издржљивим и неустрашивим ратницима. Спуштајући се с брда у долину реке Тигра, они су покорили племена која су ту живела и приморали их да за њих раде.

Тиглат-Паласар (745 до 727 г. пре н. е.)

Поступно су Асирци вршили нападе све даље и даље, па су тако долазили и до Средоземног Мора. Средином VIII в. пре н. е. срећни ратни походи претворили су Асирију у моћну војничку државу.

Највећи асирски цар-освајач био је Тиглат-Паласар. Он је имао сталну војску од неколико десетина хиљада људи. Она се звала „царски свежањ“. У редове војске могли су ступити сви Асирци, од најбогатијих до сиромаша који нису имали ни комада своје земље. Награда ратника била је: богат ратни плен и освојени градови који су им предавани на пљачкање.

Војска

За време великих похода цар је позивао народну одбрану у помоћ својој сталној војсци. Богати Асирци одлазили су у рат на борним колима или јашући на коњима. Сељаци, наоружани копљима, мачевима, луковима и стрелама ишли су као пешаци. Они најсиромашнији добијали су оружје из царских складишта. Бронзани штитови били су заштита ратницима од непријатељских стрела и камења. Асирски штитови били су врло велики, стога су постојали нарочити одреди штитовоша, који су ишли у предњим редовима.

Асирски ратници брзо су се кретали добрим друмовима, направљеним по царској заповести. Прелаз преко реке није за ратнике представљао тешкоћу. Они би надували кожне мешине ваздухом и помоћу

њих препливали реку. Помоћу таквих мешина правили су и мостове. Надуване мешине везивали би једну за другу, а затим би их затегли преко целе реке и покрили прућем. Преко таквог моста прелазили су чак и тешки одреди борних кола.

Од бронзаних асирских стрела и страшне навале борних кола није било спаса у отвореном боју. Ни високи градски зидови нису били сигурна заштита од асирских ратника, кад би ови опсађивали тврђаву и бацали на њу из катапулата тешко камење или судове са запаљеном смолом. Дебеле зидове тврђаве пробијали су „овном“. То је била велика окована греда, придржавана висећим ланцима, тако да се могло њоме замахивати и ударати у зид. Затим су Асирци стављали уза зидове велике лествице и помоћу њих продирали у тврђаву.

Поробљавање освојених земаља После сваке победе асирски цареви судили су побеђенима. На хиљаде заробљеника набијали су на коље, или им отсекали главе. Десетине хиљада одводили су у Асирију и тамо их продавали као робље. Са потпуно упропашћених територија одгонили су на стотине хиљада грла стоке, односили гомиле злата, сребра, бакра, слонове кости и других драгоцених предмета.

Својом дисциплинованом и добро извешжаном војском Тиглат-Паласар је освојио многе земље. Он је потчињено Вавилонију, освојио Сирију и наметнуо данак јеврејским царствима у Палестини. Тиглат-Паласар допро је до Египта и на његовој граници потукао војску египатског фараона. На северу је допро до царства Урарту, које је било стални непријатељ Асираца.

Царство Урарту Урарти су били ратничка племена, која су живела у закавказским пределима крај језера Ван. Они су се углавном бавили сточарством. Њихова је земља била богата металом и Урарти су били на гласу са својих израђевина од бронзе: оружја, посуђа и украса. Асирци су вршили сталне нападе на богате крајеве Урарта и отуд доносили велики плен.

Али у IX веку пре н. е. урартска племена су се ујединила у једну државу и почела нападати Асирију и отимати јој северне области. Урарту је постала снажна држава. Један од царева тог времена — Менуа — проширио је границе своје државе покоривши на северу нека закавказка племена.

У Совјетској Јерменији крај града Еривана и до данас су се сачувале развалине урартских тврђава, на чијим се зидовима могу видети клинастим писменима написани записи царева Урарту. Ови записи причају о њиховим победама. Највећи цар-освајач био је Аргишти, који је владао у VIII в. пре н. е. Он је подузео против Асирије четрнаест победоносних похода. Његови су записи пуни описа награбљеног плена. Њему је пао у руке велики број ратних заробљеника и много крупне и ситне стоке.

Огроман плен претворио је царство Урарту у моћну државу. Највећи и најлепши град царства била је престоница Тушпа, крај језера Ван. Град је био опасан каменим зидовима и до њега је био проведен канал — водовод којим се доводила вода за пиће са даљине од 80 км., јер вода језера Ван није била добра. Тај водовод-канал, који је још Менуа направио, сачувао се и до данашњих дана.

Када је асирски цар Тиглат-Паласар нанео Урартима велики пораз они су престали упадати у асирске пределе и појачали су своје нападе на Закавказје. И до данас су се сачували канали које су Урарти

ископали. Име „Урарту“ сачувало се у имену планине „Арарат“. Асирија је освојила јужне области Урарта, а проширила је своју државу и у другим правцима. За владе моћног цара Асурбанипала (VI в.) она је постала огромна држава. Али услед навале разних племена (Халдејаца) пропала је касније и Асирија.

§ 15. Асирска војничка држава и њен пад

Стање становништва

Велможе и свештеници, захваљујући свом богатству, били су тако моћни у Асирији, да су принудили цара да их ослободи сваког царског пореза и кулука. Такве привилегије добили су и неки градови у којима је било много богатих трговаца.

Сељаци и занатлије плаћали су велики порез. Сељаци су давали део летине и извесну количину стоке, а занатлије су плаћале дажбине и таксе у новцу. Сем тога, и сељаке и занатлије одвлачили су често на кулчарске царске радове: да граде друмове и зидају дворце и тврђаве.

Они који нису могли исплатити порез губили су целу своју имовину. Они су губили и своју слободу, падали у зависност према богатацима, постајали њихови робови-дужници. Због тога су у Асирији дизали буне не само ратни заробљеници — робови, већ и асирски сељаци и занатлије.

Робова је у Асирији, захваљујући сталним ратним походима, било врло много. Неки од њих добијали су од цара, ратничког племства, храмова и богатих трговаца мале деониче зиратне земље ради обделавања. Ти су робови обрађивали добијене парцеле и власницима предавали велики део летине. Такви робови продавани су заједно са земљом и целим својим породицама. Много робова узимано је за домаћу послугу.

Управа у освојеним земљама

У освојеним земљама седели су асирски намесници са својом војском. Они су управљали тим областима и скупљали данак. Данак је био врло велики; сами Асирци звали су га „тешки харач“.

Покорене земље биле су везане с Асиријом dobrим друмовима. Друмови су прављени поглавито ради војних циљева. Али њима су се користили и трговци пролазећи својим караванима.

Поробљени народи стално су устајали против асирске владавине. Сваки цар, почев од Тиглат-Паласара, казује у својим записима како је умирио устанике.

Асирија је за владавине наследника Тиглат-Паласара постала огромна држава. Она је себи потчинила све земље старог Истока: Вавилонију, Феникију, Палестину, Малу Азију, па је заузела чак и Египат. Границе Асирије протезале су се од реке Тигра до песковите Сахаре, од планина Јерменије до Персиског Залива.

Асурбанипал

Последњи моћни асирски цар био је Асурбанипал (668—626 г. пре н. е.). Он је био цар-ратник и предузео је много похода. По својој престоници Ниниви Асурбанипал се возио обично после победе, колима у која су била упряжена четири заробљена цара; по градским улицама били су наменштени кафези у којима су били угледни заробљеници.

Асурбанипал се одликовао између свих предака тиме што је био, за оно време, образован човек. У свом великом дворцу у Ниниви Асурбанипал је одредио засебне просторије за библиотеку. То је била прва права библиотека на свету. Уза све зидове, од пода до тавана, били су поређани сандуци с глиненим таблицама, исписаним клинастим писмом. Те таблице разног садржаја (митови, историска казивања и др.) дошле су и до нас и протумачене су.

Пад Асирије

Велика државна творевина асирских царева била је изнутра слаба. После Асурбанипалове смрти Асирија је почела онадати. Покорене земље престале су плаћати данак, најамници су напустили војску; престале су победе које су доносиле велики плен. Упропашћени сељаци нису више могли служити у војсци и били су лоша заштита државе.

На Асирију су напала иранска племена и Халдејци који су се учврстили у Вавилонији. Године 612 пре н. е. освојена је Нинива. Халдејска војска продрла је у град. Њихова сјајна борна кола с тутњавом су пројурила кроз улице. Ратници, с другим копљима и штитовима првеним од крви, убијали су становнике, пљачкали сребро, злато и драгоцености. Велможе су биле оковане у ланце, а остали становници, па чак и деца, били су поубијани, град разорен, царски дворца спаљен. Некад моћна држава била је срушена и њена је власт коначно пала 605 г. пре н. е.

§ 16. Ново вавилонско (халдејско) царство

Навукодо-носор Кад су Халдејци покорили Асирију, Вавилон је поново постао богат и моћан град. Најзнатнији цар халдејског Вавилона био је Навуходоносор. То је био искусан војсковођа, који је коначно савладао Асирију и покорио Сирију и Палестину. Навуходоносор је саградио у Вавилону много двораца и храмова. Он је начинио од Вавилона неосвојиву тврђаву, опасавши га дебелим зидовима. Развалине Вавилона сачувале су се и до нашег времена.

Град Вавилон Вавилон је сада постао трговачки и културни центар свег источног света. Ту су долазили трговци из разних земаља. Град се обогатио и порастао; број становника се попео на сто хиљада.

На самој обали налазио се царски део града с царским дворцем, храмом бога *Мардука* и храмовима других богова. Овде се налазио исто тако и велики квартал у коме су живели велможе и свештеници. Царски део града био је одељен каналом од осталог града.

Између канала и градског зида живеле су занатлије. У замршеном сплету кривудавих улица и уличица биле су њихове мале куће од непечене цигле.

Трговачки трг у Вавилону налазио се иза капије између реке Еуфрата и канала. Од те капије водио је велики каравански друм који се звао „царски“. Друмови и канали који су служили трговини водили су из Вавилона на све стране.

Сто година после Навуходоносора у Вавилону је боравио неко време *Херодот*, грчки историчар. Он овако описује град:

„Вавилон лежи у пространој равници и има облик четвороугаоника; чија је свака страна дуга по 120 стадија (око 20 км). Таква је величина града. А уређен је тако дивно као ниједан познати нам град. Вавилон је, пре свега, окружен ровом, широким и пуним воде. Град је опасан зидом, који је направљен од цигала и преливен смоластом масом. С обе стране зида налазе се једноспратне куле једна према другој, а средином, између њих, остављен је пролаз довољан да њиме прође запрега од четири коња. Тај зид има 100 капија начињених од самог бакра, с бакарним звекирима и полугама“.

Даље *Херодот* спомиње да је за своју жену *Семирамиду*, која је била родом са *Иранске Висоравни*, па се навикла на горе, шуме и планине, наредио да се уреде „висеће баште“. Звали су их висећим због тога што су биле уређене на терасама вештачких брежуљака. Довели су ту и воду ради заливања. Те су баште задивљавале сваког ко их је видео. Грци су те баште убрајали у „светска чудеса“. У том *Херодотовом* опису има много улепшавања и фантазије. Но, несумњиво је да је у то време град Вавилон био велики и богат. Сва богатства и раскош Вавилона били су створени радом робова, занатлија и сељака. Само цар, богати трговци и свештеници користили су се том раскоши. А сиротиња је, као и раније, живела у сиромаштву из кога јој није било излаза.

Пад Вавилона Године 538 пре н. е. персиски цар *Кир* напао је Вавилон. Он је већ раније отео од Вавилона све земље у Сирији и Палестини и пресекао вавилонским трговцима пут к Средоземном Мору. Вавилонска трговина почела је да опада. Вавилонски

трговци су се надали да ће под персиском влашћу поново оживети своју трговину. Они су отворили градске капије и пустили унутра персиску војску. Тако су Персијанци заузели Вавилон без борбе.

§ 17. Асирско-вавилонска култура

Творци културе у Месопотамији били су *Сумери*. Од њих су Вавилонци и Асирци научили да праве канале и насипе, научили се земљорадњи и грађевинарству, а исто тако од њих су пренели и писменост и науку.

Писменост

Писменост се појавила код Сумера пре 5000 година. У Месопотамији није било камена и папируса као у Египту, због тога су Сумери писали на глини. Од ње су правили четвороугле плочице и на њих урезивали пругићем цртеже-речи. То најстарије писмо потсећа на хијероглифе.

У току времена писци су упростили своје писмо. Због тога што су писали штапићем по свежој глини, цртежи-речи претварали су се у групе клинова. Клинове су стављали различито у свакој групи. Један део знакова означавао је целе речи, неколико знакова имали су значење слова, али највећи број означавао је слоге.

Исписане плочице печене су и постајале су тврде као камен. Било је више од 500 знакова те се врло тешко могло научити писање. Клинасто писмо Сумера позајмили су од њих многи суседни народи.

Вавилонско клинасто писмо било је исто тако тешко прочитати као и египатске хијероглифе. Многи научници у току неколико десетина година трудили су се да га прочитају. Начин читања клинастог писма открио је *Гротефенд*. Дефинитивно је утврдио како се чита клинасто писмо Енглеz *Раулинсон*.

Религија и митови

Вавилонци су као богове поштовали небеска светлила: сунце, месец и пет планета. Кад је Вавилон постао главни град, тада су вавилонски свештеници и цареви начинили месног бога *Мардука* главним богом, објавивши да је он цар свих богова.

Сачувао се вавилонски мит, који је постао још за време Сумера. Он прича о стварању света. У прво време није било ни земље, ни неба, већ само море. То се море претстављало у облику чудовишта *Тиамат*. С њим је ступио у борбу бог *Мардук*. Он је убио *Тиамату* и распорио тело тог воденог чудовишта. Једну половину његовог тела подигао је горе и од ње начинио небо, а од друге половине начинио земљу, море и реке. Затим је разбацао по земљи семе биља и растиња, створио животиње и људе и најзад сазидао храмове и градове.

Вавилонски песник продужио је тај мит. Према његовом причању, после створања света *Мардук* је саградио на небу храм и град Вавилон, по чијем узору као да је подигнут овоземаљски Вавилон с храмом *Мардука*. Тако су свештеници прослављали престоницу Вавилон и свог бога *Мардука*.

У земљорадничком Вавилону поштовао се бог плодности *Тамуз*. Мит о *Тамузу* сличан је египатском миту о *Озирису*. Прича се да је *Тамуз* умро и пошао у подземно царство. Тад је на земљи престао живот, биље је увело. „Онај који милује и мази младе биљке на земљи више не живи. Господар земаљске силе више не живи“, — тако је

оплакивала богиња *Истар* умрлог мужа Тамуза. Она је отишла за њим у подземно царство. С много труда успела је да прође кроз седам вратница подземног света и да врати Тамуза на земљу. С његовим повратком сва је природа оживела.

Еп о Гилгамешу

Велики еп састављен је од сумерских легенди о походу *Гилгамеша* — древног цара-јунака. Гилгамеш је био за две трећине бог, а за једну трећину човек. Заједно са својим другом извршио је разна јуначка дела: убио је лава и уништио све оно што је зло у држави, свладао је страшног цина — господара старе, непроходне кедрове шуме, победио небесног бика. На крају епа прича се о томе како се Гилгамеш кренуо на далеки пут да дозна тајну бесмртности. Али није успео да добије бесмртност.

Легенда о потопу

Врло је интересантна легенда која има везе с јако раширеним предањем о потопу света. У тој легенди се прича како се *Утнапиштиму*, богобојажљивом претку Гилгамешовом, једном јавио у сну бог. Он је казао Утнапиштиму да ће на земљу послати потоп ради кажњавања људи због њихових порока. Желећи да спасе Утнапиштира, да би га наградио за његову богобојажљивост, бог му је наредио да направи лађу (ковчег) и да се укрца на њу. Утнапиштим је тако и урадио, одвео је на лађу и целу своју породицу, а исто тако и неколико животиња (домаћих и дивљих) и унео семење разних биљака.

Тек што се иза брда помолила јутарња светлост, наднео се црн облак. Настала је тама. Почела је пропаст света. Смрт је захватила земљу. Изгинуло је све живо. Само је Утнапиштимов ковчег пловио по бескрајној води. Шест дана беснела је страшна бура. Седмог дана море се умирило и ковчег је пристао уз једну планину.

Кад је вода почела опадати, Утнапиштим је пустио са лађе птице и животиње. Бог је у почетку био незадовољан што се у лађи није спасао само Утнапиштим. Али се потом смиловао, па је чак даровао и бесмртност Утнапиштиму и његовој породици.

Та је легенда постала због честих поплава које се дешавају у Месопотамији услед изливања река Тигра и Еуфрата. Ова је легенда била јако раширена у народу. Касније су је примили стари Јевреји.

Астрономија и математика

Сумерски и вавилонски свештеници поставили су основе *астрономији* — науци о кретању небеских тела. Они су добро познавали распоред звезда на небу као и путање њиховог кретања. Ово је било потребно ради тога да би се знало када ће почети поплава и да би се сви канали и насипи припремили за тај период. Свештеници су вршили посматрања са високих храмова. Према кретању небеских светлила они су, тобож, сазнавали вољу богова и претсказивали будућност.

Вавилонска година имала је дванаест месеци, а месец — четири седмичне недеље. Сваки седмични дан звао се по имену једног од главних небеских богова. Основе вавилонског календара прихватили су Римљани када су освојили источне земље, а од Римљана — данашњи народи.

Вавилонци су држали да се небески свод окрене за 24 сата. Сваки сат имао је 60 минута. Та вавилонска подела дана и ноћи сачувала се и до наших дана.

За астрономско рачунање времена, за радове на грађевинама, копање канала и подизање насипа, било је потребно знање математике. Вавилонци и Асирци добро су знали *геометрију*.

Сва та знања из области астрономије и математике примили су од Вавилоњана Грци, а од Грка европски народи.

Архитектура и скулптура Становништво Месопотамије рано је научило да подиже храмове и дворове. Приликом ископавања први је пронађен хорсобадски дворца (крај града Ниниве).

Дворове су зидали већином од цигала које су правили од глине. Нарочито су били знаменити дворови асирских царева. Њихови зидови били су украшени многобројним барелефима, који су претстављали епизоде ратних похода и сцене из доба мира. Код улаза у дворца стојали су огромни крилати бикови с људским главама. Они су имали да чувају дворца и његове житеље од злих демона, у које су Асирци веровали. За разлику од дворова, храмови су зидани у облику кула које се степенасто уздижу.

Хиљаде робова градило је те дворове и храмове. Робови су били углавном онај живаљ који су Асирци у ратовима похватили. Многи робови радили су оковани у ланцима или с оковима на ногама, други су, пак, били везани један уз другог гвозденим шипкама, које су биле провучене кроз алке на њиховим појасевима. На робове су мотрили наоружани стражари. До нас је допрло много цртежа с таквим сценама.

III. ФЕНИКИЈА, ЈУДЕЈА, ПЕРСИЈА

§ 18. Феникија

На источној обали Средоземног Мора, крај планине *Ливана*, налазила се *Феникија*. Ливанске косе допиру гдегде до самог мора, а гдегде повлаче се од морске обале, и ту се море увлачи у копну, стварајући заливе, затоне и луке. Феникија није имала равнице, где би се могло бавити у великим размерама сточарством и земљорадњом. Само на брдским падинама и понегде у заливима неговане су маслине и винова лоза. Крај морске обале, у zgodним заливима, становништво се бавило риболовом. Поступним развитком мала рибарска села постала су градови. Али су се Феничани углавном бавили трговином. Сваки феничански град био је самосталан и чинио је засебну државу. Сваки град имао је свог владара и уз њега савет богатих трговаца.

У Феникији је било много робова. Највише су робове употребљавали на лађама, где су их искоришћавали као веслаче. Рад веслача сматрао се најтежим. Трговци су прикривали робове ~~бежећи се да се~~ они не побуне за време пловидбе.

Сваки град имао је свог бога-заштитника. Боговима су подизали велелепне храмове у египатском стилу. Између ових градова издвајали су се *Тир* и *Сидон*.

Скоро сви феничански градови били су принуђени да плаћају данак у почетку Египћанима, а затим Асирцима. Само град *Тир* није плаћао стални данак.

То је био добро утврђени град који се налазио делом на обали, делом на оближњем стеновитом острву. Такав положај *Тира* претварао га је у потпуно неприступачну тврђаву, па га чак ни Асирци нису

могли заузети. Процват феничанских градова пада у време од X до VIII века пре н. е.

Трговина и морепловство У Феникији се рано развила трговина. Феничански трговци су извозили из своје земље рибу, вино, масли-

Колоније ново уље, кедрово дрво и занатлиске ручне радове: сребрно и стаклено посуђе, шарене тканине. Феникија је била нарочито чувена због трговине пурпурном бојом. Та светла и постојана боја добијала се од нарочите шкољке која се налазила у мору крај Тира. Шкољку су хватали робови које су Феничани приморавали да се спуштају на морско дно. Феничани су трговали и робовима, купујући ратне заробљенике у оним земљама које су водиле многе ратове. Ради набавке робова, руда, злата, слонове кости итд. феничански трговци пловили су по целом Средоземном Мору. Они су прошли и кроз Гибралтарски Мореуз и допрли, све пловећи поред европске обале, чак до Британије. Они су такође пловили поред западне обале Африке.

На путу су феничански трговци пљачкали лађе које су сусретали, као и насеља приморских градова и села, хватали мирно становништво и продавали га у ропство.

Феничани су били одважни морепловци. На својим лађама долазили су до најудаљенијих места Средоземног Мора. У приморју су подизали пристаништа ради утовара и истовара лађа. Временом, та су се пристаништа претворила у градове-колоније феничанских трговаца. Тако је постала феничанска колонијална трговина. Ове су се колоније налазиле на острвима Средоземног Мора и у његовом приморју. Нарочито много колонија подигли су Феничани на југоисточном приморју Шпаније (на пример Малака, Кадис и др.).

Највећа њихова колонија била је *Картагина*, која је касније постала држава (у Северној Африци).

Феничанска
култура

Долазећи у додир с разним народима, Феничани су позајмљивали културне тековине тих народа и преносили их у друге земље. Феничани су имали своју литературу, која је делимично допрла и до нас. У другом хиљадугодишту пре н. е. Феничани су саставили азбуку од 22 слова. То је писмо било простије и zgodније него што су египатски хијероглифи, или вавилонско клинасто писмо, па се зато феничанска азбука свуда и ширила. Према њој састављена је и грчка азбука, а од грчке постале су све друге данашње азбуке.

§ 19. Израњско и јудејско царство

У Палестини су основана царства израњско и јудејско. Палестина — уски појас земље — налази се југоисточно од Феникије. Њу натапа река Јордан, која протиче брежуљкастом долином, оивиченом планинама, и улива се у Мртво Море. У том мору вода је толико засићена сољу, да је у њему немогућ опстанак живих организама.

У Палестини се налазе мале долине с лепим ливадама и пашњацима, баштама и виноградима. Земља је на многим местима испресецаана планинама, које чине те крајеве дивљим и мало плодним.

На југу се протеже дивља, гола област, која прелази у пустињу. За време кише та се област прекривала сочном травом и претварала у бујан пашњак одличан за стоку. За време суше, пак, трава би изгорела и сточари су морали гонити стада у планине у потрази за испашом.

Јеврејска племена
Борба с Филистинцима
Око средине другог хиљадугодишња дошла су у Палестину из јужних и источних степа и пустиња јеврејска племена — Израиљци и Јудејци. Пре доласка у Палестину та су племена живела по родовима; у оазама пустиње бавили су се сточарством. Постепено су се родови распадали на велике патријархалне породице, које су имале засебна стада стоке.

Приликом упада у Палестину Израиљци и Јудејци су староседеоце делом истребили, делом покорили. У заузетим областима свако се племе населило по општинским заједницама и постепено је прелазило на земљорадњу. Израиљци су се населили северно, где су биле плодне долине. Јудејци су заузели планинску област јужно од Израиљаца.

Током времена приморје Средоземног Мора освојила су ратничка племена — Филистинци. Они су почели нападати палестинске области које су биле у њиховом суседству. Израиљци су с њима водили скоро столетну борбу. За време те борбе најважније војсковође проглашавале су себе „царевима Израиља“.

Давидово и Соломоново царство
Коначно уједињење јеврејских племена остварено је за владе цара Давида (око 1000 година пре н. е.), једног од вођа јудејског племена. Давид је потукао Филистинце и одбацио их к мору. Затим је прогласио Јерусалим за престоницу.

Тако је постало Јеврејско царство.

Давида су подржавали великаши. То су уствари биле раније старешине родова и старешине ратних дружина. Цар је обилато раздавао својим ратницима њиве, баште и винограде од општинских земаља, а исто тако им је поклањао и робове.

После Давидове смрти на престо је ступио његов син Соломон. За његове владе у Јерусалиму се много градило. Тада је подигнут велелепни храм посвећен главном јеврејском богу Јехови, а исто тако и раскошни царски двораци. Ови су радови изискивали велике трошкове и велики борј радних руку. Због тога је Соломон повећао дажбине, које су и без тога биле тешке.

Покорено становништво и сељаци који су живели по општинама често су потрзани од својих послова и терани на царске радове. Израиљци су морали плаћати цару града Тира житом и маслиновим уљем кедрово и кипарисово дрво, које им је овај лиферовао за њихове грађевине. То је изазивало код становништва, особито код Израиљаца, све веће незадовољство.

После Соломонове смрти отцепила се од Јудеје северна област и организовала се као самостално израиљско царство.

Положај сељака
Кроз Палестину водили су трговачки путеви који су спајали Египат с Месопотамијом. У вези с тим појавили су се у градовима тргови на које су долазили трговци са својом робом.

Великаши, који су се обогатили трговином, почели су заузимати сељачку општинску земљу. Цареви су им давали пример, бирајући за себе баште и винограде који су им се допали. Велможе и ратно племство одузимаи су и за дуг од сељака земљу. Многи сељаци постали су робови — дужници. Све је то изазвало врло велико незадовољство међу сељацима.

Чести ратови између царева, као и с Асиријом, коначно су разорили сељачко газдинство. Час овде, час тамо, планули би народни устанци против великаша и богаташа.

У то време почели су на Израил нападати Асирци. Унутрашња борба и рат с Јудејом ослабили су израиљско царство, те се није могло дуго одупирати Асирцима.

Године 722 пре н. е. Асирци су коначно освојили израиљско царство, а јудејски цареви признали су себе за „слуге“ асирског цара и обавезали се да му плаћају данак.

Јудејско царство трајало је још нешто више од сто година. Али године 586 пре н. е. Навуходоносорова војска освојила је Јудеју. Вавилоњани су срушили царски дворца, спалили дивни Соломонов храм, а Јудејце одвели у ропство. Тако су изгубили своју независност и Израил и Јудеја.

О култури старих Јудејаца сведоче многи споменици. Код Јевреја се рано појавила писменост. Главни споменик њихове културе јесте Библија. Та књига садржи дела јеврејске литературе, летописе, многе митове и разне легенде. Библија је стекла религиозни значај, јер су је и Јудејци и хришћани прогласили „Светим писмом“.

§ 20. Персија

Земља Стари Персијанци живели су на Иранској Висији. Две
Народ трећине те висоравни чине пустиње и слана поља. Овде
Религија ретко падају кише: преко лета пресуше реке и језера.

Има мало земље згодне за обрађивање.

Иранске планине богате су гвожђем и бакром, разнобојним мермером и драгим камењем.

Персијанци су се бавили земљорадњом, сејали просо, јечам, пшеницу, и подизали воћњаке. Преко огромних просторија висоравни лутали су сточари — номади. Између земљорадника и сточара било је стално непријатељство.

Персијанци су веровали у постојање добрих и злих духова. Бога Ормузда сматрали су за врховно божанство у царству добрих духова. По њиховом предању, његово је тело цео небески свет, његово је одело посуто звездама, а сунце је његово свевидљиво око. Бог зла знао се *Ариман*. Персијанци су мислили да он живи у пустињи, у вечној тами, и да је створио све зло на земљи: болести, несреће и луде поступке. Веровали су да Ормузд и Ариман воде између себе вечиту борбу, која се мора свршити победом доброг бога. Други после Ормузда био је бог сунчане светлости — *Митра*.

У средини VI века персиски цар *Кир* (550—529 пре н. е.) уједињено је и ставио под своју власт сва племена која су живела на Иранској Висији.

Између осталих земаља он је освојио Медију која се налазила северозападно од Персије. Са својом војском Кир је ушао у Малу Азију, па је и њу освојио, дошавши до самих обала *Јеџејског Мора*. После тога покорио је Феникију и Палестину, а године 538 пре н. е. заузео је и град Вавилон, где је пренео и персиску престоницу. Године 525 Кир син *Камбиз* освојио је Египат. На тај начин Персијанци су ујединили у једно велико царство све земље старог Истока.

Дарије и његове ре-форме После Камбизове смрти покушали су неки покорени народи да се одвоје од Персије. Отпочела је борба, која се свршила за владе цара *Дарија I Хистаспа* (521—486 пре наше ере). Он је опет потчињено Персији све раније освојене области и ојачао државу.

Никада раније није Персија била тако моћна и богата. Она се простирала од реке Инда до пустиње Сахаре. Обале персиског царства запљускивали су Црно, Јејејско, Средоземно, Касписко, Аралско и Црвено Море, затим Персиски Залив и Индиски Океан.

Сву огромну територију своје државе поделио је Дарије на области — *сатрапије*. Сатрапијама су управљали намесници, који су се звали *сатрапи*. Они су морали да се старају о благовременој наплати дажбина. Сем царских дажбина они су убирали од становника и велики порез у своју корист. Сатрапи су имали велику власт. Они су хапсили и ка-жњавали људе без икаквог суда, гонили сељаке на царске радове итд. Сатрапе су уходили тајни царски чиновници — цареве „очи и уши“. Они су достављали цару све што се ради у сатрапијама.

Цар је био неограничени господар у земљи. Његове наредбе извршаване су без поговора. Сви су поданици дрхтали пред њим.

Друмови и трговина Кроз све крајеве персиског царства проведени су друмови. Они су везивали престоницу са свима сатрапијама. Највећи друм, који је водио од прве престонице персиског царства (Сузе) до обала Јејејског Мора, био је дуг 2 500 км. Тај се друм звао „царски“. Њиме је редовно јездила царска пошта.

На растојању 1—2 км. били су постављени коњаници; они су један другом додавали, путем штафета, хитне наредбе. Један коњаник би као стрела пројездио своју линију и предавао наредбу другом коњанику, а овај наредном итд. Тако би пошта пројурила преко огромног простора, од ма које сатрапије до престонице, за два-три дана. Нису узалуд Грци говорили да персиски цар, седећи у својој престоници, једе свежу рибу из Јејејског Мора.

Друмови нису служили само војним циљевима, него и трговачким караванима. Трговци су могли пролазити са својом робом без бојазни, јер су друмове чували стражари. Захваљујући добро одржаваним друмовима била је успостављена и осигурана персиска трговина с Индијом и државама Средоземнога Мора.

Богатство персиског цара Огромне количине злата добијао је Дарије сваке године из својих сатрапија. Оно се чувало у великим изливеним полулама у дворској ризници. За даријеве владе први пут се почело са ковањем златног новца. На једној страни новца био је персиски стрелац, на другој — лик цара Дарија. Тај се новац звао „дарик“.

У својој новој престоници *Персеполису* Дарије је сазидао диван дворца. Са свих страна за њега су доносили скупочени материјал. Најбољи мајстори Египта, Вавилоније, Феникије и других земаља радили су на зидању дворца.

Око 15 хиљада слугу пословало је у царском дворцу. Царска стража састојала се од хиљаду коњаника и 10 хиљада пешака. Цар је био окружен нечувеном раскоши; он је облачио пурпурно одело златом извезено. Нико се није смео приближити цару, да га својим дисањем

не би оскрнавио. Велики део доходака из сатрапија одлазио је на издржавање царског двора.

У исто време, док су цареви и великаши пливали у раскоши и богатству становници оних држава, које су себи потчинили Персијанци, живели су жалосно, полу-гладни, полу-сити. Велике дажбине упропастиле су некада напредне градове.

Становници саме Персије нису плаћали данак, али су сељаци били обавезни да цару дају војнике и да му чине богате поклоне. Ово их је упропастило, као што су дације упропастиле покорене области. Само војна сила одржавала је у потчињености покорене народе. Стога није дуго трајало персиско царство. Године 330 пре н. е. освојили су га Грци (за владе Александра Македонског).

IV. СТАРА ИНДИЈА

§ 21. Стара Индија. Земља и народ

Земља Индија се налази у јужном делу Азије. Северни део Индије звао се у старо доба *Ариаварта*, или — земља освајача *Аријеваца*. На северу од ње пружа се ланац високих планина *Хималаја*, на југу се граничи пустињом и висоравни на Виндиским Планинама. Те планине одвајају Ариаварту од *Декана* — јужног дела Индије.

Ариаварту чине плодне долине двеју река — *Инда* и *Ганга*. Извор Инда налази се на Хималајима, где снег, топећи се, прави бујне потоке. Ти потоци дају воду Инду. Инд има пет притока и носи своју воду у западни део Индиског Океана. Плодна долина тих река зове се *Петоречје* (Пенџаб).

Са Хималаја тече и Ганг, који се улива у североисточни део Индиског Океана. Ганг је створио у Ариаварти другу, пространију и плоднију долину.

Природа Индије задивљује својом лепотом и грандиозношћу. Још у старо време сматрали су Индију као земљу чудеса. У њеним непроходним, густим шумама, и бескрајним честарима бамбусове трске живе разне звери и отровне змије.

Тропске кише, олује и поплаве Инда и Ганга доносиле су погибију и пустошење становницима Индије. Стога им је природа уливала страх.

Дравиди У старо време живела су у Индији *дравидска племена*. Археолошка ископавања у јужном делу долине Инда изнела су на видик развалине њихових древних грађевина од камена и цигле (храмова, домова), остатке водовода, канала за наводњавање, уличне канализације, затим разноврсно посуђе за домаћу употребу, статуице, а исто тако златне и сребрне рукотворине. Између осталих археолошких споменика пронађени су и обрасци њихове писмености — записи урезани у камену, глини или на слоновој кости. Научници још нису протумачили те записе.

Открића, учињена приликом ископавања, показују да су Дравиди били први културни народ у долини Инда. Они су имали прилично високо развијену технику и велико богатство, стечено радом потчињеног становништва.

Аријевци У другом хиљадугодишту пре н. е. долину Инда освојио
Поробљавање је народ који је себе звао „Аријевцима“, тј. „племе-
Дравида нитима“ или „владајућима“. Они су себе тако звали да
би означили супротност покороном народу који су звали „дасима“, тј. робовима.

Аријевци су потчинили себи Дравиде и претворили их у робове. Нови господари примили су дравидску културу. Затим су они у долини Инда створили неколико нових држава. На челу сваке стајао је мали владар који се звао *раџа*. За време ратова те мале државе уједињавале су се у једну велику државу, и тада је њен владалац постајао *махараџа* (велики владалац). Раџе су водиле ратове и управљале државом.

О борби између Аријеваца и дасија, о ратовима, о најстаријем периоду индиске историје ми сазнајемо из најстаријих индиских легенди. Збирка тих легенди и митова о боговима позната је под именом „Веде“.

Занимање У Индији је живео велики број различитих племена.
становништва Сва су она касније била позната под општим именом *Хиндуса*. Глављо занимање Хиндуса било је сточарство и земљорадња. Гајење крава заузимао је прво место. Држали су да је крава света животиња и јако су је ценили. Богатство једног домаћена ценило се по броју крава. Индиске легенде говоре и о ратовима који су вођени због крава.

Ради унапређења земљорадње ископани су у долини Инда канали за наводњавање. На пољима су сејали јечам, пиринач, а касније су почели гајити и памук.

Стари народи су први пут од Хиндуса сазнали за памук.

Религија Главни бог старих Индуса био је *Индра*. У индиским митовима бог Индра се слави као громовник; он даје кишу и пуни Инд водом. Хиндуси су веровали да Индра даје живот сваком живом бићу на земљи. Као супротност Индри други бог — *Сушна* — појављује се као оличење суше. Та два бога била су у сталној међусобној борби. Сем Индре и Сушне поштован је и бог ватре *Агни*, бог неба *Варуна* и много других, мање знатних богова.

Према индиској митологији богови су живели на врховима *Хималаја*, најчешће на највишем врху, *Гаурисанкару*, што значи „планина обасјана сунчевим руменилом“.

§ 22. Држава брамана Кастинско уређење Индије

Ратници У току ратова ради освајања долине Ганга и Инда
и брамани издвојила се између освајача група моћних и богатих *ратника*. Ови ратници били су сопственици великих имања, затим богатог ратног плена и многобројних робова, јер су покороене народе претварали у робове.

После освајања долине Ганга створене су велике државе и њихови становници одали су се мирном животу. У исто време кад и ратници, уздижу се и *свештеници* — *брамани*. У почетку су они били само врховне слуге богова. Касније, они нису само настојали да врше религиозне обреде, већ и да спроводе у живот царске законе.

Мануови закони Брамани су написали „Мануов законик“. Та света књига брамана излаже правила друштвеног уређења, као и обреде култа браманских богова. Према тим правилима људи се деле на четири сталежа, односно *касте*, потпуно одвојене једна од друге.

У „Мануовом законик“ говори се да је главни бог Брама створио од својих уста касту *брамана*, од својих руку касту *ратника*, од бедара — касту *земљорадника*, а од ногу — касту *робова*. Сматрало се да је таква подела људи на касте божја установа. Зато се браманска каста морала поштовати као прва и највиша каста.

Ратници су били друга каста. Њихова је дужност била да бране државу, да чувају поредак и да се храбро боре у рату.

Земљорадници су морали да производе све продукте који су били потребни за живот брамана и ратника.

Најзад, робови су морали служити три више касте слободних људи. Робови су се налазили у најтежем положају. Њих су сурово кажњавали, а по закону могао је човек слободно и да убије роба.

За време владе брамана особито су поштована три индиска бога: *Брама* — бог стварања, *Вишна* — бог одржања и *Шива* — бог рушења. „Мануов законик“ прописивао је приношење жртава боговима и вршење многобројних ситних обреда.

Браманско друштвено уређење, уздизање брамана и поштовање богова настало је у пределима средњег и доњег Ганга. У доњем току те реке налазила се велика држава *Магадха*. С јачањем браманске власти становништво Магадхе све је јаче било стезано и експлоатисано. Због тога је у Магадхи раније него у другим крајевима почела буна против брамана. Честа промена царева била је обична појава у животу те државе.

§ 23. Будизам. Освајање Индије

Рођење Буде Рушење браманског друштвеног уређења у Индији везано је за нагло ширење учења познатог под именом **будизам**. Према предању, то је учење проповедао *Буда*.

О рођењу Буде и постанку његовог учења легенда прича следеће: између предгорја Хималаја и реке Ганга налазила се мала држава племена *Шаки*. У древном предању прича се да се раци државе Шаки родио син. То је био јако замишљен, озбиљан дечак и рано је почео да размишља о разним питањима живота. Добио је одлично образовање. Кад је имао 29 година, царски син је оставио дворца и своју породицу и отишао на далеки пут. Шакја-Муни — тако се он звао за време путовања — није веровао ни у учење брамана о подели људи на касте, ни у браманске богове. Он се наставио у пустињи и предао се размишљању о човечјем животу. Најзад, како каже легенда, после више година размишљања Шакја-Муни је нашао одговор на сва питања која су га мучила. Од тог времена прозван је *Буда*, тј. „просвећени“ (онај који је нашао истину).

Будино учење Према учењу Буде, сви су људи једнаки, независно од тога којој кисти припадају. За највећу врлину Буда је сматрао одрицање од сваке жеље и сваке делатности. Највећа срећа, по његовом учењу, била је — *Нирвана* — тј. стање апсолутне пасивности и утонулост у мисли (контемплација).

Будино учење било је управљено против браманског насиља и против кастинског друштвеног поретка који је угњетавао ниже касте. Али ово учење није позивало на отворену борбу ради побољшања живота, већ напротив, упућивало је угњетене да се одрекну те бробо и да се помире са својим нижим положајем, јер је Буда позивао на пасивност. Ипак, људе је привлачила идеја о равноправности, јер су били незадовољни због насиља брамана. Зато се будизам јако раширио у народу.

Будизам је имао нарочито много следбеника у Магадхи, где су становници били непријатељски расположени према браманима, који су их угњетавали. У Магадхи је будизам касније постао државна вера, чији су покровитељи били сами цареви. Они су подизали манастире и храмове с великим Будиним статуама и наређивали да се записује будистичко учење на палмовом лишћу.

У то доба процвата настала је за Индију опасност од туђина, прво од персиског цара Дарија, а касније — од македонског цара *Александра*. Александар Македонски освојио је целу долину Инда, али није допро до царства Магадха. Његова посустала војска захтевала је да се врати кући.

Ускоро је у Индији настао широки народни покрет против Грка, који је предводио *Чандрагупта* (320—291 г. пре н. е.).

Чандрагупта Чандрагупта је истерао из земље остатке грчке војске и под своју власт ујединио у једно велико царство све земље Инда и Ганга. О моћи Чандрагупте може се судити по његовој великој армији која је бројала, према предању, 600 хиљада пешака, 30 хиљада коњаника и 9 хиљада слонова. Град *Паталипутру* начинио је престоницом свог царства и у њему саградио раскошне дворце и будистичке храмове.

Грчки путници нарочито су се дивили лепоти царског дворца у Паталипутри. То је била грандиозна грађевина чије су главне улазе окружавали многобројни стубови. Ови су стубови били украшени златном вином лозом и птицама изливеним од сребра. Када би цар излазио из дворца за време свечаног церемонијала, њега нису пратили само свештеници, свита и музиканти, већ ради веће помпезности, извођени су и припитомљени лавови, тигрови, пантери и слоновии.

Сељаштво За издржавање двора и војске требало је средстава. Та су се средства убирала углавном од хиндуских земљорадника. Сељаци су живели по општинама. Они су заједнички копали канале и подизали насипе. Сваки је сељак обрађивао свој засебни комад земље, али га није могао ни продати ни завештати. Стока је пасла на заједничким пашњацима.

Сва тежина расхода ради издржавања раскошног дворца падала је на леђа хиндуских сељака.

Ашока Последњи владар из цветног доба царства Магадха био је краљ *Ашока* (273—237 г. пре н. е.), који је извршио много срећних ратних похода. Од њега су и до нас допрле разне наредбе и записи о догађајима, урезани у стенама. Он је био рани следбеник будизма и прогласио је будизам за државну веру. За владе Ашоке било је будистичко учење коначно редиговано и записано на палмо-

вом лишу. После његове смрти почела су међусобна трвења и држава Магадха распала се на три дела. Њу су поступно освојили други народи.

Индиска култура Стара Индија имала је веома развијену културу. Њени становници знали су за азбуку и граматику. Главна дела била су написана на књижевном језику који се звао санскрит. На том језику написане су „Веде“, „Мануов законик“ и два велика стара епа „Рамајана“ и „Махабхарата“. У тим еповима причало се, углавном, о подвизима хероја, њиховим ратним походима и освајањима.

Архитектура је била јако развијена у Индији. То се види по остацима храмова усечених у стенама, по статуама и разним ликовима који су до данас сачувани. Знатан напредак постигла је и наука у Индији; држали су да је математика највиша наука. Уствари, из Индије су Арабљани предали Европи такозване арапске бројеве.

V. СТАРА КИНА

§ 24. Земља и народ

Земља Кинези су у старо доба запосели велики простор у сливу двеју река Хоангхоа и Јангцекјанга. Те две реке имале су за живот старих Кинеза исти такав значај као Нил за Египат, Тигар и Еуфрат за Месопотамију, или Инд и Ганг за Индију.

У доба изливања (у лето и почетком јесени; Хоангхо је мењао своје корито и постајао велика опасност за газдинство и живот људи који су становали у његовој долини. Кинески сељак морао је стално да се стара о обезбеђењу речних обала.

„Хоангхо“ значи у преводу „Жута Река“. Тако је названа зато што је доносила у долину велике количине жутог, врло плодног муља. Слој плодног земљишта (лес) покривао је сву долину реке, достижући гдегде велику дебљину. Касније су правили у њему земунце — станове, у којима је зими било топло, а лети хладно. Такви станови у лесним слојевима прављени су понекад и на неколико спратова.

Друга, још дужа река Јангцекјанг, која се друкчије звала „Плава Река“, исто је тако доносила велике количине плодносног муља. Долина реке Јангцекјанга била је касније насељена него долина Хоангхоа.

Канали Реке Хоангхо и Јангцекјанг имале су велики значај не само за земљорадњу, већ и за пловидбу. Канали, које су Кинези проводили ради напашања њива, још одавно су искоришћавани и као саобраћајни путеви.

Ови канали, један од другог одвојени, били су касније повезани, па је тако направљен чувени „Велики Канал“, који је задивљивао својом величином. Кинези су почели да га граде у VI веку пре н. е. и градили су га врло дуго. Тај је канал спајао реке Хоангхо и Јангцекјанг. Сада је дуг више од хиљаду километара. „Велики Канал“ снада у историјске знаменитости старе Кине.

Народ Кинеска племена, која живе на средњем току Жуте Реке, веома су стар народ. Из разних предања види се да су Кинези морали често ратовати против племена која су у Кину упадала у циљу настањивања. Ова разна кинеска племена говорила су многим наречјима. Нека од ових наречја очувала су се и у савременом кинеском језику.

Главна занимање старих Кинеза била је земљорадња. Кинези су се упорно борили за сваки комад земље. Земљорадници су се стално бринули како да на сваки комад земље помоћу канала доведу воду ради наводњавања. Кинези су међу првима почели сетву на ошаке. Овај начин изнекивао је много рада, јер је требало спаљивати сав коров и мотиком огртати усеве. Али се то исплаћивало, јер се добијао одличан род пиринча и разних других плодова.

У животу кинеских земљорадника велику је улогу играло свиларство. Још у прастаро време Кинези су садили дудове и гајили свилену бубу. Они су

рано научили да праве свилу. Њихове свилене материје биле су чувене због свога доброг квалитета и биле су познате далеко ван Кине.

Највише је Кина трговала с Индијом. До појаве металног новца служили су у Кини као новац, углавном, ножеви од метала.

О кинеском занатству можемо судити по уметничким резбаријама од дрвета, по рукотворинама од камена и костију, а исто тако и по фантастично украшеном посућу од бронзе и глине. Касније су Кинези чувени због израде посућа од порцелана и фајанса.

О домаћем газдинству и уопште о животу Кинеза у то старо време, ми дознајемо, углавном, по остацима посућа, по стварима употребљаваним у обичном животу и ради верских обреда, пронађеним приликом ископавања. Ти споменици материјалне културе показују да су занати и газдинство у Кини били достигли доста висок степен.

§ 25. Најстарија историја Кине. Период Џоу, Цин и Хан

Период Џоу Кинеска држава, према предању, створена је пре неких (1122 г. до пет хиљада година. Један од првих владара Кине био је 256 г. пре н. е.) *Хуанди*, што значи „Жути владалац“ (освајач земаља крај Жуте Реке). О најстаријем периоду Кине допрло је до нас много разних легенди, које се налазе у кинеским летописима, и много археолошких споменика, нађених приликом ископавања. Само захваљујући проучавању тих споменика почиње да се постепено диже вео са најстаријег периода кинеске историје (на пример, период Ин-Шан). Много поузданија и боље проучена историја Кине почиње с *џоуским периодом*. Џоуски период је доба малог царства, које се налазило на средњем и доњем току Хоангхоа.

Царевн династије Џоу имали су велика имања. Царска земља простирала се неколико стотина километара у обиму и била је богата гвожђем. Она се налазила, према предању, у самој средини царства, и била је са свих страна окружена имањима кнезова и царских високих достојанственика. Због таквог распореда имања, кинеска се држава почела звати „Средишње царство“. Град *Лојан* постао је престоница.

Цар и његова околина живели су раскошним животом. Они су правили за себе дивне дворце и храмове, имали су на стотине дворских слугу и робова. Време су проводили у ратовима, на гозбама и у лову. Цар је са својом дружином, на великим борним колима, често вршио нападе на суседна царства, а исто тако често пљачкао и своје сељаке.

Непрекидни ратови и устанци сељака и покорених племена поткопали су власт цара из династије Џоу. Године 842 пре н. е. народна буна свргла је цара *Ли-Вана* из те династије.

Царска власт је поступно слабила, великаши су стално између себе ратовали због земље. Та се борба дуго протезала и довела је царство Џоу до распада. Око 250 године пре н. е. био је свргнут последњи цар те династије. Почела је немилосрдна борба између кнезова око земље и власти.

У то време јако се уздигла област *Цин*, која се налазила западно од царства Џоу.

Период Цин Нови период зове се *цински* (256—206 г. пре н. е.) зато што се у то време уздигла кнежевина Цин. Старешине области *Цин* користиле су се великашком међусобном борбом, па су постепено потчињавале својој власти све остале кнезове. Они су покорили суседна племена, освојили и земље јужно од

Јангцекјанга и постепено узели у своје руке врховну власт над читавом Кином.

Први моћни цар цинског царства био је *Цин-ши-хуанди*. Он је био проглашен за императора (221—210 г. пре н. е.). Њему се приписује извођење великих реформи. Он је уништио независност и самосталност кнезова и високих царских достојанственика и потчињих их својој власти. Сву земљу, уједињену под његовом влашћу, разделио је на 36 административних округа. У сваком округу Цин-ши-хуанди поставио је намесника. Ове намеснике уходила су нарочито поверљива лица, која су о свему обавештавала цара.

Цин-ши-хуанди извео је и војну реформу. Кинеско царство стално су узнемиравали својим препадима Хуни са севера, а исто тако и народи Средње Азије. Стара војска на тешким борним колима није могла изићи на крај с овим номадима. Цин-ши-хуанди створио је лаку и покретљиву коњицу.

Он је поконио велику пажњу и грађењу „Великог кинеског зида“, који је раније почет. Тај се зид правио ради заштите од номада са севера. 400 хиљада људи градило је овај зид. Земљорадницима су наметнуте тешке дужности; за овај посао били су употребљени у великом броју и робови.

Предање каже да је у циљу јачања своје врховне власти, Цин-ши-хуанди наредио да се спале све књиге старих закона. Остављене су биле само књиге о земљорадњи, медицини и астрономији.

У то време крупни земљопоседници постали су још јачи; број робова и сељака лишених земље повећао се. Сва се земља скупљала у руке крупних власника робова који су је могли продати, дати под закуп, или поклонити некоме од својих.

Још за живота Цин-ши-хуанди почео је велики покрет сељака и робова против новог поретка. Што су више расла крупна имања, она су све више гутала ситне сељачке парцеле, и сељци су све више пропадали. Год. 209—206 пре н. е. планула је буна. Незадовољни сељаци и робови ујединили су се тада под руководством свог вође Љу-Бана. Он је свргао цара цинске династије и преузео власт у своје руке. Тако је пропало цинско царство.

После њега почиње нови, такозвани *хански период* старокинеске историје (од 206 г. пре н. е. до 220 г. н. е.).

§ 26. Устанци „црвених обрва“ и „жутих турбана“

„Црвене обрве“ Промена династије није поправила положај угњетених. Власт је као и раније остала у рукама крупних земљопоседника; а сељаци и робови живели су све бедније.

Владавина ханске династије била је време великих освајања, јачања власти императора и цветање робовласничке културе и привреде, али за робове и сељаке — то је био најтежи и најмрачнији период. Упропашћени и гладни, сељаци су били принуђени да остављају своју земљу и да се одају скитњи и хајдучији. У једном округу број скитница без земље и крова достигао је цифру од 400 хиљада људи.

Ни онима који су остајали на својим деоницама није било боље: ако не би тачно испуњавали обавезе, били би лишени земље и сло-

боде и претварани у робове. Ни у једном периоду кинеске историје није било ропство тако распрострањено у Кини, као за време ханске епохе. У то време врло често избијали су револуционарни устанци робова и сељака.

Један од највећих устанака била је чувена буна „црвених обрва“ за владе цара Ван Мана. Та буна почела је 18 г. н. е. у области Лу (Шандун). На челу покрета стајао је сељак Ван Чуи. Он је предложио свим устаницима да обрве обоје црвено, како би по томе знаку могао увек познати своје присталице.

Ван Ман послао је против „црвених обрва“ армију од 100 хиљада војника под заповедништвом двојице својих најбољих команданата. Али су оба команданта претрпела пораз од одреда Ван Чуна који је имао свега неких 10 хиљада људи. Победа „црвених обрва“ била је сигнал за општи устанак. На крају петогодишње борбе „црвене обрве“ обориле су Ван Мана с престола. Он је био погубљен 23 године н. е.

Али коренито побољшање сељачког стања није наступило. „Црвене обрве“ нису умеле да искористе своју победу. Тадашњи сељаци нису знали претставити себи неки други поредак сем оног који је постојао, нису имали јасне претставе о томе какав нови друштвени поредак треба изградити.

„Жути турбани“ Али угњетени нису напуштали борбу и у каснијим устаницима ставили су себи у задатак да поправе свој положај.

Други грандиозни устанак био је устанак „жутих турбана“. Тако се звао по томе, што су његови учесници носили на глави жуте турбане. Та је буна планула 184 г. н. е. Њом су руководила три брата Цан. Најстарији од њих био је мудрац и проповедао је своју науку о слободи за угњетене. Он је сам називао своје учење: „пут ка великом ослобођењу“. Пришло му је много следбеника.

Пре тога био је пуштен глас да година која настаје мора донети народу избављење, и да ће она бити почетак новог, срећног времена. На градским зидовима, на храмовима и приватним зградама појављивале су се речи „Цзја-Цзи“, што значи „настаје ново доба“.

Све је то јако забрињавало цара, и по његову наређењу било је ухваћено и бачено у затвор више хиљада Цанових присталица. Сви су они били погубљени. Али браћа Цан, која су се спасла, нису изгубила присуство духа. Они су организовали, према предању, 36 великих и малих војних одреда, који су бројали више од 100 хиљада људи, и подигли су буну у целој земљи. Тај је устанак трајао око петнаест година. Резултат је био да су све главне градове заузели „жути турбани“. Они су отерали богаташе и присвојили њихове земље.

Сви ти устанци сељака и робова потпуно су подрили власт цара ханске династије. Туђинска племена са севера и из Средње Азије користила су се слабошћу државе у овом периоду и упала у Кину. Стара се држава распала, али и у новим државама, које су потом стваране, власт је остала у рукама богаташа. Угњетени још нису били у стању да промене друштвени поредак. Због тога су они мењали царе, али друштвено уређење остајало је старо.

§ 27. Култура старе Кине

Религија Кинези су се клањали природним силама, којима су придавали духовну моћ. Главни бог било је небо, које се поштовало као највиша сила и извор свих земаљских блага. Свештеници и чиновници звали су кинеско царство „Поднебесна империја“. Она се по њиховом мишљењу налазила под непосредном управом бога неба. Томе су богу подизали храмове с кровом у виду куполе, коју су прекривали црепом од фајанса или порцелана, плавог као што је боја неба.

Код Кинеза био је јако развијен култ предака. У старо време приликом укопа угледних људи приносили су каткад људске жртве (сахрањивање живих). Приликом сахране цара Цин-ши-хуандиа биле су сахрањене и све оне његове жене које су биле без деце, а такође робови и слуге. У гробницу су стрпали и све мајсторе који су направили грандиозни и раскошни саркофаг за покојног цара.

Тек касније одрекли су се људских жртава; отада су приносили на жртвеник једино животиње.

Писменост Постанак кинеског писма пада у врло старо време. То се може пратити по развиту цртежа кинеских хијероглифа, у почетку врло простих, а затим све сложенијих. Стари Кинези су постепено мењали цртеже хијероглифа и стално прерађивали писмо, којим се служе још и данас. Стари Кинези имали су око 2 000 знакова, а данас их има више од 50 хиљада. Они су увели у употребу нарочиту четку за писање, а 105 г. н. е. почели су да праве хартију.

Захваљујући томе што је у Кини писменост постојала врло давно, дошли су до нас, врло стари записи на бронзаном посућу па чак и читаве књиге (летописи). Најпознатији мудрац старе Кине био је *Конфуције* (VI в. пре н. е.). Он је учио да се преци поштују, да се старији слушају и да се свакадр придржава старих обичаја и закона. Он је тежио да у свему сачува стару кинеску културу. Његово се учење после јако раширило по целој Кини.

Касније се у Кини раширио и будизам, пренесен из Индије.

„Велики кинески зид“ Од споменика по којима можемо судити о старокинеској култури, велики значај има већ споменути „Велики кинески зид“, или „Зид од десет хиљада лиа“ (око 2 500 км.). Тај огромни заштитни зид продужили су да поправљају и појачавају све до краја XIV века пре н. е. Зид је у почетку прављен од набоја, тј. глинне и земље. Касније су стали да га облажу циглама и каменним плочама. Он се пружа преко равница и планина, секући ток реке Хоангхо. Висина зида досеже 10 м., а дебљина у основи 6 м. На њему се, на одређеном растојању једна од друге, уздижу четвороугаоне масивне куле с широким пролазом испод сваке, и то целом његовом дужином. Подигнут је ради заштите од напада северних номада (Хуна).

Наука У Кини су се јако развиле ове науке: математика, астрономија и медицина. Од свих тих наука највише је пажње поклањано астрономији. Кинески цареви су више пута одређивали комисије, којима су налагали да уреде календар и унапред утврде време помрачења сунца. Помрачење се сматрало као рђав знак, а ако комисија астронома не би израније утврдила кад ће оно настати, цар би каткад кажњавао смрћу све њене чланове.

Кинези су одавно знали за својства магнетске игле, али нису имали потребе да се њоме користе у морепловству, јер су они пловили само крај обала и од острва до острва. Кинези су пронашли и барут, који су употребљавали ради ватромета.

Кина је, као и државе Египта и Месопотамије, имала доста високу културу. Многе тековине кинеске културе из тог старог времена предане су и другим земљама: Индији и Арабији. Касније су те тековине прешле у Европу (на пример: магнетска игла, хартија и др.).

Стара Грчка

НАСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА
ЈАНЕ ЈОВАНОВИЋ
БЕОГРАД

I. НАЈСТАРИЈИ ПЕРИОД ГРЧКЕ

§ 28. Земља и народ

Земља Стара Грчка заузимала је јужни део *Балканског Полуострва*, острва *Јејејског Мора* и приморје *Мале Азије*. **Метрополу** Грчку са три стране заплускује море. Обале њене нису свуда једнаке.

Источно приморје Грчке јесте једно од најразуђенијих и заливима најбогатијих приморја на земаљској кугли. Грчко је море мирно, с безброј zgodних и сигурних лука и пристаништа. Грци су са тог приморја могли рано предузимати далека поморска путовања. У почетку су пловили до острва *Јејејског Мора* и приморја *Мале Азије*. Касније, кроз *Хелеспонт* (*Дарданелски Мореуз*), они су продрли у *Пропонтиду* (*Мраморно Море*), а кроз тракијски *Босфор* допловили чак до северне обале *Црног Мора*.

Западно и јужно приморје Грчке мало је разуђено, стеновито је и има много пешчаних спрудова. Тамо се ретко наилази на залив погодан за изградњу пристаништа.

Метропола-Грчка, по самој природи свог земљишта, дели се на три дела: *Северну*, *Средњу* и *Јужну*.

Северна Грчка подељена је планинским билом *Пинда* на две велике области: *Епир* на западу и *Тесалију* на истоку. Из Северне Грчке у *Средњу* пут је водио кроз *Термопилски Кланац*. То је била уска стаза између високих планина и стрме морске обале.

Средња Грчка подељена је планинама на много самосталних области. Од њих најпознатије су биле у старо доба *Беотија* и *Атика*. Планинска *Коринтска Превлака* спаја *Средњу Грчку* с *Јужном*.

Јужна Грчка звала се *Пелопонез*. У том јужном делу налазиле су се плодне области: *Месенија*, *Лакоонија* и *Арголида*.

Главна острва налазе се источно од Грчке, у *Јејејском Мору*. Највеће од њих, *Еубеја*, пружа се поред обале *Средње Грчке*, а *Лезбос*, *Хиос*, *Самос* и *Родос* — поред западне обале *Мале Азије*, и *Крит* — јужно од *Јејејског Мора*. Између малих острва издвајала су се: острво *Делос*, које су Грци поштовали као свето, и *Парос*, који је био на гласу због богатих наслага као снег белог мермера.

Клима Грчке је умерено топла и врло здрава; њена природа је лепа и веома разнолика. Планински предели били су у старо време покривени боровим, храстовим, буковим и кестеновим шумама. У долинама су расли зимзелени кипариси, лорови и олеандри. На горским

падинама неговани су виноград и маслињаци. У плодним деловима долина сејали су од жита, углавном, јечам.

Грчко земљиште није се одликовало плодношћу и изискивало је брижљиву обраду. Због тога је у грчкој привреди сточарство имало велики значај. Највише су гајили ону стоку која није пробирач хране: свиње, козе и овце. У *Тесалији* и *Арголиди* бавили су се гајењем коња.

Наред Стари Грци звали су своју државу *Јелада*, а себе — *Јелини*. Јелини су се делили на више племена. Чувена су четири главна грчка племена: *еолско*, *дорско*, *ахајско* и *јонско*.

Грчко предање много прича о сеобама грчких племена, и о томе како је које племе покорило друго. Тако су, на пример, Прелазги, који су, према предању, староседеоци у Грчкој, били свладани од Јелина и с њима се после стопили. Друго предање прича како су се Дорци из области Дориде у Средњој Грчкој кренули у Пелопонез и постепено га освојили.

§ 29. Критско-микенска култура

Шлиманова ископавања О најстаријем периоду грчке историје ми смо сазнали по споменицима, пронађеним приликом ископавања: по остацима зграда, оружја, разних алатки, справа, посуђа итд. Раније су научници знали о најстаријем периоду само на основу два чувена епа: „Илијаде“ и „Одисеје“. „Илијада“ и „Одисеја“ причају о тројанском рату. Тај се рат водио између Грка и Тројанаца у Малој Азији (под *Тројом*). Раније није било никаквих других докумената о том далеком периоду грчке историје. Због тога су научници мислили да су догађаји, описани у „Илијади“ и „Одисеји“, просто измишљени. Али се, најзад, захваљујући ископавању, показало да се много тога, о чему се прича у „Илијади“ и „Одисеји“, збиља догодило.

Први који је покушао да нађе документе материјалне културе за догађаје изложене у „Илијади“ и „Одисеји“ био је немачки научник *Хенрих Шлиман*. Причају да се он још као младих одушевљавао овим спевовима и веровао да они описују стварни живот.

Године 1870 Шлиман је отпутовао у приморје *Мале Азије* и отпочео вршити ископавања на брегу *Хисарлику* код *Хелеспонта*. Он се надао да ће ту открити стару Троју у којој је, према предању, владао цар *Пријам*. Шлиман је држао да се остаци града Троје налазе у најнижим слојевима тла, и, према томе, није обраћао пажњу на средње слојеве који су приликом ископавања рушени. Међутим, он је био у заблуди, и тако је, рушећи те средње слојеве, рушио споменике баш оне Троје коју је тражио. На то је, касније, обратио пажњу један од његових помоћника, настав тако Троју која је описана у „Илијади“.

После више година неуморног рада на ископавању Троје, Шлиман је прешао на југ Балканског Полуострва. Тамо је предузео ископавање у *Микени*, граду грчког војсковође *Агамемнона*. Први његови кораци круписани су били изванредним успехом. Он је одмах нашао неколико гробова, у којима је открио раскошну опрему умрлих: златне и сребрне украсе, златне маске које су стављане на лица умрлих, а исто тако и лепо саковано оружје. После тога открио је Шлиман остатке старог Акропоља (тврђаве) зиданог огромним камењем. Такве

масивне камените зидине звали су Грци *киклопским зидовима*. Својом лепотом нарочито се истицала капија с фигурама два лава уклесаним у камену. Откривена је и велика гробница, коју је Шлиман назвао ризницом цара Агреја (Агамемнонова оца). Касније Шлиман је предузимао ископавања и на другим местима Грчке. И тамо је нашао споменике сличне микенским. Сви они говоре о раној, врло старој култури, која се зове *микенска култура*.

После Шлимана учињена су врло важна открића на острву Криту, углавном од стране енглеског научника Еванса. Почетком XX века вршена су под његовим руководством ископавања и откривени су споменици још старије културе него што је микенска. Откривена су два дворца — у *Кносу* и *Фесту*.

Особито задивљују својом величином и огромним бројем одаја остаци дворца у Кносу. Еванс га је назвао, држећи се грчког предања, — дворцем цара *Миноса*. У грчком предању постоји прича о томе како је моћни цар Крита, Минос, наредио вештоме мајстору *Дедалу* да сагради у Кносу велики дворац. Тај дворац је имао огроман број великих и малих дворана и ходника, те је лако било у њима залутати. Тај се дворац звао *лабиринт*.

На Криту су откривене и друге грађевине: занатлиске радионице, магаци, раскошне гробнице, мали дворци итд. Од споменика, заната и уметности до данас је допрло, углавном, лепо глинено посуђе с уметничким живописима, оружје, статуице од бронзе итд. Унутрашње стране зидова, затим посуђе и друге предмете домаћег кућанства, украшавали су разним сликама из народног живота. Сликали су игре жена, туче мушкараца песницама, ратне походе; понекад су сликали животиње, лов на бикове, затим цвеће и разне шаре.

И на Криту су нађени писани споменици, али научници не могу да их прочитају. Зато ми још увек мало знамо о многим странама живота на Криту. Знамо само толико да је *кртско краљевство* било моћно и да је одржавало везе с неколико великих држава на Истоку (на пример, с Египтом).

Споменици *кртске културе* у многоме потсећају на споменике микенске културе; и једна и друга култура развијале су се у трећем и другом хиљадугодишту пре н. е. и познате су под именом *кртско-микенске културе*. Та је култура цветала у исто време кад су постојали Египат, Вавилонија и друге државе на Истоку.

§ 30. Грчка религија

Мит о постанку света Грчка култура стварала се у оно доба кад су људи још врло мало знали о узроцима запажених природних појава. Тада су Грци били немоћни у борби против природе. Због тога су они објашњавали те појаве као деловање неких божанских сила. То се одразило и у грчкој религији.

Своје назоре о постанку и почетку света Грци су изразили у многобројним фантастичним легендама и митовима. Према тим митовима, у почетку нису постојали засебно земља, вода и небо. Све се то налазило измешано у стању хаоса, или нереди. Затим су се из тог хаоса издвојили богиња *Геа* (земља) и бог *Уран* (небо). Од Гее и Урана родили су се моћни титани. Уран, бојећи се да му деца не отму власт, затворио је титане под земљу, у дубоку провалију. Али један од њих,

Хронос, успео је да ослободи остале титане. Помогнут од њих, отео је од оца власт и сам постао господар света. Тога је бога, онет, оборио с престола, после жестоке борбе, његов млађи син Зевс.

Зевс и његова божанска дружина живели су, према предању, на планини Олимпу (у Тесалији), па су их стога Грци звали *олимпијским* боговима. После победе Зевс је поделио са својим присталицама власт над целом васионом. Он је постао бог грома и муње. Његова жена, *Хера*, постала је владарка неба. Брату своме, *Посејдону*, Зевс је предао море, а другом брату, *Хаду*, — подземно царство. *Аполон* је постао бог светлости и поезије; под његовом влашћу налазило се девет муза, заштитница уметности и науке. Бог ватре и ковачког заната био је храм *Хефест*, богиња лепоте — *Афродита*, бог рата — *Арес*, а богиња мудрости — *Атина*.

Уопште, свака грана привредне радиности имала је свог бога заштитника: земљорадња је била под покровитељством *Деметре*, виноградарство је имало бога вина, *Диониса*, ткачки занат — *Атину*, трговина — *Хермеса* и лов богињу *Артемиду*.

Сем тих општегрчких богова, у свакој грчкој покрајини било је и месних божанстава, која су обитавала у шумама, крај извора, на ливадама и планинама. Такво поштовање многих богова зове се *политеizam* (многобоштво).

Грци су веровали да су њихови богови бесмртни и свемоћни. Али и богови су имали својих невоља, јер су они, као и људи, били у рукама неизбежне судбине, коју су Грци звали *Мојра*. Кроз ту веру у судбину избија страх Грка пред несхватљивим природним силама. Грци су мислили да од судбине (*Мојре*) нико не може умаћи, — она располаже животом људи и богова.

Мислили су да је божански поредак на Олимпу исти онакав какав је и међу људима. Богове су претстављали у богатом оделу, с прекрасним оружјем и знацима власти. Они су у многome потсећали на аристократе („најбоље људе“), који су владали народом. Клањајући се боговима, људи су се привикавали да поштују богате аристократе.

Претстављање богова у људском облику зове се *антропоморфизам*.

Постанак
људи. Прометеј

Грци су имали више легенди о постанку људи. По једној легенди, или миту, људе је створио од земље и воде титан *Прометеј*. По другом предању, *Прометеј* је претворио људе, раније бесловесна бића, у бића разумна и вешта. То је урадио на тај начин што је украо од Зевса ватру и научио људе да се њоме користе.

Зевс, пун гнева на *Прометеја*, немилосрдно је казнио овога. Он је наредио да *Прометеја* окују у гвоздене ланце и да га далеско на Кавказу прикују за неприступачну стену, па је свакодневно слао орла да титану кљује цигерицу. Али је *Прометеј* мушки подносио све те патње и муке и није се покорио Зевсу.

У миту о *Прометеју* изражено је како Грци поштују јунаштво и постојаност хероја који се није уплашио да иступи и против самих богова и поднесе ужасна страдања.

Зевс није казнио само *Прометеја* што је поклатио ватру људима, већ је казнио и људе. Он је то учинио на овај начин: закључао је све невоље и несреће у једну кутију, која је дошла у руке лепотице *Пандоре*. То је била жена позната не само по својој лепоти, већ и по из-

ванредној радозналости; кад је видела кутију, решила је да је отвори. Али чим је Пандора подигла поклопац, из кутије су излетеле све несреће и беде и брзо се рашириле међу људима.

Мит о четирима вековима

Грци су имали и други мит о постанку људских невоља. У почетку, још пре Зевса, када је господарио *Хронос*, сви су људи били срећни. То је био *златни век*. Али мало по мало, па се мир међу људима нарушио. Људи су почели један другом завидети и често су ницали спорови и распре. Настао је *сребрни век*. После сребрног дошао је бакарни век. Људи су научили ковати оружје од бакра и немилосрдно су истребљивали један другог у ратовима. Најзад је наступио најгори век — *гвоздени*, кад је на земљи већ сасвим нестало правде и правичности. Људи су један другога обманивали, пљачкали и убијали.

Тако су Грци наивно покушавали да објасне тегобе и несреће у људском животу.

§ 31. Митови о херојима

Хераклес

Из мноштва предања старих Грка нарочито се издвајају митови о полубоговима, које су Грци звали *херојима*. Грци су херојима приписивали натчовечанску физичку снагу, или нарочити ум и окретност. Многи хероји, према грчком предању, употребљавали су своју снагу и способности људима на помоћ. Они су истребљивали чудовишта, дивље звери и разбојнике, који су ометали нормалан и миран живот људи. У тим митовима о херојима изражени су труд и напори многих поколења у борби с дивљом природом и животним тешкоћама старог доба. Савлађивање свих тих тешкоћа народна фантазија приписивала је обично јуначким подвизима појединих хероја. Највише су Грци причали о необичним подвизима *Херакла* (*Херкула*). У грчкој митологији то је био прави народни грчки херој, велики трубеник и патник. И поред својих величанствених подвига, Хераклес је морао, према заповести богова, остати у ропству ништавног, користољубивог и себичног владара.

Хераклес је извршио много чудесних подвига: он је убио лава који је задавао људима велики страх и прождирио стоку становника града *Немеје* (у Арголиди); у другом месту убио је страшну деветоглаву хидру, која је прождирала људе и животиње. У *Аркадији* Хераклес се обрачунао са страшним птицама, које су имале бакарне канџе и кљунове. Предање говори и о томе како је он отишао до стене, на којој се мучио оковани *Прометеј*. Хераклес је убио орла који је кљувао цигерицу *Прометејеву* и ослободио овог страдалника за људски род.

У доба својих лутања од Кавказа до Шпаније Хераклес је срушио преграду која је одвајала Средоземно Море од Атлантског Океана; један део камења бацио је на шпанску страну, а други на афричку. Тако су постале две велике стене, које су Грци звали „Хераклови Стубови“ код данашњег *Гибралтарског Мореуза*.

Антеј и Хераклес

Из Шпаније Хераклес се упутио у Либију (у Африци). Овде се сусрео с чувеним и непобедивим херојем *Антејем*.

Према предању Антеј је био син *Посејдона*, бога мора, и *Гее*, богиње земље. Свакипут кад би се Антеј у борби с противником на-

шао у опасности, он би додирнуо земљу. Од мајке земље добио би нов прилив снаге, постајао би непобедан и савладао сваког странца који би дошао у његов крај. Али је и Антеј имао своју слабу страну — а то је била опасност да буде, на неки начин, отргнут од мајке земље. То је баш и искористио Хераклес када се сусрео с Антејем. У борби с тим чувеним херојем Хераклес га је отргао од земље, подигао увис и задавио.

Пошто је Хераклес извршио многобројне подвиге, њега је најзад Зевс однео на небо и, уврстив у ред богова.

Тезеј Главни херој Атике био је *Тезеј*, син краља *Егеја*. Његова јуначка дела у многоме потсећају на Хераклове подвиге. Тезеј је убио најокоറെлијег разбојника на Атици — *Прокруста*. Прокруст је призивао себи путнике-пролазнике, погостио би их, а затим предлагао да се одморе на његовој постели. Ако је постеља била госту мала, Прокруст му је отсецао ноге; а ако је била велика, он их је истезао. Ту су постељу прозвали „Прокрустова постеља“. Тезеј је убио Прокруста оборив га на сопствену постељу, која је испала одвећ кратка за њега.

Најглавније Тезејево јуначко дело било је ослобођење његове земље од тешког и страшног данка, који се морао слати критском владару *Миносу*. Сваке девете године слали су Миносу седам девојака и седам момака, које је овај предавао *Минотауру* да их поједе. То је било чудовиште с човечијим телом а главом бика, које је живело у лавиринту.

Тешкоћа тог подвига није била толико у задатку да се убије страшно чудовиште, колико у томе да се после тога изиђе из лавиринта. Али кћи краља Миноса, *Аријадна*, заволела је Тезеја и дала му клубе конца. Тезеј је везао један крај клубета на улазу, ушао у лавиринт, убио Минотаура, а затим је све по концу нашао излаз из лавиринта.

Полазећи на тај подвиг, Тезеј је казао оцу да ће, ако се све добро сврши, разапети на лађи бела једра. У случају несреће — биће на лађе остављена црна једра. Али, занесен успехом, Тезеј је на то заборавио, па је пловио с црним једрима. Егеј, који је све време чекао лађу на обали, спазивао је црна једра и помислио да је Тезеј потонуо. У очајању бацио се у море. Од тога доба, према предању, то се море почело звати *Егејско Море*.

Едип У Беотији на Атици причао се мит о *Едипу*, сину беотског краља *Лаја*. Едип је одрастао у туђини и није знао за своје родитеље. Једном на путу за Тебу, главни град Беотије, сrete једног старца, који није желео да му се склопи с пута. Едип се посвађа с њим и у свађи уби старца и поби његове слуге. Само се један слуга спасе бегством. Тај старац био је Едипов отац, али Едип то није знао и мирно је продужио свој пут.

Ускоро дође у Тебу, где је у то време испред града, на једној стени, живело страшно чудовиште *Сфинга*. Сфинга је била пола лав, пола жена. Сваком пролазнику Сфинга је задавала загонетку, и ко није могао да је реши, тога је убијала. Едип одлучи да избави народ од тог чудовишта. Знала се, наиме, да ће Сфинга изгубити живот, ако ко одгонетне њену загонетку. Кад Едип приђе чудовишту, оно га запиташа: „Ко то ујутру иде на четири, дању на две, а увече на три ноге?“ Едип реши ову загонетку одговором да је то човек: у раном детињ-

ству он мили; кад одрасте — иде на две ноге, а у старости служи се штапом. Тада се Сфинга стрмоглави са своје стене и прецрче.

Захвални Тебанци прогласише Еидпа за краља наместо Лаја, кога су, како су они мислили, убили разбојници. Едипу дадоше за жену Лајову удовицу Јокасту, тј. Едипову мајку.

После неког времена у Теби је косила страшна заразна болест, која је однела у гроб много људи. Према предању, богови су јавили да та несрећа неће престати све док Тебанци не отерају онога чије су руке умрљане Лајевом крвљу. Један роб, који се спасао при нападу на Лаја, познао је Едипа и открио му да је он — Едип убио Лаја на путу за Тебу. У очајању Едип је сам себе ослепио и отишао у добровољно изгнанство.

§ 32. Мит о Аргонаутима

Аргонаутски поход У грчким митовима нашли су израза ратни походи и пловидбе Грка у далеке крајеве. Тако, један спев опи-
Циљ похода сује пловидбу грчких хероја на лађи „Арго“, отуда и име херојима *Аргонаути* (на грчком језику — морепловци на „Аргу“). Вођ похода био је тесалиски херој *Јазон*, коме је краљ *Пелеј* наредио да добави *златно руно* (кожу чаробног овна), које се чувало у далекој Колхиди (на Кавказу). Да би добио руно, Јазон је морао да предузме далеско и опасно путовање к источним обалама Црнога Мора.

Краљ Финеј Један од првих подвига извршили су Аргонаути кад су стигли на полуострво на коме је живео краљ *Финеј*. Финеј је једном расрдио Зевса, зато га је Зевс ослепио и послао на њега грабљивице — *харпије*. Харпије су имале гвоздену кожу и канџе. Оне су грабиле храну спремљену за слепог Финеја и одлетале. Финејеве слуге ударале су харпије мачевима, али нису могле с њима изићи на крај. Краљу Финеју претима је смрт од глади. Али у то време стигоше Аргонаути. Они отераше харпије, ослободише слепог Финеја и спасоше га од глади.

Пловеће стене Даље, морали су Аргонаути преживети још триста чуда. Тако, морали су проћи лађом између двеју огромних стена. Те су стене пливале по мору на малом растојању једна од друге и спајале се чим би се између њих нашао ма који предмет.

Аргонаути употребише лукавство: допловивши до стена, они пустише голуба, који брзо пролете између њих. Стене се, истина, примакоше једна другој, али дохватише само реп голуба. Када се поново размакоше, Аргонаути брзо прођоше између њих. Стене једино успеше да на лађи сломе комад крме.

Златно руно Тако, после многих доживљаја, Аргонаути најзад стигоше у Колхиду. Било је врло тешко добавити златно руно. Оно се налазило у шуми, где је висило о једном дрвету. То је дрво чувао страшни змај. Али вођ Аргонаута, Јазон, доби помоћ од чаробнице *Медее*, кћери колхидског краља. Она направи погачице за успављивање змаја, па дође у шуму и даде их змају. Овај одједном навали на погачице, поједе их и заспа. А Јазон у тај час скиде златно руно и врати се на лађу. После тога он пође натраг у своју земљу. Заједно с њиме пође и Медеја, која се у њега била заљубила. На повратку имао је пуно нових доживљаја.

Орфеј Тако се прича о певачу Орфеју, који се налазио на лађи и својом музиком спасао Аргонауте од морских чудовишта. Орфеј је свирао и певао тако лепо, да је његова песма заносила не само људе, него чак и звери, шуме и планине. И тако, кад су Аргонаути пловили поред морских вила — *сирена*, које су умилно певале, Орфеј почне свирати, па их својом свирком и песмом опчини. Сирене су на све заборавиле и пропустиле Аргонауте.

Иза легендарних догађаја тога мита крију се најстарије успомене Грка о њиховим раним далеким путовањима ради тражења метала, особито бакра и злата. Под златним руном подразумева се злато које се у старо доба добављало из Колхиде.

§ 33. Старогрчки еп „Илијада“

Хомерови епови Најславније грчке легенде изложене су у еповима „Илијади“ и „Одисеји“. Према предању, аутор тих епова био је слепи певач из Мале Азије — *Хомер*.

Седам грчких градова препирало се око тога коме од њих припада част да се у њему родио Хомер, али ниједан град није могао доказати да се он баш у њему родио. „Илијада“ описује догађаје последње, десете године тројанског рата. О догађајима пре те године, и о крају рата, прича се у другим грчким митовима.

Јабука радора Грци су веровали да се сва крупна збивања на земљи дешавају по вољи богова. И за тројански рат причали су да су га изазвали сами богови, који су у њему чак и учествовали, једни — помажући Грцима, други — Тројанцима. О томе како је настао рат причали су следеће.

Тесалиски краљ *Пелеј*, на дан своје свадбе с морском богињом *Тетидом*, приредио је гозбу на коју је позвао све богиње, сем богиње свађе — *Ериде*. Расрђена Ерида одлучи да госте посвађа, па када богови и богиње поседаше за трпезу, она баци између њих јабуку на којој је писало: „најлепшој“.

Одмах настаде препирка између богиња око тога којој треба да припадне јабука. Нарочито се препираху три богиње: Хера, Зевсова жена, Атина, богиња мудрости, и Афродита, богиња лепоте. Оне се обратише Зевсу да реши њихов спор, али он не хтеде да им буде судија и посла их *Парису*, сину тројанског краља *Пријама*. Дошав Парису, свака се богиња стараше да га придобије за се: Хера му обећа, ако њу избере, да ће га учинити господарем целог света, Атина — великим херојем и мудрацем, а Афродита му обећа за жену најлепшу жену на свету. Младић Парис највише је волео ово последње и досуди јабуку Афродити. Од тог времена Атина и Хера омрзнуше Париса, а с њим и цео тројански народ. Афродита, пак, испуњавајући своје обећање, поможе Парису да отме лепотицу Јелену, жену спартанског краља *Менелаја*.

Почетак тројанског рата Али Менелај одлучи да врати Јелену и да се освети за увреду. У одбрану његове части дигло се сви грчки краљеви; они одлучише да пођу у рат против Тројанаца и за врховног заповедника војске изабраше микенског краља *Агамемнона*, Менелајева брата. Десет година трајао је овај рат; у њему је

учествовало много хероја и грчких и тројанских. Најчувенији хероји били су: на страни Грка — Пелејев син, *Ахил*, а на страни Тројанаца — син Пријамов, *Хектор*.

**Ахилова свађа
с Агамем-
ноном** У почетку рата, док је Ахил учествовао у борби, Грци су били добро притегли Тројанце, и они нису смели да излазе изван зидова свога града. Али када је Агамемнон увредио Ахила, одузев му робинџицу, Ахил одрече да даље учествује у рату. Онда се Тројанци охрабрише и стадоше побеђивати Грке. Они допреше и до самих грчких лађа и настаде опасност да их спале, а Ахил је још увек, и поред свих молби, био љут на Агамемнона и није му хтео помоћи. Али сада приђе Грцима у помоћ *Патрокло*, најближи Ахилов пријатељ. Он успе да му Ахил преда своју опрему и оружје и да му дозволи да помогне Грцима. Затим *Патрокло* стави на се Ахилову опрему и оружје и поведе Грке у бој. У почетку су Тројанци због опреме и оружја мислили за *Патрокла* да је Ахил, па окретоше у бекство. Тада *Патрокло* поби много непријатеља, али код саме градске капије изиђе против *Патрокла* *Хектор* и уби га. Он није успео да уграби *Патроклов* леш, али је оружје и опрему скинуо с њега и метнуо на се.

**Помирење
Ахила
с Грцима** Када вест о *Патрокловој* смрти стиже до Ахила, он горко жажали што се свadio с Грцима, па одлучи да се с њима измири, те да поново узме учешће у рату против Тројанаца. Ахил је хтео да се освети овима, а нарочито *Хектору*, због смрти свог пријатеља. Али он није могао одмах ступити у бој, јер није имао бојне опреме. Ту му поможе мати, богиња *Тетида*. Она оде *Хефесту*, богу ковачке вештине и ватре, и он, на њену молбу, сакова за Ахила такву бојну опрему, какве није имао још ниједан херој.

**Двобој између
Ахила и
Хектора** Пошто стави на се нову бојну опрему, Ахил одмах крете у бој. Он се бесно борио. Многе је Тројанце побио, а остали окретоше у бекство. Једино *Хектор* не хтеде кукавички бежати, него остаде да сачека Ахила који му се приближавао. Узалуд га с градског зида мољаху и отац и мајка да уђе у тврђаву и да се не бори с Ахилом. *Хектор* се не даде умолити. Истина, када страшни Ахил, сијајући у својој новој бојној опреми, приђе сасвим близу њему, *Хектор* задрха, али, савладав свој страх, срете се лице у лице с Ахилом.

Храбро се бораше *Хектор* с Ахилом, али својим копљем не проби оклоп који је саковао сам *Хефест*. После дуге борбе Ахил уби *Хектора*. Пред своју смрт *Хектор* мољаше Ахила да не излаже његово тело порузи. Али ту Ахил беше тврда срца. Он, пошто уби непријатеља, привеза његов леш за своја ратна кола, па га тако довуче са собом у логор. *Хекторов* отац и мајка, као и остали Тројанци, гледаху све то са градских зидина, али, не могавши ништа помоћи *Хектору*, горко ридаху.

**Ахилова
смрт** Али ни Ахил није после тога дуго живео. *Хекторов* брат *Парис* убио је Ахила, погодивши га бакарном стрелом у пету, где је једино могао да буде рањен. Врло је тешко било убити Ахила, јер, кад је био још мали, мати га је окупала у води подземног царства, која је, према грчком веровању,

чини́ла тело необранљивим. Али купајући Ахила, мати га је држала за пету, и то је место, неокупано чаробном водом, могло бити рањено (отуд израз „Ахилова пета“, што значи — слабо место).

Пад Троје После Хекторове смрти Тројанци више не смелоше да се боре против Грка на отвореном пољу, те се затворише у град. Али ни Грци, без Ахила, нису могли освојити Троју. Онда решише да се послужи лукавством а не снагом. По Одисејевом савету беше начињен огроман дрвени коњ, у чију се утробу сместише најхрабрији грчки хероји. А остала војска, да би обманула Тројанце, укрца се на лађе и отплови иза најближих острва. Кад приметише да су Грци отпловили, Тројанци помислише да је опсада престала и увезоше коња у град. Ноћу, кад је цела Троја заспала, хероји изиђоше из коња и створише градске капије осталим Грцима који су се вратили са острва. Они запалише са свих страна град и побише скоро све Тројанце.

Тако је, најзад, десете године рата пала велика Троја.

§ 34. „Одисеја“

На повратку из Троје неки грчки хероји дуго су лутали и доживели много невоља и опасности. Више од свих одужило се лутање Одисеја, краља Итаке (острво у Јонском Мору) — читавих десет година. Прича о његовим доживљајима чини садржај „Одисеје“.

Одисеј код Упознајмо се с неким од тих доживљаја.

Полифема Једном, бурно море отера Одисеја и његове сапутнике на острво киклопа — једнооких цинова. Одисеј с извесним бројем својих сапутника уђе у пећину најстрашнијег киклопа, *Полифема*.

Кад се Полифем врати кући, нађе их у својој пећини. Он одмах затвори изнутра улаз огромним каменом и поједе двојицу од њих. После тога заспа. Њега је Одисеј могао убити за време спавања, али т да нико не би могао отворити излаз Одисеју и његовим сапутницима. А сами нису били у стању да покрену огроман камен, па би тако сви морали помрети од глади у пећини.

Лукави Одисеј измисли нешто друго. Идућега дана он опи цина вином. Када пијани Полифем заспа, Одисеј му ужареним коцем спржи оно једино око. Киклоп се страшно разбесне и закле се да нико жив из пећине неће изићи.

Ујутру, приликом пуштања својих овнова из пећине, Полифем стаде крај самог излаза и рукама пипаше сваку животињу која је излазила. Али га Одисеј надмудри. Он веза све овнове по три напоредо, а под трбухом сваког средњег привеза по јеног од својих сапутника. Сам пак он припи се оздо уз једног овна, скривајући руке у вуни. Тако умакоше страшном људоджеру.

Код бога Када је Одисеј доспео на острво бога ветрова. *Еола*, био
ветрова је срдачно примљен. На растанку Еол даде Одисеју ме-
Еола шину у којој су били свезани сви бурни и непријатни

ветрови. Одисеј отпутова од Еола кад је била пуна тишина на мору. Али се догоди да Одисеј заспа кад се приближи својој домовини Итаки, а његови сапутници одвезаше мешину, мислећи да се у њој налази неко благо. Ослобођени ветрови с фијуком излетеше на слободу и вратише Одисејеву лађу натраг на Еолово острво. Али сада Еол одрече Одисеју помоћ, и овај мораде пловити даље по бурном мору.

Сирене Следећи занимљив доживљај Одисејев био је његов сусрет са *сиренама*. Сирене су биле пола жене, пола птице. Њихово певање је тако освајало да је свако, ко је пролазио крај острва па коме су оне живе, пристајао уз то острво и више се с њега није враћао. Да их сирене не би очарале, Одисеј, кад су се приближили острву, запуши свима својим сапутницима уши воском. Затим нареди да њега вежу за катарку. Када Одисеј зачу глас сирена, хтеде по сваку цену на обалу, али га сапутници још чвршће притегоше. Тако се досетио Одисеј и да слуша глас сирена и да умакне.

Између Сциле и Харибде На једном месту Одисејев пут водио је између два страшна чудовишта: *Сциле* и *Харибде*. Сцила је грабила с лађа, које су мимо ње пловиле, најбоље морепловце. Од Харибде није се могао нико спасти: она је обично гутала целу лађу са свима њеним путницима. Како никако није било могуће измаћи овим чудовиштима, то је Одисеј изабрао од два зла мање — Сцилу. Она је, истина, прогутала шест његових сапутника, али су остали умакли живи и здрави. А Харибда би их све прогутала.

Код Феачана Бура некако разби Одисејеву лађу и лиши га његових сапутника. После многих доживљаја Одисеј начини сплав и поново се навезе на море. Али Посејдон, који га је гонио због тога што је ослепио Полифема (Полифем је био Посејдонов син), разби Одисејев сплав. Једино захваљујући помоћи једне морске богиње успео је Одисеј да доплива до непознатог острва и да се спасе. Легенда прича да су на том острву живели *Феачани* — вешти морнари. Краљ тога народа, *Алкиној*, примио је Одисеја, обдарио га обилним даровима и опремио му лађу за повратак у домовину.

У Одисејевој домовини У то исто време, док је Одисеј ратовао под Тројом и лутао по мору, код његове жене Пенелопе скупљало се много просијалаца. Они су мислили да се Одисеј неће никад више вратити. Али је Пенелопа веровала у повратак свога мужа и стално је одбијала све просиоце.

Одисејев син *Телемах*, који је у време Одисејевог одласка с Итаке био још мали, развио се у јаког, напредног младића. Тужан и љутит гледао је он како просиоци пирују у дому његова оца. Али он један против многих није могао ништа предузети. Једном се био упутио да тражи оца, али како није ништа сазнао о њему, вратио се натраг.

Одисеј као просјак Одисеј је знао шта се дешава у његову дому. Зато је наумио да се тамо не појави у свом правом изгледу, већ да се преруши у сиромашног скитницу. У његовој кући баш су тада пиروвали просиоци. Они стадоше да га свакојако исмевају, јер су мислили да је просјак. Други дан по његову доласку био је Аполонов празник, и Пенелопа предложи просиоцима следеће такмичење. Она донесе Одисејев лук и рече да ће онај од просијалаца који буде могао затегнути тетиву лука и погодити циљ кроз дванаест прстенова, бити њен муж. Сви просиоци покушаше редом да затегну лук, али нико од њих не могаде успети.

Погибна сила Тада Одисеј, још увек као просјак, замоли да и њему даду да опроба своју снагу. Просиоци га одбише. Али Телемах, коме је Одисеј открио своју тајну, даде му лук, и Одисеј лако погоди циљ кроз свих дванаест прстенова. Одмах потом Одисеј

с Телемахом и двојицом робова поби све просноце. Тек после тога он се показа Пенелопи. Њој је тешко било поверовати да је тај стари просјак у ритама њен муж. Али га је на крају ипак познала. Атина, Одисејева заштитница, повратила му је његов ранији младалачки лик.

Вест о Одисејевом повратку и погибији просилица брзо се раширила по целој Итаки. Рођаци убијених отпочеше борбу с Одисејем и његовим присталицама. Атинином помоћу Одисеј их све победи. Ускоро потом Атина измири Одисеја с Итачанима и сви га поново признадоше за свога владара.

Паралела између „Одисеје“ и „Илијаде“
„Одисеја“ се, као и „Илијада“, састоји из 24 песме. Оне имају много сличних црта, али постоје и битне разлике. „Илијада“ слика старије стање друштва него „Одисеја“. „Илијада“ прича о ратовању, она је св о херојима, а „Одисеја“ слика животне прилике из доба мира и обилује легендарним догађајима. Она је лепша и разноврснија. „Илијада“ и „Одисеја“ су највеличанственије творевине уметничке литературе и најдрагоценији историски документи.

§ 35. Распад родова и постанак државе

Родовско уређење
Грчке легенде о боговима и херојима имају за нас великог значаја. Ма да у тим легендама има много фантастичног, ипак можемо према њима утврдити и оно што се стварно дешавало. По тим легендама ми доносимо свој суд о власти грчких вођа, о положају народа, о економији, техници, наоружању и уопште о животу у то време. Особито нам много сведочанства пружају „Илијада“ и „Одисеја“.

Разни делови Хомерових спесова описују Грчку из доба родовског друштвеног поретка. Велика група људи, која је била везана крвним сродством, и која је, према грчком предању, водила порекло од једног заједничког претка, сачињавала је *род*. На челу рода стајао је старешина који се звао *геронт*. Он је управљао заједничком родовском имовином, судио својим рођацима, предводио их у рату и бринуо се за одавање поштовања оснивачу рода. Чланови рода били су обавезни да један другом указују помоћ и заштиту.

Неколико родова сачињавали су *фратрију* (братство). Та веза није била онако чврста као родовска. Али и фратрије су имале заједничке религиозне обичаје и исто тако биле су обавезне штитити своје чланове.

Уједињење неколико рођачких фратрија чинило је *филу*, или племе. Тако, на пример, становништво Атике делило се на четири филе, свака се фила састојала из три фратрије, а у сваку фратрију улазило је по 30 родова.

Распадање родова и богађење краљева
У току времена почела се рушити родовска друштвена организација. Родови су се изделили на велике породице. Те су се породице сада уједињавале у сеоске општине, које су се звале *деме*. У прво време сви чланови општине били су заједнички сопственици земље. Касније су се почела од заједничке земље издвајати имања појединих лица. Први сопственици земље били су кнезови и краљеви, који су стајали на челу племена. Сви су се звали *базилеји*. Ти су краљеви добијали од општине посебне деонице. И њихова дружина исто тако имала је одвојене

деонице земље. Сем тога долазили су у ратовима и до богатог плена. Само прости војници нису добијали ништа. Тако, војник *Терсит* говори у „Илијади“ краљевима: „Увек имате на уму само своју корист, а ратници се за вас само злопате и добијају ударце и ране“.

Базилеј постаје најкрупнији земљопоседник и робовласник. Он располаже дружином ратника и великим бројем робова. Има велику породицу, много земаља и велико богатство. Тако је тројански краљ Пријам имао педесет синова и дванаест кћери. Феачански краљ Алкиној, о коме се прича у „Одисеји“, имао је прекрасан дворца украшен бакром, сребром и златом. Иза дворца налазио се диван воћњак и виноград. У Алкинојевом дворцу било је у изобиљу жита и вина, поврха и воћа. Руке ткаља-робињаца ткале су одело, ћилиме и застираче. И Одисеј је исто тако био богат. У његовом домаћем газдинству радило је педесет, а на ручном млину дванаест робиња.

Тако су се из општина почели издвајати богати и угледни аристократи, или „племенити“. Заједно с тим развиле се државе, јала се размена, појавио се новац. Трговином су се богатали аристократи. Ратне заробљенике сада су претварали у робове. То је омогућавало повећање производње. Мало по мало аристократи су заузимали све више земље. А остали народ — демос — држао је мале деонице. Немајући довољно средстава да обради чак ни те мале деонице, демос је постепено губио своју земљу. Нису само ратне заробљенике претварали у робове. Ако је ситни земљорадник узео нешто на зајам од аристократе, а затим није могао да врати дуг, постајао је роб, понекад чак с целом својом породицом. Постепено стало се друштво делити на *робове и власнике робова*.

Ради осигурања власти робовласника над сиротињом и робовима постала је држава. Војничка дружина и суд штитили су власт племенства и богаташа. Тако је постала класна држава у *Грчкој*. Две задатке стајале су пред тако посталом државом: 1) држати робове у покорности и 2) проширити државу и бранити је од спољних непријатеља. Али је главни њен задатак био владати робовима и држати их у потпуној потчињености. Према томе ова држава била је *заснована на робовласништву*.

Постепено је робство у Грчкој узимало све веће размере. Родовски друштвени поредак коначно се распадао. На многим местима Грчке поникле су сада и расле робовласничке државе.

§ 36. Држава-град (полис)

Грчке државе биле су мале. Оне су, обично, обухватиле град са земљиштем у најближој околини. Већином су своје градове Грци подизали недалеко од морске обале, где су градили пристаништа за лађе. Обично су крај пристаништа живели трговци и морнари. Тамо се трговало прекоморском робом. Градско насеље опасивано је тврдим зидовима. То је био акропољ, или тврђава, чија је задаћа била да штити град.

Али како је град растао, то су се око утврђења — акропоља — појавила насеља; ова нова насеља звала су се доњи град (предграђе), а прво насеље звало се горњи град.

Тако увећани град, заједно с општинским земљама на којима су се налазила сеоска насеља, чинио је државу-град, или на грчком — полис.

Тако су постале у Грчкој прве државе-градови: Коринт, Аргос, Спарта, Атина и друге.

На челу полиса стајао је базилеј, који је био и војсковођа и врховни судија и првосвештеник. Знак његовог достојанства била је палица, или скиптар.

Због тога су базилије често звали скиптроносцима. У рату је базилеј добијао већи и бољи део од залобијеног плена. Од заједничке земље њему су исто тако додељивали највећи комад. На светковинама давали су му почасно место и најлепша јестива.

У свим важнијим пословима базилеј је био дужан да се саветује са старешинама угледних породица. Те старешине сачињавале су савет, или булу. Ради објављивања базилеусовних наредби, или одлука буле, а исто тако и ради расправљања о најважнијим државним питањима, сазивана је народна скупштина свих одраслих мушкараца. Та се скупштина звала агора. Своје мишљење о ма коме питању она је обично изражавала узвицима „да“ или „не“.

Суђење у полису обављало се на тргу. Судије, из редова споменутих старешина, саслушавале су окривљене, а затим су редом износили своје мишљење о томе делу. Базилеј је руководио судом.

Око базилеја скупљали су се великаши, саветници, судије и богати земљовласници. Поступно су се у њихових рукама скупила велика богатства и крупни поседи. Прост народ, или демос, борио се за своја права против тих великаша. Борба између аристократије и демоса водила се у свим грчким градовима-државама и често је узимала оштре форме.

§ 37. Грчка трговина и колонизација

Узроци колонизације Хомерови епови описују цео низ грчких општина, расејаних по читавом Јејејском Мору. Веза између њих била је у почетку врло слаба. Али на крају хомеровог периода (VIII в. пре н. е.) почеле су се стварати између општина трајније везе. Томе су допринели створени градови-државе, затим почетак трговине међу њима, а исто тако и ратови.

Али напредак привреде и повећање богатства при робовском раду и ниском ступњу технике могли су се у то време постићи највише путем ширења територије. Тако се и даје објаснити почетак грчке колонизације.

Поред старих грчких држава и великих насеобина, на острвима и приморју Јејејског Мора почеле су се стварати нове колоније. Касније су се појавиле колоније и на приморју Мраморног и Црног Мора. Грчки колонисти усуђивали су се да плове далеко на запад, чак до обала Италије и Сицилије. С развитком трговине, порастом броја становништва и заоштравањем борбе између аристократије и демоса све је више јачала колонизација. Чланови општине који су остали без земље, да не би допали у ропство за дуг аристократима, остављали су своју отаџбину и одлазили у туђе крајеве.

Колоније су одржавале везу с Грчком углавном путем трговачке размене. Грчка је у колонијама куповала првенствено производе селске привреде и сировине, а колоније су увозиле из Грчке занатске предмете.

Грчке колоније Од најстаријих грчких насеобина на обалама Јејејског Мора велику улогу играли су: *Милет, Ефес и Смирна*. Они су се налазили у приморју Мале Азије. Сем тога велики трговачки значај имала су острва Хиос и Самос. Сва су та места била насељена Грцима јеноског племена, па су носили опште име — Јонија.

У њима се водила жива трговина не само предметима занатства (оружјем, израђевинама од глине) и производима селског газдинства (вином и уљем), већ и робовима, који су у масама довођени из далеких крајева. Захваљујући развијеној трговини, Јонија је имала велико учешће и у колонизацији најудаљенијих области.

У VIII и VII в. пре н. е. појављују се грчке колоније на француском приморју, на обалама Мраморног Мора, на Сицилији и у Ју-

жној Италији. Малоазиске Грке особито је привлачило Црно Море, које се тада звало „Гостољубиво“ (*Понт Евксински*). Отуда су се извозили у великим масама и робови.

Најзнатније црноморске колоније су: *Пантикапеј* (сада Керч), *Херсонес* (недалеко од Севастопоља), *Танајис* (на ушћу Дона), *Оливија* (на ушћу Буга). Преко тих колонија грчка трговина и култура продрле су далеко на север чак до *Скитије* (степски крај европског дела СССР у старо време звао се *Скитија*, по имену скитског племена које је овај крај настањивало). Грци су одржавали живу трговину и културне везе са Скитима. Они су нам оставили описе земље и живота старих Скита, а у скитским курганима нађено је доста споменика материјалне културе грчког порекла.

У западном делу Средоземног Мора највише су привлачиле Грке *Сицилија* и *Јужна Италија*. У VIII и VII в. пре н. е. на јужном делу Италије и Сицилије било је много грчких колонија (*Неапољ*, *Тарент*, *Сиракуза* и друге). Те су се колоније звале *Велика Грчка*.

Појава ко-
ваног новца

Главна занимања колониста била су: трговина, занати, риболов и земљорадња. Разгнута трговина изазвала је појаву вредносних знакова у виду металног новца. Раније су, уместо новца, служили бикови и овнови као јединице за размену. Сада, услед развитка трговине, тај је начин постао незгодан. Као новац почели су употребљавати комаде метала. Од VII в. пре н. е. почиње ковање новца одређене тежине.

Пуштање у оптицај таквог новца јако је олакшало трговину. Новац се није морао сваког часа мерити, као што се то морало чинити са старим, незгодним новцем.

Те тако, захваљујући морепловству, развијеној трговини и колонизацији, подигла се привреда код Грка на виши степен, умножило се богатство, развила се техника и раширила знања из разних области. Градови-државе знатно су се ојачали. Овако постала робовласничка држава претставља корак унапред у савијењу с прастарим општинским друштвеним поретком.

§ 38. Ратни живот и друштвене игре. Пророчишта

Ратни живот

У друштвеном животу Грка овога раног доба рат је играо велику улогу. Младе грчке државе имале су потребе за сигурном заштитом од напада суседа. Ратом и отимачином Грци су стицали богатства, освајали земље, увећавали имања. Због тога је држава добрим делом била војна организација. Сви су грађани, сем робова, били наоружани. Робовима није било дозвољено да носе оружје, јер су се господари бојали њихове побуне.

Игре

Чести ратови тражили су јаке, веште људе. Зато су у животу старих Грка велики значај имале народне игре. Оне су се састојале из утакмица разних врста и приређиване су за време празника у разним местима Грчке: *Олимпији*, *Делфима* и на *Коринтској Превлаци*. Али су све надмашивале својом славом олимписке игре.

Олимписке игре приређиване су у Олимпији, на пољу недалеко од свете чуме где се налазио храм у част врховног бога Зевса. Они, који су желели да узму учешћа у такмичењу на следећој при-

редби, уношени су у нарочите спискове. Пријављени су се у специјалним школама припремали за утакмицу.

На свечано отварање олимпијских игара стицало се мноштво народа из разних крајева Грчке. Све грчке државе слале су на те игре своје посланике и делегате.

За време игара престајале су свађе између државица, па су се чак, под претњом велике казне морали и ратови обуставити. За све време свечаних игара трајало је такозвано „свето примирје“. Све је то повећавало културно јединство Грка.

Игре су се састојале из гимнастичких вежби: трчања, рвања и бацања диска и копља; утакмице с коњима састојале су се из коњских трка на двоколицама; музичке утакмице — из наступа песника, музичара итд. Грци су нарочито много волели гимнастичке утакмице, јер су ове биле за масу најприступачније. Сваки снажан или вешт грађанин могао је у њима учествовати. У утакмицама с коњима и у свирању могли су учествовати, углавном, богати претставници аристократије, тј. они који су имали своје коње и разне музичке инструменте.

Победнике на утакмицама награђивали су венцима од лаворових гранчица, њихова су имена записивали у нарочите спискове и славили их по целој Грчкој. Победницима су давали прва места у позориштима, свуда их предустретали с почастима, и још за њихова живота постављали им у Олимпији статую.

Четворогодишњи периоди између олимпијских свечаности звали су се *олимпијаде*. Касније се и време рачунало по олимпијадама. Имена првих победника на свечаностима у Олимпији била су записана 776 г. пре н. е. Касније су Грци почели од те године водити своју хронологију.

Пророчишта Грци су се молили својим боговима пред домаћим олтарима и у храмовима. Обично, свако светилиште имало је значаја само за онај крај у коме се налазило. Али неколико светилишта било је поштовано у целој Грчкој, па чак и ван ње. Нарочито су била чувена она светилишта где су се налазила пророчишта, која су давала разне савете и претсказивала будућност. Такво је било, на пример, *додоиско пророчиште* у Елиру једно од најстаријих у Грчкој. Ту, у планинама, у густој шуми крај потока, налазио се олтар и један снажан храст. Овај се храст поштовао као светиња, и, према предању, по шуштању његовог лишћа могла се дознати воља главног бога — Зевса. Они који су желели да добију неки савет, или да сазнају своју судбину, одлазили су томе храсту. Свештеници су, тобож, по шуштању лишћа дознавали и јављали људима вољу богова.

Још је познатије било *делфиско пророчиште*. Оно се налазило у подножју планине Парнаса, у Фокиди (у Делфима — Средња Грчка). Ту је пророковала свештеница, која се звала *пителија*. Она је седела на трonoшцу, над једном пукотином у земљи из које су излазила опојна испарења. Омамљена тим испарењима питија је губила свест и изговарала речи без везе. Свештеници су те речи после тумачили према своме нахођењу. Често би они, тобож у име богова, упућивали активност људи, па и целих држава, у смеру својих сопствених интереса.

Како у самој ствари пророчишта, наравно, нису знала будућност, то су давала бесмислене одговоре, који су се могли тумачити и овако

и онако. Једном је, на пример, пред отсудном битком с Персијанцима, краљ Лидије, *Крез*, питао делфиско пророчиште да ли да пређе реку Халис, тј. да ли да отпочне рат против Персијанаца. Пророчиште је одговорило да ће Крез, ако пређе реку, срушити велико царство. Крез, уверен после тога у своју победу, прешао је реку, али је претрпео пораз. Када је, потом, окривио пророчиште због лажног прорицања, делфиски свештеници су му одговорили да није криво пророчиште, већ он сам: та Крез је, стварно, срушио царство, само не персиско, него своје сопствено.

За савете и претсказивања која су давала пророчишта, храмовима су приношени дарови. Током времена делфиски храм постао је власник огромног богатства. Због тога су Делфи имали велики утицај у целој Грчкој: они су давали новац на зајам, мешали се у унутрашње послове државе, и помагали поједине од њих кад су између себе ратовале.

II. СПАРТА

§ 39. Друштвено уређење Спарте

Постанак
Спарте

Спартанска држава створена је у области *Лаконији*. Лаконија се налази у југоисточном делу Пелопонеза. Она је захватила долину реке *Еуроте* и читав низ планинских предела. Планине Лаконије биле су богате мрамором и гвожђем: на њиховим падинама расле су густе шуме, у којима је живело много дивљих коза, дивљих вепрова, медведа и друге дивљачи. Долина реке Еуроте била је јако погодна за пољопривреду. Њена је земља родна и скоро са свих страна заштићена планинама.

У центру области, на Еуроти, налази се град *Спарта*. После уједињења неколико оближњих општина, Спарта је постала главни град Лаконије. По имену тога града и држава се стала звати *спартанска*, или просто *Спарта*.

Становници те државе, према предању, били су потомци дорских освајача. Они су дошли у долину Еуроте, покорили Ахајце, који су одавно тамо живели и претворили их у робове.

Поробљени народ стално је устајао против својих угњетача. Тако је у Спарти трајала непрекидна борба.

Према предању, *Ликург* је учинио крај унутрашњем рату. Он је издао низ закона који су учврстили државни поредак Спарте. Ликург се сматра за првог спартанског законодавца.

Политичко
уређење

На челу Спарте стајала су два краља. Они су имали неограничену власт само за време рата, а за време мира морли су за све послове тражити сагласност савета старешина, који се звао *герузија*. Герузија је бројала 30 чланова; сем два краља у њу је улазило 28 старца, доживотно браних. Сваки од њих морао је имати најмање 60 година. Друга важна установа била је колегијум од пет *ефора*, који су такође добили врло велику власт. Они су могли позвати на одговорност чак и саме краљеве.

Сем краљева, ефора и герузије, у Спарти је постојала још и *народна скупштина*, у коју су улазили сви одрасли Спартанци. Она се

састајала једанпут месечно. У народној скупштини краљевци су објављивали народу одлуке герузије, а народ није расправљао о тим одлукама, већ их је само клицањем или гуићањем примао или одбацивао. На тај начин главну улогу није играла народна скупштина, већ краљевци, сфори и герузија.

Класе Становници Спарте делили су се на *спартијате*, *перијеке* и *хелоте*. Спартијати су били господарећа класа. Како су морали непрестано угушивати побуне својих робова, то су они имали јаку војну организацију. Живели су логорским животом, као војници, увек спремни да крену с оружјем у руци. Спартијати се нису бавили производњом јер су сматрали да су земљорадња и занат занимања која понижавају. Велики део свог времена спартијати су проводили у војним вежбама и ратним походима. Између себе сви су спартијати били једнаки.

Перијесци и хелоти били су покорени слој становништва, који се налазио у положају потлачених. *Перијесцима* се звао онај део становништва, који је лично био слободан, али је био обавезан плаћати спартијатима данак. Перијесци су се бавили занатима, трговином и пољопривредом. Већином су живели у приморским пределима Спарте.

У најтежем положају налазили су се *хелоти*: они су својим радом издржавали класу спартијата. Хелоти се скоро ничим нису разликовали од робова у другим грчким државама. Само што они нису у Спарти припадали појединим домаћинствима, већ целој спартанској држави.

Хелоти су врло често устајали против својих угњетача. Зато су их спартијати непрестано уходили. С времена на време спарганске власти слале су младе спартијате у села да припазе на сумњиве хелоте и да их убијају. Такво убијање хелота звало се *криптија*. Једном су спартијати поубијали око 2 000 хелота.

Али, и поред тако ужасних мера, хелоти су опет устајали против спартијата, тежећи да поврате своју слободу.

Ми видимо да је и Спарта била држава заснована на власништву робова. Али у њој су још били јаки остаци општинског живота, а затим, врло велику улогу играла је и војна организација.

§ 40. Живот и васпитање Спартанаца. Пелопонески савез

Колективни живот Код Спартанаца се дуго сачувала општинска својина. Земља је у Спарти била подсељена на једнаке деонице. **Спартанаца** Било је забрањено куповати земљу и скупљати велика богатства. Према предању, Ликург, желећи да изједначи Спартанце и да спречи ширење раскоши и нагомилавање богатства, увео је гвоздени новац уместо златног и сребрног. Није било лако чувати много гвозденог новца, јер је он био одвећ велики и тежак.

Спартанци су чак и у мирно време заједнички обедовали. То заједничко обедовање мушкараца-ратника звало се *сиситија*.

Спартанско васпитање Спартанци су придавали велики значај васпитању деце. Кад би се у спартанској породици родио мушкарцац, њега су показивали градским старешинама, који су решавали о његовој судбини: слабуњаво мушко дете бацали су у провалију, а здраво

и јако враћали мајци. Спартанци су држали да од слабуњавог детета не може порастити добар ратник, зато су остављали у животу само јаку и здраву децу.

Од седме до осамнаесте године дечаки су обучавани у нарочитим школама — *гимназијама*. Тамо су обављали гимнастичке вежбе, вежбали се у бацању копља и диска и у другим војничким играма. Да би очелничили децу и припремили их за тегобе ратног живота, облачили су их лако, хранили рђаво, а понекад их и тукли. Тако, на пример, једанпут годишње малишани су пред *Артемидиним* олтаром шибани и том приликом нису смели јаукати, нити молити да их поштеде. Таквим системом васпитања помоћу шибача хтели су да код младих Спартанаца развију издржљивост и да их науче да трпе. Дечји живот у Спарти био је без радости, деца нису знала за весеље и милошту.

Спартанска настава вршила се у форми питања и одговора. Како питања, тако и одговори, морали су бити кратки. Та краткоћа, или „лаконизам“ (од речи „Лаконија“), ушла је у пословицу још у старо доба. Једна Спартанка, опремајући сина у рат, уместо дугог упутства и многих савета предала му је штит са речима: „С њим или на њему“. То је значило: или се врати као победник или погину као херој. С обзиром на такво сурово васпитање Спартанци су одрастали храбри и издржљиви ратници. Спартанска војска била је добро дисциплинована и одликовала се добром опремом и наоружањем. Пешадија се састојала од тешко наоружаних ратника, који су се у Грчкој звали *хоплити*. Сматрало се да је спартанска пешадија најбоља у целој Грчкој.

Спартанска освајања	Трка за земљишним поседима као и војна организација државе, гурали су Спарту непрестано на пут освајања. Пошто је освојила целу област Лаконију, отпочела је Спарта у VIII в. пре н. е. рат с Месенијом. И поред тога што су Месенци дуго и упорно бранили своју самосталност, Спартанци су их победили и све покорене становнике претворили у хелоте. Један део Месенаца напустио је отаџбину, јер није хтео да буде робље. После Месеније Спартанци су освојили и друге области.
Пелопонески савез	

Све остале пелопонеске државе, видећи како се Спарта све више снажни и диже, тражиле су њено савезништво. Тако је у VI в. пре н. е. постепено образован *пелопонески савез* под руководством Спарте. Скоро све земље на Пелопонезу ушле су у тај савез.

Пелопонески савез имао је за циљ да штити аристократски друштвени поредак у савезним државама и да се бори против робова. Спарта је руководила спољњим и унутрашњим пословима пелопонеског савеза. Првенство такве врсте звало се *хегемонија*. Захваљујући таквој хегемонији Спарта је постала чувена и ван Пелопонеза.

Спартанска аристократија служила је као бедем старог поретка у целој Грчкој. Њој су се обраћали за помоћ у борби против демоса (народа) аристократи из других грчких држава.

У V в. пре н. е. почео је слабити утицај Спарте на грчке послове. У то време подигла се нова, *атинска држава*. Она је постепено преузела главну улогу међу грчким државама.

III. СТВАРАЊЕ АТИНСКЕ ДРЖАВЕ

§ 41. Земља и народ. Стара Атика

Земља Атика се налази у југоисточном делу Средње Грчке и дубоко залази у море. Њу од Беотије раздваја планинско било, од Пелопонеза — Коринтска Превлака, а са свих других страна њу море запљускује. Атичке обале су јако разуђене. Зато она има дубока и мирна пристаништа, згодна за морепловство. Најглавније од њих јесте *Пиреј*.

Атичке планине биле су богате рудама. У планинама се налазило у изобилју мермера, и то најбоље врсте. У планини *Лауриону* било је много сребра, па су тамо рано отворени рудници за његово вађење. Атинска равница била је погодна за земљорадњу, особито за вртарство. У планинским крајевима становништво се бавило сточарством а у приморским трговином и занатима.

Атинско државно уређење На Атици су живели Јонци. Међу њеним општинама рано се издвојила по свом значају атинска општина. Она се налазила недалеко од мора, имала је добро пристаниште и одликовала се од других општина својим неприступачним Акропољем.

Што је више атинска општина јачала, она је једну по једну општину на Атици покоравала, или су се ове добровољно с њом сједињавале на основу уговора. Уједињење Атике под влашћу *Атине* и стварање државе легенда приписује атинском краљу *Тезеју*.

У прво време био је на челу Атине краљ, чије је седиште било на Акропољу. Он је био владар, првосвештеник, врховни судија и главни заповедник атинске војске. Њему је у управи помагао савет великаша. Седнице савета држане су на стеновитом брежуљку, посвећеном богу рата *Аресу*. — Отуд је и сам савет добио име ареопаг. По ред краља ареопаг је био главни орган власти у то рано доба атинске државе.

Слободно становништво делило се на две основне групе: на *еупатриде*, тј. племићки staleж — аристократе, и *демос*, тј. прост народ.

Касније су *еупатриди* почели бирати главног заповедника војске *полемарха* — из своје средине. Постепено и други послови преношени су са краља на архонте (управнике). Краљу су остале само свештеничке функције. Најзад је краљевска власт била сасвим укинута, јер су и свештенике почели бирати. Све су те дужности преузели *еупатриди*.

Народна маса (*демос*) остала је у бесправном положају и није имала учешћа у државној управи. Народна скупштина састајала се само понекад, да јој се саопште решења власти.

Ропство за дуг На Атици је живело много ситних земљорадника. Они су водили своја самостална господарства на малим деоницама земље. Порастом становништва ове деонице су се све више деобом смњивале; а нове сиротиња није била у стању да стекне.

Због тога су сељаци били принуђени да траже зајам код супатрида. Еупатриди су им радо позајмљивали семе, или извесну суму новца. Том приликом стављали су на земљу дужника камен с назначењем суме дуга и роком исплате. (У једно време скоро сва сељачка

земља шаренила се од тог камења). Дајући зајам еупатриди су тражили да дуг обезбеде интабулацијом на дужничке деонице, а то је значило, у случају да се дуг не исплати у одређеном року, да сељачка земља прелази у својину еупатрида. Како сељаци често нису били у стању да исплате дуг, то је њихова земља прелазила у својину крупних земљопоседника. Ако је дуг био већи од вредности земљишне деонице, онда је дужник био принуђен да остатак дуга одради еупатриду. На тај начин он је падао у привремено ропство. Понекад, ради покрића дуга, био је сељак принуђен да прода самог себе и своју децу у ропство, па чак и ван своје земље. Тако се вршила пауперизација сељака и њихово поробљавање.

§ 42. Револуционарна борба. Солон

Таквим поретком био је незадовољан атински демос. Поступно, незадовољство је толико порасло, да су народне масе устале против својих поробљивача. Атински демос тражио је пре свега другог да се напишу закони.

Драконови закони Дотада није било у Атини писаних закона; судило се по обичајном праву. Еупатриди, у чијим је рукама био суд, користили су се тиме и увек су доносили пресуде у корист богаташа.

Али, под притиском народа, морали су еупатриди чинити уступке. Године 621 пре н. е. ставили су у задатак једном од архоната — Дракону да напише законе.

Закони, које је Дракон написао, били су претерано строги. Особито су жестоке биле казне за преступе против својине. Чак и за ситну крађу била је прописана смртна казна. Касније су се Драконови закони наводили као пример велике строгости, па се тако сваки нови строги закон називао „драконски“. На тај начин, ма да су били написани, ипак закони нису побољшали положај демоса. Због тога нису престајали немири.

Еупатриди су морали чинити нове уступке. Тако је дошло до Солонових закона.

Укидање ропства за дуг Године 594 пре н. е. Солон је био у Атини изабран за првог архонта са задатком да измири народ с великашима. Положај ситних земљорадника био је у то време крајње тежак. Број каменова на којима је било записано дуговање све је више растао. Мноштво атинских грађана добровољно је напуштало своју отаџбину, или се продавало у привремено ропство. Да би томе учинио крај. Солон је одлучио да спроведе извесне мере, које су имале револуционарни карактер.

Прва од тих мера била је „брисање дугова“. Солон је наредио да се са њива уклоне дужнички каменови, забранио је наплату дугова и укинуо ропство за дуг. Деонице узете за дуг биле су враћене прџашњим сопственицима. Они грађани, који су били продани у ропство ван земље, били су откупљени о трошку државе.

Све те мере биле су уперене против великаша — великопоседника. Ма да су они у многим били притегнути, ипак, плашећи се народног устанка, били су принуђени да пођу путем уступака. Еупатриди су се надали да ће потом опет поћи све по старом.

Увођење
ценза према
имовном
стању

Солон је увео нову поделу грађана на редове према њиховом приходу. Таквих је редова било четири. У први ред улазили су сви грађани који су са свог имања добијали годишње најмање 500 медимна (медимн — 52 и по литра) јечма или одговарајућу количину уља или вина. Овај највиши и најбогатији ред људи звао се „пентакозиомедимни“.

У други ред становништва улазили су они грађани који су добијали годишњи приход са свог имања најмање 300 медимна. Они су се звали „хипеји“ — коњаници, јер су били у могућности држати коња и служили су у коњици.

У трећи ред сврстао је Солон оне чији је годишњи приход износио најмање 200 медимна. Њих су звали „зевгити“, јер су били у стању да набаве јарам волова (зевгос — јарам).

И најзад, четвртом реду припадали су сви они чији је приход био мањи, или уопште нису имали земље. То су били „тети“.

Остало становништво састојало се од такозваних метека, тј. странаца који су се у Атини бавили трговином и занатом, и од робова. Робови нису имали никаквих права.

Права и
дужности
грађана

У вези с поделом грађана према имовном стању одређене су њихове грађанске и војне дужности. Тако, највише државне службе резервисане су биле само за први, најбогатији ред. Из тог реда бирани су архонти и попуњавао се ареопак. Други ред вршио је војну службу у коњици. Трећи ред је служио у пешадији у пуној војној опреми (прсни оклоп, штит, оклоп за ноге, шлем, мач и копље).

Из прва три реда бирани су и чланови Савета четири стотине који је установио Солон. По Солоновој замисли, ареопак и Савет четири стотине имали су чувати државу од преврата.

Четвртом реду — тетима — остављено је само право да учествују у народној скупштини и народном суду. Али стварно они нису ништа добили. Тети нису могли бити бирани ни за какву грађанску службу. А за учествовање у народном суду било је потребно слободно време, којим сиротиња није располагала.

Такве су биле државне реформе које је Солон увео у Атини.

Значај Солонових реформи био је у томе што су оне поткопале власт еупатрида. Међутим, Солон се није до краја обрачунао с еупатридима. Он је само ојачао положај средњеимућних власника робова, али сиротињу није задовољио.

Незадовољство Солонових реформи

Сам је Солон говорио да није желео учинити нажао ни еупатридима ни демосу. Зато су Солоном били незадовољни и једни и други. Еупатриди су били незадовољни зато што је Солон подигао углед трговаца, занатлија и ситних земљопоседника. А атински демос био је незадовољан Солоном зато што није била изведена једнакост поседла и права. И стварно, положај сиротиње само се мало поправио брисањем дугова. Њој, као и раније, није ништа друго преостајало него да прави нове дугове. Зато после Солонових реформи не само да није престало народно незадовољство, већ, напротив, оно се још и повећало.

§ 43. Тиранија у Атини. Клистенове реформе

Пизистрат У то време, кад је народ био јако узрујан, истакао се *Пизистрат*, рођак Солонов. Он се својски трудио да придобије подршку демоса. Пламеним речима иступао је против еупатрида и на тај начин стекао поверење демоса. Тиме се користио, па је год. 560 пре н. е. приграбио власт у своје руке и стао сам владати Атином. Грци су такву владавину једног јединог лица звали — *тиранија*, а самог владара — *тиранин*.

У интересу сељаштва Пизистрат се старао да унапреди земљорадњу. Он је увео државни кредит да би помогао оним земљорадницима који су запали у кризу, проширио је права сеоских општина (дема) и поставио за њих посебне сеоске судије.

У интересу трговаца и занатлија Пизистрат је подржавао бродоградњу. Он је ударио темеље атинској поморској сили и успоставио трговачке везе с многим државама Јегејског Мора. Често је с њима закључивао и војне савезе. За његове владе развијали су се занати убрзаним темпом. Створене су многе радионице у којима су радили робови.

Пизистрат је први почео да зида и гради с великим замахом: подизао је храмове, градио друмове и водоводе. Он је био заштитник песника и уметника и наредио је да се забележе и уреде „Илијада“ и „Одисеја“.

Све ове Пизистратове мере јако су поткопале власт старих родовских главара. На њихово место уздигли су се трговци, занатлије и имућнији сељаци.

Хипија и Хипарх Пред своју смрт год. 527 пре н. е. Пизистрат је предао власт својим синовима *Хипији* и *Хипарху*. Они су били охоли тирани, нису се држали народа и стезали су грађанство. Тиранија се изродила у окрутну власт. Самовоља и насиље свуда су настали. Најзад се народ побунио. Хипарх је био убијен, а Хипија протеран из Атине. Тиранија је пала.

Да би потпуно онемогућили повратак тираније, Атињани су донели закон који гласи: „Ко ради на томе да постане тиранин, биће и он и цео његов род лишени грађанских права“. Сем тога, Атињани су одлучили да уведу нове законе којима би проширили народна права и заувек учинили крај тиранији.

Клистенове реформе (509 г. пре н. е.) *Клистену*, шефу демократске странке, било је поверено да изради те нове законе. Клистен је почео тиме што је уместо у четири филе поделио Атину на десет фила, и то није узео за основ поделе *крвну везу, већ територијалну*. Пре њега чланови филе били су повезани крвним сродством. Због тога су старешине родова биле онако моћне у филама. За све положаје бирано је само то родовско племство. Клистен је срушио ова стара великашка гнезда. Сада нису више родови састављали филе, већ поједини квартави и области. У сваку филу улазили су поред угледних и обичних власника робова још и ситни сељаци из разних родова.

Том реформом Клистен је „измешао“ све грађане и свима дао подједнака права. Тако је била срушена подела на угледне и обичне.

У вези са повећањем броја фила овом реформом, повећан је и број чланова савета на 500 (по 50 из сваке филе); сада се почео звати *Савет пет стотина*.

Остракизам Друга Клистенова важна мера била је у томе што је увео *остракизам*, или суд *црепићима*. Тај суд је установљен ради тога да убудуће онемогући тиранију. Сваки грађанин, на кога се сумњало да нешто смера против слободе, бивао је осуђиван на десетогодишње прогонство из Атине.

Судило се овако: сваке године у пролеће народна скупштина решавала је, поред осталог, и питање да ли треба применити *остракизам* према неком од грађана. Ако скупштина каже „да“, онда се ради нарочитог суђења сазива друга скупштина. Тада сваки грађанин напише на глиненом *црепићу* (*остраком*) име оног који је, по његовом мишљењу, опасан за слободу. Ту су, наравно, била имена разних личности. Слат је у прогонство само онај чије је име имало против себе већину гласова. По истеку десет година он се могао вратити у отаџбину и добијао је *натраг* сва права која је имао пре изгнанства.

Робовласничка демократија На тај начин, као последица Солонових, Пизистратових и Клистенових реформи, које су провођене у току целог VI в. пре н. е., били су у Атини коначно уништени остаци родовског уређења. Уместо аристократске, атинска држава постала је *демократска*. Сада је сваки грађанин имао право да учествује у управи државом.

Али та је *демократија* била заснована на власништву робова. У њој су се политичким правима користили само слободни атински грађани. У својој већини они су били власници робова, крупни или ситни.

А робови, то јест половина житеља Атине, нису имали никаквих права. Па чак ни онај грађанин, који је имао макар једног родитеља роба, није добијао грађанска права. И они Грци, који нису били рођени у Атини, нису имали тих права. Ни жени није била приступачна државна управа.

Тако, у оваквој атинској демократији, заснованој на власништву робова, правима се користила само мањина становништва.

IV. ГРЧКО-ПЕРСИСКИ РАТОВИ И ПРОЦВАТ АТИНЕ

§ 44. Почетак рата

Малоазиски Грци При крају VI в. пре н. е. персиско царство јако се развило. У градовима Мале Азије, које је још *Кир* покорио, били су постављени тирани, или *сатрапи*, који су владали у име персиског цара и за њега скупљали од народа велике дажбине.

Зависност од Персијанаца тешко је тиштала грчке градове и они су само чекали згодну прилику да збаце са себе ропски јарам.

Таква се прилика указала кад је оно *Дарије* имао неуспеха у свом походу на *Скитију* 513 г. пре н. е.

Побуна Милета Први се подигао *Милет* 500 г. пре н. е. Пошто се није поуздао у своју снагу, обратио се Грчкој за помоћ. Али се на његову молбу одазваше само *Атина* и *Еритреја* (на острву *Еубеји*) које послаше *Милету* помоћ од 25 лађа. Малоазиски Грци се упорно бораху за своју слободу, али претрпеше пораз. Побуњени *Милет* је освојен на јуриш и цео спаљен, а становништво делом побијено, делом продано у ропство.

Персијанци су одавно хтели себи потчинити богате трговачке градове грчке метрополе. Зато, кад Грци указаше помоћ побуњеном *Ми-*

лету, Дарије искористи ово као повод да Грчкој објави рат. Он посла у све грчке државице посланике да траже „земљу и воду“, што је значило изјаву покорности. Многе се државице уплашише од Персијанаца и дадоше „земљу и воду“. Само се Атињани и Спартанци успротивише. Атињани побише посланике, а Спартанци бацише Даријеве посланике у бунар с речима: „Ето вам колико хоћете и земље и воде.“

Мардонијев
поход. Мара-
тонска битка
(490 г. пре
н. е.)

Тада Дарије пошаље на Грчку велику војску под заповедништвом свог рођака *Мардонија*. Али сувоземну персиску војску порази тракиска племена, а флоту разбије бура о стене Атонског Рта (Халкидичко Полуострво). Дарије одмах опреми нову војску и упути је на Атину. Она се искрца на Атици, недалеко од места Маратона, на Маратонском Пољу.

Положај Атињана беше врло тежак. Они не беху успели да приберу сву снагу, те су могли послати против Персијанаца само малену војску. Ни у часу битке није Спарта успела да им пошаље појачање. Атињани су морали да рачунају само на своју снагу и на помоћ маленог одреда послатог из града *Платеје* (у Беотији).

Команда над војском буде поверена обдареном атинском војсковођи *Милтијаду*. Он постави своју малу, али добро наоружану војску, у смакнуте редове. Грчка пешадија била је боље дисциплинована него персиска, а још усто одушевљена жељом да одбрани слободу своје отаџбине. Грци се бораху с крајњим огорчењем. Персиска војска не могаде издржати њихов налет, врати се својим лађама и напусти Грчку.

Темистокле Атињанима је било јасно да рат још није свршен, па се стадоше спремати за нове борбе. Тада су на челу Атине стајала два угледна политичка радника — *Темистокле* и *Аристид*. Темистокле је стајао на челу „поморске“ странке. Он је говорио да је будућност Атине на мору и да је без флоте немогућа победа над Персијанцима. Предлагао је да се у ту сврху искористе приходи сребрних рудника на Атици.

Аристид је, напротив, штитио интересе земљовласника, за које трговина и флота нису биле од тако великог значаја. Он је иступао против Темистокла и тражио да се повећа број хоплита (тешко наоружане пешадије).

Темистоклова је странка победила и Аристид је остракизмом прогнан из Атине. Тада је атинска флота била повећана на стотину ратних лађа.

„Поморска“ странка победила је стога што су је помагали трговци и занатлије, чији су интереси били везани за прекоморску трговину. Владавина Атине на мору и њена победа над Персијанцима била је највише у њиховом интересу.

§ 45. Ксерксов поход

Спремање за нови рат У пролеће 480 г. пре н. е. персиски цар *Ксеркс*, који је наследно умрлог Дарија, предузео је поход на Грчку с великом војском и флотом. За пребацивање персиске војске из Мале Азије на Балканско Полуострво наредио је Ксеркс да се преко Хелеспонта сагради мост од самих лађа. Међутим, бура је разбила мост, па се прича да је Ксеркс у љутини наредио да се побију сви конструктори моста, а само море да се ишиба.

Затим је направљен други мост. Он је био трајнији од првог и персиска је војска срећно прешла у Европу.

Да би Грци могли одбити навале персиске војске, нужно је било да се уједине. Међутим, то уједињење ометали су стални међусобни раздори грчких државица. Али Темистокле успе г. 181 пре н. е. на свегрчкој скупштини у *Коринту* (на Превлаци) да уједини против Персијанаца око 30 грчких државица. Ту су решили да прекину међусобна непријатељства и да закључе савез против Персијанаца. Заповедништво над целокупним грчким снагама предано је Спарти.

Али се овај савез није показао особито трајан. Чим Персијанци освојише Тесалију и запретише упадом у Средњу Грчку, многи изгубише присуство духа. Тада Темистокле даде савет Спартанцима да као своју помоћ општој грчкој ствари пошаљу војску у Термопилски Кланац, те да не пуге Персијанце у Средњу Грчку. Спартанци послаше 300 хоплита под заповедништвом спартанског краља *Леониде*.

Ови Спартанци кренуше ка Термопилима. Они пре доласка Персијанаца запоседоше кланац између планине и мора. Кад стигоше главне персиске снаге, настаде неравна борба. Два дана су Грци одбијали непријатељску навалу, али трећег дана дознадоше да је неки издајник провео Персијанце планинском стазом и довео их иза њихових леђа. Леонида се јуначки борио до краја, све док нису изгинули и он и цео његов одред. На месту Леонидине погибије подигнут је споменик са следећим натписом: „Путниче, кад дођеш у Спарту, јави да смо овде пали покоравајући се њеним законима.“

Борба код
Саламине
(480 г. пре
н. е.)

Сада провале Персијанци кроз отворени кланац у Атику, заузму Атину и спале је. Међутим, Атињани су успели да на острва *Саламину* и *Егину* раније превезу жене, децу и сву покретну имовину. У уском *Саламинском* Мореузу налазила се грчка флота, спремна да дочека Персијанце.

Али и у том озбиљном часу не беху сложне грчке вође. Спарта и остале пелопонеске државе затраже да флота отступи ка Коринтској Превлаци где се налазила грчка сувоземна војска, док Атина, с Темистоклом на челу, доказиваше да је боље дати битку у уском *Саламинском* Заливу. Темистокле успе да буде његов предлог прихваћен.

Битка отпоче рано у зору. Грчке су лађе биле лакше и оне прве почеше напад на персиску флоту, састављену од великих бродова, којима је, стога, залив био тесан. Неке се од њих насукаше на спрудове, друге се разбише о подводно стење, а треће потонуше, сударајући се између себе. Увече се битка оконча потпуном победом Грка.

Крај рата

Ксеркс се врати с једним делом војске у Азију, а свог војсковођу Мардонија остави да продужи борбу с Грцима. Следеће, 479 г., Грци дадоше Мардонију одлучну битку код *Платеје* у Беотији и до ногу потукоше Персијанце. У исто време атинска флота доплови до обале Мале Азије и сrete се с персиском код рта *Микале*. И из ове борбе изиђоше Грци као победници и спалише персиску флоту. Према предању, битке код Платеје и Микале десиле су се истог дана.

Али коначну победу над Персијанцима однели су Грци тек 30 година касније код острва Кипра (449 г. пре н. е.). Резултат свих тих

победа било је потпуно ослобођење малоазиских Грка испод власти Персијанаца. Они су поново добили потпуну самосталност и закључили савез с Атином.

Грци су ратовали с одушевљењем, јер су бранили своју отаџбину и слободу, па су зато и победили. Персијанци су водили освајачки рат, који је био само у интересу богаташа и великаша, стога се њихова војска тукла под морање.

§ 46. Атинска поморска држава

Грчко-персиски ратови имали су велики значај за атинску државу. Како су главне победе над Персијанцима биле добивене на мору, и како је Атина имала најмоћнију флоту између свих грчких државица, то је њен углед међу тим државицама све више и више растао. Стога су многи савезници почели тражити пријатељство Атине и молити Атињане да узму у своје руке команду над војском. Тако је Атина постигла хегемонију на мору.

Последица грчко-персиских ратова била је уздизање Атине и стварање, 478 г., атинског поморског савеза.

Аристид и атински поморски савез
Идеју о том савезу дао је Аристид, који је покренуо и акцију за остварење те идеје. Њега су у то време Атињани вратили из изгнанства. Аристид је потпуно оправдао поверење својих суграђана. Због његове љубави према отаџбини, предане службе и некористољубља Грци су га прозвали „Праведни“.

Аристидов наследник Кимон, довршио је устројство атинског поморског савеза на овим основама: државе, које улазе у савез, обавезне су да граде лађе за заједничку флоту. Исто су тако биле обавезне да врбују морнаре за те лађе и да их плаћају, а затим да сваке године уносе извесну суму у општу благајну, и то сразмерно својим приходима. Та благајна имала је бити на острву Делосу. Тамо су се претставници савезних држава скупљали на сабор и решавали о заједничким пословима, али је стварно руководство над савезом припадало Атини.

После неког времена доприноси савезника били су повећани, и примани су, углавном, у новцу. Атињанима је поверено да тим новцем граде и флоту и плаћају морнаре и војску. Командовање над савезном војском исто тако прешло је на Атињане.

Год. 454 пре н. е. пренесена је благајна с острва Делоса у Атину, која је тим новчаним средствима располагала према своме нахођењу. Када су неки савезници, незадовољни толиком влашћу Атине, покушали да изиђу из савеза, Атињани су упутили против њих своју флоту и умирили их.

Тако је постала атинска поморска држава. Само аристократске државе нису у њу ушле, као на пример Спарта и њени пелопонески савезници.

Стварање такве државе имало је за Атину не само војни значај, већ исто тако и економски. Пошто су постали господари на мору, Атињани су преузели у своје руке сву трговину на Јегејском Мору. Трговачки путеви водили су сада преко атинског пристаништа Пиреја. Један део робе остајао је у самом Пиреју, а на други део наплаћивана је царина, па је ношен даље. Све то повећавало је богатство

атинске државе. Атина је постала најмоћнија и најбогатија држава у целој Грчкој.

Робовласничка демократија развила се не само у Атини, већ и у градовима њених савезника. Атињани су је подржавали, ослањајући се на своју поморску силу.

§ 47. Ропство

Трговина и
ропство

Атињани нису водили трговину само с грчким државама и колонијама: они су имали везе и са земљама Истока, и с удаљеним „варварским“ (негрчким) земљама. На пример, много се предмета атинског занатства налази у скитским гробницама (на југу СССР).

Ратови с варварима (тако су Грци, а затим и Римљани, звали туђинце, тј. све оне који нису били Грци или Римљани), исто су тако потпомагали развитаку трговине. Много гусарских напада, ратова и пљачкања вршено је искључиво у интересу трговаца. Приликом тих напада грабљена је не само имовина побеђених, већ су одвођени и сами побеђени, који су претварани у робове. Мушкарце, жене и децу доводили су на трг и продавали као и сваку другу робу. Купци су их разгледали са свих страна, бирали најздравије, најлепше и најјаче и цењкали се као да није реч о људима, већ о стварима.

По грчким законима роб се није сматрао човеком. На њега су гледали као на оруђе које има душу, али које припада господару. Робови нису имали никаквих права, и закон их није штитио. Господар је могао поступати с робовима како је хтео. Он их је могао кажњавати, тући, па чак и убити.

Грци (власници робова) презирали су робове, сматрајући их лењим и неразумним бићима. Још се у Хомеровој „Одисеји“ за њих каже:

Роб је лењ; ако га господар строгом наредбом не принуди на рад, сам од своје воље неће принудити на посао.
Тегобну судбину тужног ропства доделивши човеку,
половину лепих врлина у њему Зевс уништава.

Већ пре грчко-персиских ратова било је у Атини много робова. Још више се повећао број робова после ових ратова.

Робовски рад
у занатству

Робови су употребљавани за рад како у сеоском газдинству, тако и у занатству. После грчко-персиских ратова појавило се много радионица у којима су радили робови. У тим радионицама прављени су штитови, мачеви и стреле, прерађиване су коже итд. Неколико градова било је чувено у целој Грчкој са својих занатских израђевина. У Теби су се израђивала борна кола, у Аргосу — штитови, у Милету — шарене тканине, у Атини — керамичко посуђе (тј. посуђе од глине), у Коринту — предмети од бронзе. Велике радионице имале су по 50—100 робова. Беседник *Лисип* имао је радионицу у којој је правило штитове неких 120 робова. У свакој Демостеновој радионици израђивало је ножеве и кревете по 20—30 робова. Али је таквих радионица било мало. Преовлађивале су мале радионице, у којима је било 5—10 робова.

Велики број робова искоришћаван је у рударству, по рудницима и каменоломима. У неким рудницима, као, на пример, у руднику сребра у Лауриону (Атика), број робова достигао је неколико хиљада.

Техника производње тада није била висока. Власник робова није тежио да је усавршава. Сматрало се да сваки роб мора некако знати како се што ради. А затим, робу се није могао дати у руке неки сложен инструменат. Без интереса и љубави према свом послу, роб је грубо руковао алатом, ломио га и кварео. Зато су ткачки посао, пређење, дрводељски посао и вађење руда вршени простим ручним оруђем. Грци су знали само за груб ткачки разбој, грчарски точак а у рударству — за пијук, лопату и чекић. Није била много развијена ни техника обраде метала, такође ни грађевинарство.

Робови на сеоским газдинствима и државни робови

Робовски рад мање је нашао примене у пољопривреди него у занатству: робови су искоришћавани углавном на економијама у близини градова, где се гајило поврће, и на великим плантажама, где су брали грожђе и скупљали маслинке и воће. На ситним сељачким поседима мало је искоришћаван рад робова, јер није било средстава да се они купују.

Сем приватних робова било је још и државних, који су били у служби државе. Они су обављали послове у граду, или су вршили дужност ситних чиновника.

У доба процвата Атине, толико се намножило робова, да је на сваког слободног грађанина долазио најмање по један роб, а на сваког слободног одраслог мушкарца по неколико робова.

Ропство је играло огромну улогу у развићу грчке привреде и доvelo је до коначне поделе становништва на два супротна тора: слободне и робове.

§ 48. Перикле. Процват демократије засноване на робовској привреди

После грчко-персиских ратова постала је још оштрија борба између аристократске и демократске странке. Аристократи, на челу с Кимоном, радили су на томе да пониште народна права. Кимон је чак помагао спартанској аристократији. Када су у Спарти, 464 г. пре н. е., користећи се страшним земљотресом, хелоти подигли устанак, Кимон је с једним одредом војске кренуо у помоћ спартанској аристократији.

Ефијалт

Овим случајем користила се демократска странка на челу с Ефијалтом. Она је била против Кимона и борила се за проширење народних права. Кимон је био прогнан, а борба против аристократа појачала се.

У Атини је остала још једна аристократска установа. То је био ареопаг, састављен од старијих људи. Ефијалт је успео да се ареопагу оставе само неки послови кривичне природе. Сви остали послови пренети су на народну скупштину, на Савет пет стотина и народни суд. На тај начин народне установе почеле су играти првенствену улогу у држави.

Аристократска странка мрзела је Ефијалта због његових реформи. Она најми убице од чијих руку Ефијалт погибе.

Перикле и његове реформе

Ефијалтов наследник био је Перикле. За његово време атинска демократија постигла је свој најлепши процват. Перикле је уживао велико народно поверење. Био је одличан говорник, жива духа и свестраног образовања, па се уздицао до знаменитог државника старе Грчке.

Пре свега, Перикле је уништио аристократску странку. Тек после тога устав атинске демократије добио је дефинитивну форму. По том уставу три пута месечно (а каткад и чешће) састајала се у Атини народна скупштина. У њој су учествовали сви одрасли атински грађани, а одлучивало се већином гласова. Савет пет стотина обављао је текуће послове и припремао материјал који је износио народу на решавање.

Већину судских послова разматрала је хелија (народни суд).

Али, уствари, сви грађани нису могли да се користе својим правом учествовања у народним институцијама. Сиротиња, заузета радом, није имала времена за скупштине и седнице. Да би придобио атинску сиротињу, Перикле је завео извесну плату присудитељима за њихово учествовање на суду и одредио да се плаћају и неке друге дужности. Сем тога, Перикле је увео и давање новца сиротињи ради посеђивања позоришта.

Такво давање права народу и учествовање народа у државној управи зове се *демократија*. Али та је демократија била *заснована и даље на робовској привреди*. Као и раније, пуним грађанским правима користили су се само атински грађани. Робови, метеци и жене, чак и оне које су рођене као слободне, нису имали политичких права.

Атински устав, чак ни у доба таквог процвата демократије какав је постигнут за време Перикла, није укинуо ропство и својину. Напротив, он их је заштитио и утврдио. У Периклово време ропство се још више раширило.

Проват атинске кул- туре	Перикле је имао широк умни хоризонт и врло утанчан уметнички укус. Он је много унапредио развитаку културе, уметности и науке у Атини.
--------------------------------	--

Код Перикла у Атини скупљали су се уметници, писци и филозофи из целе Грчке. Њима је указивана свака пажња и заштита. Периклови пријатељи били су филозоф *Анаксагора* и скулптор *Фидија*. Перикле је поклањао своју пажњу и *софистима*, тј. путујућим научницима, који су држали предавања о филозофији и беседничкој вештини. Он је хтео, како се сам изразио, да од Атине створи „школу целе Јеладе“.

За време Периклове управе подигнуто је у Атини много прекрасних зграда. Перикле је при томе имао два циља: прво, улепшати и прославити Атину; друго, дати на тај начин зараде сиротињи и привући је к себи.

Између многих знаменитих грађевинских радова које је извео Перикле, на прво место долази величанствени храм *Партенон*, посвећен богињи Атини (на Акропољу). Партенон је сазидан од скупогеног, као снег белог мермера и окружен је читавим низом лепих стубова: у затвореном делу храма стајала је велика статуа богиње Атине од злата, слонове кости и драгог камења. По Перикловој наруџбини њу је израдио вајар Фидија.

На атински Акропољ улазило се кроз *Пропилеје*, које су били украсили најбољи грчки уметници.

У чувене споменике архитектуре убраја се и *Одеон*, — зграда с пространом салом за музичке утакмице.

Лука Пиреј била је за време Периклове владавине претворена у луку првог реда за ратну и трговачку флоту. С Атином је била спојена лепим друмом, дуж кога су ради одбране били подигнути чврсти „*Дуги зидови*“.

Све ово било је необично једноставно, отмено и уједно величанствено. Један писац, који је видео Атину у Периклово доба, вели: „И тако, простак си, ако ниси видео Атину; магарац си, ако си је видео, а ниси се њоме занео и одушевио; а ако си је од своје воље оставио — камила.“

Материјална средства за уређења града и помоћ сиротињи црпао је Перикле из савезничких доприноса, од трговине и експлоатације робовског рада. Ти су извори били основа за одржавање атинске моћи и допринели су њеном културном уздицању.

V. ПЕЛОПОНЕСКИ РАТ

§ 49. Узроци и почетак рата

Узроци пелопонеског рата У периоду процвата атинске демократије, у Грчкој су постојале две главне силе: атинска поморска држава и пелопонески савез са Спартом на челу. Њихови су се интереси оштро сукобљавали на многим тачкама, па је стога отворен сукоб постајао неизбежан.

Атина је стално угрожавала Спарту. Она је тежила да завлада трговачким путем који је водио с истока на запад. На западу се налазила житородна Сицилија, коју су Атињани желели да освоје. Пелопонески савез није хтео то дозволити. Западна трговина још из давних времена налазила се у рукама Коринта, који је био приступио пелопонеском савезу.

Пораст трговине и поморске моћи Атине појачавали су њен утицај на све грчке државице. Спарта се није могла с тим помирити. И она је тежила за хегемонијом у Грчкој. Ова два савеза нису хтели уступити један другоме првенство, стога су се спремали за борбу.

Између атинског и пелопонеског савеза постојале су и политичке супротности. Атински демократи мрзели су аристократско уређење Спарте и њених савезника, а пелопонески аристократи мрзели су демократско уређење атинског савеза. Спарта је помагала борбу аристократске странке у Атини против демократије. Атина, пак, помагала је борбу пелопонеских демократа против аристократског поретка. Односи између Атине и Спарте били су веома затегнути. Спартанска аристократија чекала је згодну прилику да поведе отворен рат против Атине.

Повод за рат Та се прилика указала. На западној обали Грчке, у малој грчкој колонији *Епидамну* и на острву *Коркири* (данашњи Крф) дошло је до борбе између аристократа и демократа. У ту борбу биле су увучене и Спарта и Атина. Борба је постајала све оштрија и најзад се претворила у отворен рат. Пошто је том приликом пелопонески савез први отпочео непријатељства, тај је рат назван *пелопонески*. Он је трајао двадесет седам година (од 431 до 404 године пре н. е.).

Почетак рата Спартанци су тражили од Атине да се одрекне превласти над државама које су биле у атинском поморском савезу и да им да пуну самосталност. Народна скупштина, расправљајући о овој ствари, одбила је, под утицајем Перикловог говора, захтев Спар-

те. Тада је спартанска војска упала у Атику, уништила сеоска поља и домаћинства и дошла под атинске зидине.

Из опустошених места Атике накупила се у Атини маса избеглица. Због пренасељености града, која је сад настала, дошло је до епидемије. У Атини се појавила страшна болест — куга, која је косила и становништво и војску. Народ је почео да ропће и да се буни против Перикла. Почели су да говоре како је он одговоран што Атину погађају несрећа и неуспеси. Стога је Периклу била одузета управа над државом.

Међутим, ствари у Атини нису пошле боље. Перикле је био поново враћен на власт, али не задуго. Куга, која је беснела на све стране, покосила је и њега. Он је умро 429 године пре н. е.

Странке рата и мира После Периклове смрти настала је борба између двеју странака, од којих је једна хтела да се рат настави, а друга да се склопи мир с непријатељем. На челу прве странке био је кожар *Клеон*. Уз њега је стајао прост народ, ситне занатлије и трговци. Они су мрзели спартанско аристократско уређење и желели да се потпуно одвоје од Спарте, од чије је аристократије вазда претила опасност.

На челу друге странке налазио се богати власник робова *Никија*, подржаван од земљопоседника, који су били за аристократски поредак и мир са Спартом. Победила је, захваљујући енергичној подршци народа, *Клеонова партија*.

Заостравање класне борбе Пелопонески рат још више је заострио класну борбу у Грчкој. У свим државама стварају се два оштра супарничка табора, аристократи и демократи. На острвима *Лезбосу* и *Коркири* аристократи су настојали да изведу преврат и отму власт демократима. Атињани су тамо упутили флоту с војском, угушили побуну и успоставили демократски поредак. Атинска флота отишла је затим у спартанску луку *Пилос* (на западној обали Пелопонеза), потукла тамо спартанске бродове, освојила *Пилос* и дигла хелоте против Спарте.

Никијин мир После тога, Атињани почињу доживљавати неуспехе. У Тракији искусни спартански војсковођа *Брисада* прелази у наступање. Атињани тамо журно упућују флоту и војску, али бивају потучени. У бојевима су пали и *Клеон* и *Брасида*. Смрћу *Клеоновог* власт у Атини прелази на *Никију*, који је предводио странку крупних робовласника и земљопоседника. Он је тражио измирење са Спартом. Године 421 пре н. е. закључио је мир на 50 година, познат под именом *Никијин мир*. По томе миру успостављало се старо стање ствари. Поред тога, Атињани су обећали да ће притећи у помоћ Спарти у случају да се тамо робови дигну на устанак.

На тај начин, доласком на власт *Никије*, вође богатих, дошло је и до измирења између Атине и аристократски уређене Спарте.

§ 50. Сицилијански поход и пораз Атине

Никијин мир није био чврст, јер није решио ни једно од питања због којих је дошло до рата. Стога су се и Атињани и Спартанци почели спремати за нов рат. Шест година после *Никијиног* мира рат је поново букнуо.

Алкибијад На челу странке која је тражила да се борба против Сицилијански Спарте настави стајао је Алкибијад. Био је то веома поход способан и одлучан човек. Због своје лепоте, говорничког дара и дарежљивости, био је врло омиљен у народу. У политичкој борби није се држао чврсте линије и био је врло непостојан. Осем тога, Алкибијад је био необично властољубив и славољубив. Често је због својих прохтева мењао првобитно постављени циљ, не бирајући средства у борби.

Алкибијад је почео наговарати Атињане да предузму поход на Сицилију, против града Сиракузе, која је помагала Спарту. Предложио је примамљив план да се заузме Сицилија, освоји Северна Африка и потуче Спарта. Атинска демократија помогла је тај предлог. Створена је велика флота, на чије се чело ставио Алкибијад. Године 415 пре н. е. флота је кренула на поход ради освајања Сицилије.

Присталице мира са Спартом биле су против сицилијанског похода. Да би тај поход онемогућили, они су искористили следећи случај. Уочи поласка флоте биле су по улицама поломљене херме — камени стубови с главом бога Хермеса (пошто се и он сматрао заштитником пута). Противници рата говорили су да је Алкибијад поломио херме и оптужили су га као безбожника. Убрзо затим била је послата наредба да се Алкибијад сместа врати и дође на суд у Атину. Наредба је стигла флоту кад је ова била већ на Сицилији. Алкибијад се привидно покорио и кренуо за Атину, али је успут побегао у Спарту, извршивши на тај начин издајство према отаџбини.

У то време отпочела је упорна борба на Сицилији око главног сицилијанског града Сиракузе. Сиракужанима је помагала и Спарта, поред сицилијанских градова. Цела се ствар свршила потпуним поразом Атињана. Од војске, која је била упућена на Сицилију и која је тада бројала 40 000 војника, вратило се свега неколико десетина људи. Остак је или погинуо, или пао у ропство.

Положај Атине се погоршава Тако се завршио поход Атине против Сицилије. Скоро истовремено с тим походом оборила се на Атину још једна несрећа. Следујући савету издајника Алкибијада, Спартанци су поново предузели напад на Атику и заузели тврђаву Декелеју, која се налазила скоро у самом центру Атике. Пошто су се ту учврстили, Спартанци су одатле почели вршити нападе по читавој земљи, пустошећи атинске њиве, разарајући насеља. Уза све то, утекло је и двадесет хиљада робова из Атике. Стога је дошло до затварања занатлиских радионица и обустављања рада по рудницима у Лавриону. Атинска привреда сасвим је замрла.

Није било боље ни по осталим местима атинске државе. Помогнути од Спарте, аристократи су свуда изазивали преврате, одвајају се од Атине и прилазили Спартанцима.

Спарта је уз помоћ издајника Алкибијада склопила савез с Персијом, која је Спартанцима обећала новчану подршку. Атина је сад доспела у очајан положај. Ситуација се ближила коначном расплету.

Све снаге реакције дигле су се против атинске републике, која је у то време била напредна држава.

§ 51. Крај рата и „тиранија тридесеторице“

Преврат (411 г. пре н. е.) Аристократи су у самој Атини дигли главе. После бекства двадесет хиљада робова, позатваране су занатлиске радioniце, престао је рад на имањима власника робова. Аристократи су бацили на народ сву кривицу због растројства привреде. Тврдили су да узрок атинског војничког неуспеха лежи у демократском уређењу и припремали су укидање демократије. Године 411 пре н. е. у Атини је дошло до преврата, којим је од народа отета власт и предата у руке малог броја богаташа (олигарха). Права народне скупштине и демократских установа била су сад сужена. Олигарси су прогонили народне претставнике, убијали своје противнике — демократе. Спремили су се да закључе мир са Спартом. Цео тај преврат нишао је на рuku спартанској аристократији. Атински олигарси и спартански аристократи припремали су се да удруженим снагама укину демократски поредак.

Успостављање демократије Атинска флота, која је у то време била укотвљена код острва Самоса, није признала олигархиску власт у Атини и захтевала је да се опет успостави демократија. Флота је извршила нов избор стратега (изборних војних старешина) и позвала Алкибијада да се врати. Овај је дотле већ успео да се завади са Спартом и желео је да опет дође у Атину.

Алкибијад је сад повео флоту против Спартанаца и однео неколико победа. То му је поново подигло ауторитет код Атињана. У међувремену је и сам народ Атине прибранио снаге, збацио олигархиску власт и успоставио демократско уређење. Алкибијаду је било дозвољено да се врати. Народ му је опростио некадашње издајство. Али, пошто је претрпео пораз у једној битци, Алкибијад је поново напустио Атину.

Положај Атине био је и даље врло озбиљан. Привреда је опадала. Атински савезници су иступали из савеза.

Налазећи се у таквим околностима, Атињани су покупили последње благо из *партенонског храма* и помоћу њега саградили нову флоту. Та флота је 406 године разбила код *Аргинуских Острва* (између острва Лезбоса и обала Мале Азије) спартанске поморске снаге. Али, ма да су Атињани били победници, они нису успели да учврсте ту своју победу. Спартанци су, услед тога, у току даљег развоја ствари, поново почели стицати превагу над Атињанима.

Пораз Атине У то време истиче се код Спартанаца енергични војсковођа Лизандар. Он склапа савез с Персијом, добија помоћ од персиског намесника у Малој Азији, *Кира Млађег*, и изграђује нову флоту. Године 405 пре н. е. обе флоте — и атинска и спартанска — налазиле су се недалеко једна од друге, у Хелеспонту. Лизандар је изабрао погодан час, изненада ударио на Атињане и разбио их код *Егоспотама* („Козјих река). Они више нису имали снаге да се опораве од претрпљеног пораза. Године 404 пре н. е. морала је чај и сама Атина, опседнута и с мора и сува, да се преда спартанском војсковођи Лизандру. Тако је Спарта, на крају дуготрајног целопонеског рата, нанела дефинитиван удар атинској моћи.

Услови мира и „тиранија тридесеторице“ Атињани су морали примити понижавајуће услове мира, које је диктовала Спарта. Атински поморски савез је раскинут. Остаци атинске флоте предати су Спартанцима. „Дугачки зидови“ били су порушени уз звуке спартанске музике. За атински народ било је најтеже то што је сада демократски поредак у Атини био укинут.

Победа, коју је однела Спарта, била је уствари победа аристократије. Власт је дошла у руке незнатног броја богаташа (олигарха). Свим пословима атинске државе почели су управљати тридесето-

рица олигарха, на челу с *Критијем*. Они су искористили своју власт да се сурово обрачунају с непријатељима. Демократе су кажњавали без суда, протеривали их из државе и одузимали им политичка права. Олигархе је подржавао спартански гарнизон, који је био остављен у Атини. Владавина тих тридесет олигарха прозвана је због своје суровости „*тиранија тридесеторице*“.

Укидање „тираније тридесеторице“ Многи су се склањали од гоњења тридесеторице тирана на тај начин што су бежали у Тебу (у Беотији). Демократи, који се ту беху скупили, чекали су прилику да збаце олигархију. Године 403 пре н. е. атинске избеглице, окупљене у Теби, кренуле су под руководством *Тразибула* на Атину и збациле „тиранију тридесеторице“. Убрзо затим у Атини је поново успостављена демократска власт. Али је Спарта и даље стално угрожавала демократију.

Тако је пелопонески рат уствари био борба између аристократске Спарте и демократске Атине. Уз тај спољни рат упоредо су ишле и унутрашње борбе између богаташа и сиротиње, између робовласника и робова.

§ 52. Устанак робова и сиротиње

Борба између богаташа и сиротиње непрекидно се водила кроз целу историју Грчке. Грчки ифлзоф *Платон* вели: „У сваком граду, ма колико он био мали, вазда постоје два града: један је — *град сиротиње*, други — *град богаташа*. Где год постоји сиротиња и богатство, ту се вазда боре два табора: табор сиротиње и табор богаташа“.

Између та два табора владала је непомирљива омраза. Аристократи су обично говорили: „Заклињем се да ћу бити вечни непријатељ демоса и да ћу му нанети зла колико год будем могао“. И донеста, аристократи су се у тој борби служили свим средствима без икаквог устезања. Тако су једном приликом аристократи у Милету, светећи се због народног устанка, побили не само све демократе, него чак и њихову децу.

Осем борбе између богаташа и сиромаша, водила се упорна борба и између робовласника с једне, и самих робова с друге стране. А пошто су баш богаташи и били ти власници робова, то су се робови, борећи се против њих, често удруживали са сиромасима. Тако, кад је на острву Коркири, 427 године пре н. е. избио грађански рат, онда су оба табора гледала да придобију робове за себе, обећавајући им слободу. Али робови су највећим делом прилазили народу, а не аристократији. Исто тако робови су пристали уз народ и у граду Платеји.

Робови су и самостално иступали. Нарочито су била честа та иступања за време ратова. У почетку се облик њихове борбе састојао у бежању. Познато је да је у току рата са Спартом побегло из Атике 20 000 робова. Али за робовима су ишле потери. Доводили су их натраг и немилосрдно кажњавали. Тада су се они почели удруживати и иступати заједнички. Робовски устанци догађали су се у Грчкој чешће но по земљама старог Истока, јер је у Грчкој било више робова.

До робовских устанака долазило је такође и по градовима и областима Пелопонеза. Први велики устанак грчких робова догодио се у граду Аргосу, 494 године пре н. е. У то време Аргос и Спарта били

су у међусобном рату. Спартанци су потукли Аргошане. Користећи се тиме, робови су заузели Аргос и збацили владу робовласника. Убрзо затим заузели су и оближњи град *Тиринт*. Аргошани су тек после дуготрајне борбе успели да угуше устанак робова.

Године 464 пре н. е. дигли су се становници области Месиније, који су били преобраћени у хелоте. Они су отишли у планине и тамо се држали преко десет година. Спартанце је стало великих напора док нису устанике поново покорили.

Други хелотски устанак био је за време пелопонеског рата. Чим је атинска флота 425 године пре н. е. доловила под град Пилос, хелоти су се одмах дигли. Било им је јасно да су њихови господари сад у тешком положају, па су баш тај тренутак и изабрали за устанак. Њихов покрет потпомагали су и Атињани, јер је и овима ишло у рачун да Спарта буде ослабљена изнутра.

До робовских устанака долазило је и по другим грчким градовима, затим на Сицилији, Јегејским Острвима и другим местима.

Робови и сиротиња гледали су да се удружују и заједнички боре против робовласничког угњетавања.

Борба против робова одузимаала је много снаге робовласницима и држала их у сталној напрегнутости. Не вели исти Платон узалуд: „Робови су таква својина, да онај који је има, мора сносити многе непријатности. Јер роб никад неће постати пријатељ господару“.

Борба између богаташа и сиромаша, између робовласника и робова чинила је основну супротност грчког друштва.

VI. ГРЧКА КУЛТУРА

§ 53. Позориште

Грчка је оставила у наслеђе човечанству изванредне примере у свим областима уметности и књижевности. Не само грчки еп („Илијада“ и „Одисеја“), већ и драмска поезија (трагедије и комедије) одликује се великим савршенством.

Порекло позоришта Већ у VI веку пре н. е. јављају се у Атини позоришне претставе. Оне су се зачеле на светковинама, и то у облику хорског певања, игара и декламација. Позоришне претставе су најпре извођене за време празника у част Диониса — бога вина и весеља. Оне су давале на каквом узвишеном месту, на улици или тргу.

Доцније су за претставе почели градити узвишене подијуме, око којих су се распоређивали гледаоци. Тако је почео да се ствара „театар“, што у преводу с грчког значи „место за претставе“. У почетку су се и театар и театарске претставе скоро потпуно поклапале с народним позорницама и верским свечаностима.

Светковине у част Дионисову приређиване су у рано пролеће, кад се виногради оките првим ластарима, а на пољима се појави цвеће. Долазак бога Диониса народ је прослављао свечаним литијама и хорским песмама. У његову част певани су дитирамби (тј. похвалне песме), због тога што је он донео пролеће и разбудио природу.

Хор се обично облачио у јареће коже. Певачи су стављали козје рогове, градили браде од храстовог лишћа, а на главе стављали венце

од бриљана. На тај начин они су претстављали *козороге сатире* — Дионисове пратиоце. Пратећи свог вођу, хор је изводио разне песме, које су се звале *трагедије*, тј. „песме јараца“. Кад би се поворка тих јараца зауставила на каквој заравни или узвишници, између певача би се издвојио главни певач, или *корифеј*. Он је руководио хором, и у исто време био је и главни глумац. Корифеј се пео на узвишницу и причао о Дионисовим путовањима и доживљајима. У одговор на то, хор је певао дитирамбе. У почетку је, изгледа, излазио свега један глумац. Доцније се из хора стао издвајати још један, с којим је корифеј водио разговор.

Из тих светковина поникла је грчка драмска претстава — *трагедија*.

С јесени, кад сазри грожђе, поново су наступале светковине у част бога Диониса. Били су то весели празници берихета, на којима се играло у колу и иначе. Људи су се смејали, збијали шале и задиркивали један другог. Из таквих претстава, које су биле веселије, доцније је настала *комедија*. Тај назив долази од грчке речи „комос“ што значи „весела поворка“.

И трагедија и комедија стално су се усањавале. У почетку су приказивани само Дионисов живот и доживљаји. Затим се почињу приказивати и догађаји из живота хероја — полубогова, а још доцније — и људи. Број глумаца се повећао. Главну улогу у трагедији имају сад радње тих глумаца. Те радње биле су праћене песмама хора. Претставе су народу постале разумљивије, биле су живље и занимљивије.

У Атини и другим грчким градовима почела су се подизати велика позоришта, која су примала по неколико десетина хиљада гледалаца. Тако је у Атини било саграђено, у Дионисову част, велико позориште, које је могло примити 30 000 гледалаца. Та се грађевина налазила на акропољској падини. Позориште је било под отвореним небом, није имало крова. Горњи редови седишта били су усечени непосредно у стени, а доњи су били начињени од мрамора и дрвета. Ти редови, који су се степенасто спуштали наниже и били постављени у полукруг, добили су назив *амфитеатра*. У предњем делу амфитеатра налазио се узвишен и заравњен мањи простор, где су се у почетку појављивали глумци и где је стајао хор. То је била „орхестра“ (отуд наш назив „оркестар“). Иза орхестре налазио се на узвишници још један заравњен простор где су постављане декорације. То је била сцена (грчки „скени“). На њу су доцније излазили глумци, а хор је остао у орхестри.

У грчким претставама могли су учествовати само мушкарци. Стога су они играли и женске улоге. У трагедијама су се глумци појављивали у дугим, скупоценим хаљинама живих боја. У комедијама пак, у којима се износио живот обичних људи, глумци су играли у обичном оделу. Пред излазак на сцену стављали су велике, јако обојене маске с оштрим цртама лица и широко отвореним устима. То се чинило да би се јаче изразила лица глумаца. Осим тога, глумци су се појављивали са такозваним *котурнама* — обућом с високим потпетицима, на чак и подлогама, како би гледаоци могли да виде све глумце.

Позориште је у Грчкој играло велику улогу. Оно је увлачило народ у круг културних акција и било од великог васпитног значаја.

§ 54. Грчка књижевност (трагедија и комедија)

Есхил, Софокле и Еврипид Проват грчке позоришне уметности пада у Периклово доба. За најзначајније грчке трагичаре сматрају се Есхил, Софокле и Еврипид.

Међу Есхиловим трагедијама најзначајније су „Оковани Прометеј“ и три трагедије које су у међусобној вези — трилогија „Орестија“. Гледаоце је нарочито узбуђивао величанствени лик Прометејев. Народ је волео тог јунака, племенитог пријатеља људи. Он је дао људима ватру, научио их раду, обдарио их разумом и тиме их издвојио из реда животиња. Есхил износи како се разјарени Зевс због свега тога свети Прометеју и како га кажњава. Немилосрдна воља богова прогони Есхилове јунаке. У Есхиловим трагедијама игра велику улогу идеја крвне освете, проклетство због грехова предака, казна по старом закону „око за око, зуб за зуб“. Јунаци његових трагедија су величанствени, али сувише удаљени од живота. Његови јунаци личе пре на богове него на људе — Есхилове савременике.

Есхил је први извео на сцену другог глумца.

Средином V века пре н. е. Софокле је усавршио трагедију, у коју је унео и трећег глумца. Трагедије „Краљ Едип“, „Едип у Колони“ и „Антигона“ спадају у најзнаменитија његова дела. У тим трагедијама изнесена је трагична судбина митског краља Едипа, његових синова и кћери Антигоне. Сви они теже добру, немају никакве кривице, па ипак стицајем кобних околности губе живот. Тако се краљ Едип одриче власти и сам себи вади очи кад сазнаје да је непознати путник, којег је убио, уствари био његов рођени отац. Несрећа и даље прогони Едипа. Два његова сина гину у међусобној борби о власт. Његова жарко вољена кћи Антигона бива осуђена на смрт само зато што је хтела да сахрани леш свог брата, који је лежао изложен јавној порузи.

Софокле у својим трагедијама вешто приказује како људи понекад гину из узрока које је судбина већ унапред одредила. Софокле приказује и човекову слободну вољу, која се бори против следеће судбине. Али притом вазда побеђује (према Софоклу) воља богова, судбина, у коју су веровали стари Грци. Јунаци Софоклових трагедија ипак су знатно ближи стварним људима него Есхилови јунаци.

Трећи велики грчки трагичар био је Еврипид. Чувене су његове трагедије: „Медеја“, „Хиполит“, „Ифигенија у Авлиди“, „Ифигенија на Тавриди“.

Еврипид се до танчина уноси у човеков живот, у људска осећања и страсти. Он је међу великим грчким трагичарима најближи своме добу. Своје јунаке узимао је из грчке митологије, али они код њега имају исте оне тежње и осећања која и људи из стварности.

Аристофан Најистакнутији грчки писац комедија био је Атињанин Аристофан. Његови први књижевни радови односе се на доба пелопонеског рата. До нас се сачувало једанаест Аристофанових комедија: „Коњаници“, „Жабе“, „Облаци“, „Жена у народној купатишту“ и друге.

Аристофан исмева атинску демократију, коју приказује у виду излазелог старца („Коњаници“). Исмева и тадашње учитеље и филозофе („Облаци“). Ни религија није код њега прошла на миру. Глав-

ног бога Зевса приказао је као лопова и варалицу, Херакла као жде-роњу, а Посејдона као подмитљивца. Те комедије су веома забављале народ. Начин њиховог сценског извођења остављао је врло јак утисак.

У грчком позоришту давани су комади актуелне садржине: о борби демократа и аристократа, о грађанским правима и дужностима, о недо-стацима државног уређења.

Грчки писци били су претежно из класе власника робова. Али они су ипак умели да изнесу мане и те класе и целог друштва. Исто тако умели су да истакну слабе и јаке стране човека као појединца — грађанина. Тиме су покретали човекову мисао, гонили људе да размишљају, да траже правилан пут за своје поступке.

На тај начин, грчки писци су били велики људи свог времена. Својим делима они су много допринели развоју грчке културе.

§ 55. Уметност

Грци су били велики мајстори не само на пољу књижевности и позоришне уметности, већ и у свим осталим областима уметности.

Архитектура О грчкој архитектури можемо судити углавном по грч-ким храмовима и јавним зградама. Те грађевине биле су грађене од камена, често од мрамора, а одликовале су се необич-ном складношћу и лепотом. Поједини делови зграда малани су и украшавани скулптурама. Најсавршенија архитектонска творевина био је *Партенон* — храм богиње Атине, саграђен на врху атинског Акро-поља. Исто су тако ванредни и атински *Пропилеји* — предворје Акро-поља, као и храмови који су били посвећени атинском краљу Еректеју (*Еректеон*) и Тезеју (*Тезеон*).

Створена су три посебна стила: *дорски* — најранији, једностав-них облика; *јонски*, који се одликовао складним и гипким линијама, и најзад, *коринтски* — сложен и извештачено китњаст. Понекад су се сви ти стилови сретали на једној истој грађевини. Тако је Партенон уствари комбинација елемената дорског и јонског стила.

Вајарство *Вајарство* је код Грка било на врло великој висини. Врхунац развоја достигло је у V и IV веку пре н. е.

Најзнаменитији грчки вајар био је *Фидија*, који је својим тво-ревинама претставио најсјајније доба Атине. Он је приказивао само богове. Најчувеније су му биле две грандиозне статуе. Једна је била кип богиње Атине у Партенону, извајана од слонове кости и злата, висока дванаест метара. Друга је претстављала бога Зевса како седи на престолу, и налазила се у Зевсовом храму у Олимпији. Та ста-туа била је тако чувена, да је сваки Грк сматрао за дужност да је види бар једном у животу.

Грчки вајари *Поликлет*, *Праксител* и *Лизип* настојали су да сво-јим творевинама изразе лепоту здравог човечјег тела. За то су имали пуно примера на гимнастичким вежбама и утакмицама, које су биле тако честе у старој Грчкој. Осем кипова богова и људи, било је скулптура и из свакидашњег живота глумца, старца, робова. До нас се сачувало врло мало таквих радова.

Сликарство Сликарска уметност била је код Грка тесно везана с вајарством. Најпознатији су сликари *Полихнот* — из прве половине V века пре н. е. и *Аполлор* — из друге половине тога истог века. Аполлору се приписује вештина искоришћавања светлосних ефеката. Он је изванредно добро владао кичицом. Његови ликови били су рељефни и живи.

Код Грка је постојала нарочита врста сликарства — украшавање посуђа. Оно се назива *вазнено сликарство* (керамика). На вазнама су приказивани углавном мотиви из грчке митологије. У керамици су Грци дотерали до великог савршенства.

Музика Музика је код Грка испочетка била тесно везана с поезијом. Тако, код Хомера песник *Демодок* прати своје стихове свирком на *гитари*. Грчки песници били су истовремено и свирачи. У многим митовима прича се о утакмицама свирача на гудачким и дувачким инструментима. Грци су свирању на струнама (лири, гитари) приписивали својство да човечија осећања доводи у склад, а дувачку музику (флауту, фрулу) сматрали да је „варварска“, да отупљује човека.

Постепено, музика је постала самостална уметност.

Грци су проучавали и игре музичких тонова. Филозоф и математичар *Питагора* (VI век пре н. е.) и велики математичар *Еуклид* (III век пре н. е.) писали су нарочите расправе о музици.

Грчка уметност послужила је као основ даљем развоју културе Рима, а затим целе Европе.

§ 56. Појава науке

Историја Грци су оставили за собом богато наслеђе и у делима из разних научних области (историје, математике, природописа и филозофије). Историчар *Херодот*, прозван „оцем историје“, оставио је опис грчко-персиских ратова који обухвата доба до 479 године пре н. е. Његов рад пун је богатог и живо изложеног материјала. Он је много путовао и много видео. Посетио је Египат, боравио у Вавилонiji, па чак и у Скитији. Све што је видео и чуо унео је у своју историју. Али, појмљиво, Херодот још није могао пружити научно објашњење историских догађаја. Он их објашњава вољом богова.

Историју пелопонеских ратова до 411 године н. е. изложио је историчар *Тукидид*, савременик и учесник у њима. Тукидид је дубљи од Херодота. Он описује страначку борбу и открива разлоге због којих је Атина претрпела пораз. Док Херодот многе догађаје објашњава мешањем богова, Тукидид истражује узроке историских догађаја и људских поступака. Код Тукидида се осећа тежња да му излагање буде научно, а у исто време занимљиво и уметничко.

Од доцнијих историчара ваља поменути *Ксенофона*. У своме делу „Грчка историја“, Ксенофон наставља описивање догађаја оданде где је Тукидид стао.

На тај начин стари Грци су поставили прве основе и у тој области знања.

Они су се трудили и да открију узроке разних природних појава. Они су положили темеље природним наукама и филозофији.

Филозофија Филозофија је у Грчкој постигла нарочити развој. Та наука тежила је да објасни шта је уствари свет као целина и како је он постао. Први покушаји да се објасни постанак света потичу од мудраца из малоазиских градова. То су први научници који су се бавили математиком, астрономијом и географијом. Њих није задовољавало објашњење да су све створили богови, већ су тражили научна објашњења. Тако је први филозоф, *Талес* из Милета (VI в. пре н. е.), сматрао да је све проистекло из воде. Вода је, по његовом мишљењу, била праизвор свих ствари.

Међу најстаријим грчким филозофима нарочито се истичу *Хераклит* из Ефеса (VI в. пре н. е.) и *Демокрит* из Абдере (V в. пре н. е.). Хераклит је сматрао да је *ватра* праизвор свега. Он је учио да се све што постоји налази у вечитом кретању и мењању. „Све тече. Немогуће је двапут ући у један исти поток“. Демокрит је држао да основ света није бог нити какав дух, већ *материја*. Материја се састоји, по Демокритовом учењу, из ситних честица (*атома*). Те честице се стално крећу: час се сједињују, а час разједињују. Чињеницом да се врше разна спајања атома, Демокрит је објашњавао целокупну разноликост природних појава. Овим својим погледима он је задао силан ударац религији, која је све објашњавала дејством богова. Отуд је он први истакнути *материјалист* и *безбожник*.

§ 57. Сократ и Платон. Аристотел

Софисти За двадесет и седам година трајања пелопонеског рата било је многих промена у друштвеном животу Атине. Раније су се грчки учени људи бавили углавном питањима о постанку света, о праизвору свих ствари. Сад, пак, услед заоштравања класне и партиске борбе, најважнија постају питања: о држави и друштву, о грађанским дужностима и обавезама.

Тим питањима нарочито су се бавили *софисти*. То су били путујући мудраци, који су за новац предавали људима реторику, тј. вештину да убедљиво и лепо говоре и да оштроумно воде дискусију. Својим радом они су помагали просвећивање народа.

Софисти су тврдили да у свету нема животних правила која подједнако вреде за све људе. Сваки човек, сваки народ има своје погледе на врлину, своје законе и животна правила. „Зато постоји, — говорили су софисти, — у Атини један друштвени поредак, у Спарти други, а у Персији трећи“. Међу софистима био је најпознатији *Протагора*.

Сократ Против софиста иступио је филозоф *Сократ*. Он је сматрао да је најважније стећи правилна и за све људе обавезна знања. О себи је говорио да „зна само то да ништа не зна“. Натпис на делфском храму: „Познај себе самог!“ узео је за своје животно правило.

Сократ никад није давао готове одговоре. Он се трудио да помоћу питања и примедба наведе свог сабеседника да сам дође до правилних закључака и настојао је да се овај увери у нетачност свога гледишта.

На тај начин, Сократов циљ није се састојао само у стицању знања, већ и у томе да код људи изазове љубав према знању. То је била суштина сократовског метода расуђивања.

Сократ је био оптужен да ради против државе и изведен је на суд, који га је осудио на смрт. Његови ученици и рођаци долазили су у тамницу да се опросте с њим. Предлагали су му да му омогуће бекство из тамнице или да се одрекне својих гледишта. Али Сократ није пристајао на то. Претпоставио је да умре и испио досуђену чашу отрова. Умро је у својој седамдесетој години (399 г. пре н. е.).

Платон и Сократово учење наставно је његов ученик Платон, његови ученици који је потицао из угледног и богатог рода. Он је као двадесетогодишњи младић почео да слуша Сократа и код њега је учио читавих десет година.

После смрти свога учитеља Платон је почео сам предавати филозофију. У великом врту с пространим и сеновитим стазама, у коме се налазила зграда за гимнастичке вежбе (Академија), скупљали су се Платоновии слушаоци.

Супротно Демокриту, Платон је сматрао да основ света није материја, већ бог, мисао или *идеја*. Он је био први познати *идеалиста*. Према Демокриту, Платон је учинио корак уназад у покушајима научног објашњења природе и друштва.

Платонова младост поклапа се с периодом нелопонеског рата. Он је посматрао рат и поратне догађаје, а нарочито борбу између аристократије и демократије, и трудио се да схвати сва та збивања.

У своме делу које се зове „Држава“, Платон даје нацрт „идеалног“, тј. по његовом мишљењу најбољег уређења државе. У идеалној држави људи се деле на три staleжа: на филозофе, ратнике и трудбенике. Филозофи управљају државом, ратници је бране, а трудбеници раде.

За филозофе и ратнике Платон укида приватну својину. Они се свиме заједнички користе. За трудбенике, пак, све остаје по старом: они морају радити и издржавати филозофе и ратнике. Трудбеници се не могу мешати у управљање државом, не уживају грађанска права и налазе се у положају робова. Тако је аристократ Платон замишљао идеалну државу.

Платон је све људе делио на слободне, који располажу разумом, и робове, који само имају извршавати наредбе својих господара. То је била типична филозофија власника робова.

Аристотел Грчки филозоф Аристотел (384—322 г. пре н. е.) био је најзнаменитији филозоф старог века. Већина његових дела сачувала се до наших дана. Аристотел је начинио преглед развоја науке за цео период од њега и тај развој изложио за сваку област посебно. Његова дела, која су доспела до нас, посвећена су најразноврснијим научним питањима (из физике, зоологије, филозофије, историје уметности и др.).

Аристотел је умео васпитати низ ученика, који су доцније и сами постали научници. Аристотелови научни радови допринели су развоју најразличитијих наука: филозофије, математике, механике и др. Аристотела зову, због његовог обимног знања и његових крупних научних радова, горостасом античке науке. Али и поред свега свог знања он је, као и многи други филозофи, сматрао ropство као нормалну појаву. Аристотел је говорио да сви варвари (тј. они који нису Грци) морају бити робови и да је ropство вечни закон природе.

Чак ни тај велики мислилац старог века није се могао отрести гледишта која су била својствена класи робовласника.

VII. ГРЧКА ПОД ВЛАШЋУ МАКЕДОНИЈЕ

§ 58. Положај Грчке у IV в. пре н. е.

Хегемонија Спарте Уништивши моћ Атине, Спартанци су постигли хегемонију над целом Грчком. Они су свуда укидали демократски поредак и доводили на власт олигархе, који су се сурово обрачунавали с народом.

Грчке државе су врло тешко подносиле хегемонију Спарте и чекале прилику да збаце њен јарам.

Користећи се тешким положајем Спарте, која је почетком IV века пре н. е. била заузета ратом с Персијанцима, Атињани су покушали да се ослободе њене хегемоније. У томе циљу предузели су низ мера. Пошто се стара војска, коју су чинили грађани, распадала, Атињани су створили нову велику војску од *најамника*. Осим тога, поправили су атинска утврђења и саградили нову флоту.

Али Атињани нису успели да се ослободе спартанске превласти (хегемоније). Спарта се у то време била споразумела с периским краљем *Артаксерксом* и склопила мир с њиме (387 г. пре н. е.). По томе миру било је забрањено стварање било каквих нових савеза у Грчкој. То је покварило планове Атине, која је желела да створи савез за борбу против Спарте.

Успон Тебе Демократи су и по други пут покушали да се ослободе Спартине хегемоније, и то свога пута у Теби, где су Спартанци такође успоставили олигархиску управу. Протерани тебански демократи нашли су уточишта у Атини. Године 379 пре н. е. један мањи одред тих Тебанаца с вођом *Пелопидом*, који се био преобукао у сељачко одело, продро је у Тебу. Тај одред се тамо спојио са својим присталицама и побио олигархе. Демократија је подупрла Пелопиду и спартанска посада морала је напустити град. Теба је сад почела играти велику улогу у Грчкој. Многи грчки градови жудели су да се Тебином помоћи ослободе зависности према Спарти. То је зближило Тебу с Атином, која је чекала прилику да иступи против Спарте, па су склопиле савез, али тиме ствари нису биле окончане.

Други атински савез Атињани су покушали да поново успоставе своју را нију превласт. Године 387 пре н. е. придобили су многе своје некадашње савезнике и обновили атински савез. То је био *други атински савез*.

Као последица тог уједињења снага следио је напад за нападом на Спарту. У то време нарочито се истакао даровити војсковођа *Епаминонда*. Он је стајао на челу тебанске војске и нанео Спартанцима низ пораза. Пошто је очистио од Спартанаца целу Беотију, Епаминонда се кренуо на Пелопонез. Дошао је чак под саму Спарту. То је био први случај у историји Спарте да непријатељ допре до њених градских капија.

Потхват за освајање града није могао успети, јер је тебанска војна снага била начета. Плашећи се уздизања Тебе, Атињани су је изневерили и прешли на страну Спарте. У то доба атински савез почиње да се распада. Уместо да се удружено боре против Спарте, савезници су се муђусобно завадили.

Дуготрајне борбе толико су исцрпле и Тебу и Атину и Спарту да оне више нису биле у стању руководити грчким градовима.

§ 59. Македонија. Филип Македонски

Природа и становништво Македоније У том преноду почиње да игра главну улогу *Македонија*, која се налазила на северу Грчке. Та земља се одликовала суровим карактером природе. Била је пуна високих и стрмих планина, обраслих непроходном столетном шумом. Због голих и мрачних стена Македонија је изгледала неприступачна. Студени ветрови дували су планинама, а реке су се зими покривале леденом кором. Сурова природа научила је Македонце на издржљивост. Они су умели да се боре с разним незгодама.

Македонци су припадали истом племену коме и Грци, и чак су тврдили да воде порекло од грчких богова древних јунака.

У старо доба владало је код Македонаца, као и код свих народа, родовско уређење. У појединим родовима јавља се већ тада неједнакост, раслојавање на сиромаше и богаташе. Једна општина побеђивала би другу, те је тако долазило до њиховог спајања под власт моћних и богатих вођа. Упоредо с тим, Македонци су доводили ратне заробљенике и куповали робове, те се појавило ropство. Тако је поступно постала македонска држава.

Филип и његове реформе Творац македонске моћи био је *Филип* (359—336 г. пре н. е.). Под њим се Македонија почела снажно уздизати. Филип је много шта усвојио од Грка и у Македонији спровео низ реформи. Повећао је и ојачао војску, која је по наоружању и организацији у многоме личила на грчку. Али Филип је усавршио ратну вештину: он је у пешадији завео збијенији и дубљи строј (по 16 редова у дубину). Пешаци су били заштићени великим штитовима и наоружани дугим копљима. Тај строј добио је назив *македонска фаланга*. Сем тога, Филип је створио флоту и усавршио израду новца.

Филипови планови Филип је наумио да искористи раздор међу Грцима и да завлада целом Грчком. У тој намери гледао је и тражио повода да се умеша у грчке ствари.

Као повод послужио му је такозвани „свети рат“, који је почео на следећи начин. Становништво Фокиде освојило је Делфе, који су у Грчкој сматрали за свети и неприкосновени град, и похарало благо делфиског храма. Тебанци су, заједно с Тесалцима, одлучили да због тога казне Фокиду.

Али тесалиска војска претрпела је пораз. Тада су се обратили Македонцима за помоћ. Филип је само то и чекао. Он је одмах кренуо трупе у Тесалију и после дуге борбе разбио најамничку фокидску војску.

После тога Филип је кренуо ка Термопилском Кланцу, да би га заузео и продро у Средњу Грчку. Али он се овога пута морао повући. У Термопилима се била скупила војска Атињана и других Грка, спремних да пружи отпор Македонцима.

Борба двеју странака у Атини У самој Атини избила је оштра борба између македонске и антимакедонске странке.

На челу демократске, антимакедонске странке, која је захтевала борбу против Македоније, стајао је велики грчки беседник *Демостен*; на челу, пак, аристократске, македонске странке, која је гурала Грчку под Македонију, налазио се други беседник, *Есхин*.

Демостен је био син сопственика радонице оружја. Он је маштао да постане добар беседник, изучавао реторику (науку о говорничкој вештини) и вежбао се у држању говора. И доиста, захваљујући упорном раду, Демостен је постао знаменит говорник. Он је иступао против Македоније. Био је уверен да је краљ Филип најопаснији противник Грка. Држао је против Филипа пламене говоре, који су се доцније почели звати „Филипике“. Демостен је позивао Атињане да се наоружају и пруже отпор Македонцима. Његов сан био је да се поново успостави атински демократски поредак.

Филипа су бранили богати власници робова и стари аристократи. Они су се надали да ће његовом помоћи угушити покрет слободних сиромаша и робова. Филип је поткупио грчког беседника Есхина, који је у својим беседама позивао Атињане да признају власт Македоније.

Народна скупштина се колебала. Она је слушала час Демостена, час Есхина. У међувремену Филип је покорио читаву Северну Грчку и најзад упао у Фокиду.

Битка код Херонеје Филипови успеси уплашили су Атињане, те су ови склопили савез с Тебанцима и кренули на Филипа. Атињани су у почетку имали извесног успеха, али у битци код *Херонсеје*, на граници између Фокиде и Беотије (338 г. пре н. е.), Филип је потукао савезничку војску. Он се тада уздржао од упада у Атику и склопио мир с Атињанима.

Од тога момента Македонија је преузела хегемонију над Грчком.

Коринтска скупштина Убрзо после херонејске битке сазвао је Филип опште-грчку скупштину у Коринту. Тамо је проглашен мир између свих грчких држава и објављен рат Персији. Даље, грчки власници робова прогласили су на овој скупштини да ће њихова својина бити неприкосновена и да се забрањује ослобођење робова. Они су предузимали разне мере да би спречили устанак или револуције.

У борби против демократије и робовских устанака поступно се стварала неограничена војна власт. У Грчкој се она испољила у виду македонске монархије.

§ 60. Александар Македонски и његови походи

Александар, краљ македонски После Филипове смрти дошао је за краља Македоније његов син *Александар*. Он се родио 356 г. пре н. е. Филип је своме сину дао одлично образовање. Грчки филозоф Аристотел био је Александаров васпитач. Александар је познавао и волео грчку књижевност. Међу песничким делима нарочито је ценио „Илијаду“. Ахил је био његов омиљени јунак и он се трудио да му у свему подражава.

Александар се одушевљавао свим што се тицало војне вештине и већ од своје шеснаесте године учествовао је у походима свог оца.

Кад је Александар постао краљ Македоније (336 г. пре н. е.), било му је тек двадесет година. За свој главни задатак сматрао је поход на Персију ради освајања богатства Истока.

Али, он је најпре морао да угуши устанке у појединим грчким државама. Грци су тежили да се ослободе македонске власти и поврате слободу. Александар је предузео два похода на Грчку и принудио

Грке да се покоре Македонији, а потом је могао, с пролећа 334 г. пре н. е., кренути са својом војском у Азију.

Пошто је потукао Персијанце на речици *Гранику*, Александар се упутио дуж обала Мале Азије даље на југ. Покоравао је редом грчке градове, обећавајући да ће их потпуно ослободити персиског јарма.

Битка код Иса Кад је завладао Малом Азијом, Александар је кренуо у Сирију. Ту је персиска војска, у битци код *Иса*, претрпела нов пораз. Њен краљ Дарије спасао се бекством, оставивши своју породицу и целу богату комору на милост и немилост судбине. Даријева породица и његово богатство пали су Александру у руке.

После победе код Иса, Александар је опсео и заузео главни град Феникије — *Тир*.

У то време Дарије је покушао да с Александром поведе преговоре за мир. У замену за своју породицу, Дарије је понудио Александру Малу Азију и предложио да му исплати огромну суму новца и да једну од својих кћери за жену. Али Александар је те предлоге одбио и захтевао безусловну предају. Стога је рат настављен.

Александар у Египту Александар се из Феникије кренуо за Палестину, а затим у Египат, и обе земље лако заузео. Освојивши Египат, он није срушио тамошњи месни поредак, нити је дирао храмове. Због тога су египатски свештеници прогласили Александра сином бога сунца — *Амона*.

За време боравка у Египту Александар је основао у западном делу нилске делте град *Александрију*, која је доцније постала чувена.

На тај начин, читав западни део персиске краљевине (Мала Азија, Феникија, Палестина, Египат) био је сад под влашћу Македонаца. Али, да би се персиска краљевина коначно смрвила, ваљало је освојити и њен источни део.

Битка код Гаугамеле Упутивши се према Истоку, Александар је несметано прешао преко река Еуфрата и Тигра. Недалеко од рушевина *Ниниве*, код асирског села *Гаугамеле*, коначно је разбио персиску војску (331 г. пре н. е.). Дарије је утекао, а убрзо затим убили су га људи из његове блиске околине.

После битке код Гаугамеле, македонска војска заузела је скоро без отпора најглавније градове у Персији: *Вавилон*, *Сузу*, *Персепол* и *Екбатану*.

Александар у Средњој Азији Александар је затим пошао даље на Исток. Хтео је да прошири своју власт и до најудаљенијих граница тада познатог света. Међу Грцима кружиле су о Индији многе фантастичне приче, па се Александар спремао да је освоји. Крећући се дуж јужних обала *Каспског Мора*, македонска војска прошла је кроз *Парту*, и упутила се на југ, у данашњи *Авганистан*. Затим су Македонци продрли у долине река *Аму-Дарја* и *Сир-Дарја*.

Поход на Индију Најзад, 327 г. пре н. е., Александар је ушао у Индију. Ту су се Македонци први пут сукобили с бојним слоновима, које су Индуси употребљавали у борбама. Али, Македонци су најзад освојили и Петоречје.

Одатле се Александар спремао да пође у долину Ганга. Али, приликом преласка преко реке *Хиџазиса*, Александрова војска одрекне послушност. Тропска природа Индије, кише и непогоде, болести, замор од ратовања — све то допринело је да се створи незадовољство и да дође до роптања у војсци. Војска је захтевала од Александра да се врати кући. Краљ се морао тој жељи покорити и издати наредбу за повратак. Тако је на Индовој притоци *Хидаспи* саграђена флота и у њу укрцан један део војске који је сад воденим путем кренуо натраг. Други пак део пошао је сувим дуж речних обала, спустио се до ушћа Инда, а одатле се упутио на запад, дуж обале океана.

Александрова смрт Александар је узео Вавилон за престоницу своје огромне државе. Он је маштао о новим походима на Запад — о освајању Северне Африке и Италије. Али док се припремао за те походе, Александар се у лето 323 г. пре н. с. разболи од врло тешке маларије. Његов организам, који се сувише много напрезао, није ололео болести. За неколико дана Александар је умро. На томе се завршила борба за богатства Истока, за источне земље и тржишта.

После Александрове смрти поникло је низ нових држава на територији коју је он освојио. Те државе почеле су потискивати Грчку, па и саму Атину, у позадину. Пошто је изгубила независност, Грчка је брзо и дефинитивно сишла с историске позорнице. Остали су да живе само грчки језик и грчка култура, који су се, захваљујући походима Александра Македонског, веома распространили на Истоку.

§ 61. Јелинистичке државе и њихова култура

Борба диадоса Како Александар није оставио наследника, то су га наследиле његове војсковође, или, како су их звали, „диадоси“ (наследници). Диадоси су убрзо ступили у дугу и огорчену међусобну борбу о власт над земљама огромне државе. Најзад, 301 г. пре н. е., после битке код града *Исса* (у Малој Азији), војсковође су схватиле да ниједан од њих неће моћи задржати у својим рукама тако огромну државу. Александрова монархија распала се на три велике и неколико мањих независних краљевина.

Прва велика држава била је Грчко-македонска краљевина. Она је обухватила Грчку и Македонију.

Највећи део азијских посела припао је војсковођи Селевку, који је дошао на чело државе Селевкида. То је била друга велика краљевина која се издвојила из Александрове монархије. Селевкиди нису успели да задрже све азијске поселе. У главне земље селевкидске краљевине остале су Сирија и Месопотамија.

Трећа велика држава била је Египатска краљевина, која је припала Птолемеју.

Осим тога, било је и малих држава у Малој Азији, као, на пример, Пергам, Понт, држава на острву Родосу и др.

Јелинизам Услед освајања Александра Македонског, грчка култура се ширила по земљама на Истоку и станала с источном културом. Та мешавина грчко-источне културе зове се јелинистичка, а епоха њеног процвата јелинизам. У државама, насталим после распада монархије Александра Македонског, уживали су велики углед грчки језик, грчка књижевност, наука и филозофија.

У том периоду јако су оживеле и трговачке везе између најудаљенијих центара појединих држава. Грчки трговци и морепловци предузимају путовања у „чудесну Индију“ и „срећну Арабију“; долази до стварања трговачких односа и с другим далеким земљама.

Главни центри јединиствичке културе били су: Александрија (у Египту), Антиохија (у Сирији), Пергам (у Малој Азији) и још неки други градови. Нарочито се истакла престоница Египта — Александрија. Значај тога града, као центра грчко-источне културе, био је сличан значају Атине по грчку културу Периклова доба.

Александрија је била огроман и врло насељен град. У њој су живели Грци и Египћани, Македонци и Јевреји. Ту су долазили трговци из свих тада познатих земаља. На улазу у град с мора, на острву Фаросу, стајала је огромна кула светлиља, која је због своје величине и лепоте сматрана за једно од светских чуда. У Александрији се налазило много дивних грађевинских објеката: дворова, храмова, добро уређених тргова и вртова. Међу свим грађевинама у Александрији се нарочито истицао знаменити музеј („Музеон“). То је био центар тадашње науке, нешто слично академији наука. У њему се налазила огромна библиотека у којој је било, према предању, пет стотина хиљада разноврсних, у трубу савијених рукописних дела. Постојале су засебне сале и кабинети за рад, као и најразноврсније збирке за научна истраживања.

Појава књижевне критике У Александрији су живели многи научници, писци, песници и преписивачи. Многи од њих бавили су се проучавањем књижевних дела. У томе периоду први пут се појавила књижевна критика, тј. анализа дела и њихова оцена. Истакнути књижевни критичар био је Аристарх (II век пре н. е.). Научници су се бавили и анализом текста појединих дела. Упоредо с тим, проучавана су правила грчког језика, да би се научило правилном и лепом писању и говору. Тако се појавила граматика као наука.

Најбољи научници Грчке позивани су да раде у александриском музеју

Наука и војна вештина У првој половини III в. пре н. е. живео је у Александрији знаменити математичар Еуклид. Он је први строго научно изложио геометријска знања. И данас основ геометрије чине аксиоме и теореме које је још Еуклид поставио. У развоју геометрије одиграо је велику улогу и Архимед из Сиракузе. Архимед (III в. пре н. е.) познат је отуд што се први послужно математичким израчунавањима при изради разноврсних војних справа (за опсаду градова, бацање камења и стрела). Архимед је поставио основ механици.

Пред крај свог живота Архимед је пронашао изврсна бацачка оруђа за борбу с Римљанима, који беху опсели његов родни град Сиракузу. Кад су Римљани освојили град и упали у Архимедову кућу, он се највише уплашио за своје геометријске цртеже. Предање каже да је Архимед зауставио војника, који беше ушао у његову кућу, и рекао: „Само не дирај моје цртеже“. Али римски војник се бацио на њега и убио великог научника (212 г. пре н. е.). Архимеду је тада било седамдесет и пет година.

Примењујући математику и механику у војној вештини, Грци су створили низ справа које су углавном употребљавали приликом опсаде градова. То су били катапулти и балисте (справе за бацање камења, обичних и запаливих стрела и малих копаља). Осем тога, усавирили су и разне врсте справа за рушење градских бедема: ударне греде („омпове“), високе и покретне опсадне куле, које су приминали зидовима опседнутих градова, и др.

Астрономија У области астрономије био је познат александриски научник Ератостен. На три века пре наше ере он је настојао да научно докаже како је Земља округла и приближно тачно израчунао димензије Земљине лопте. Интересантно и тачна посматрања небесних појава извршили су: Аристарх Самоски (III в. пре н. е.) и Хипарх (II в. пре н. е.). Аристарх је први изрекао мисао да је Сунце веће од Земље и да се Земља обрће и око Сунца и око своје осовине. Хипарх је одредио удаљеност Земље од Сунца и Месеца. Али те генијалне тековине ума нису се у старо доба широко распространиле.

У старо доба важио је Птоломејев астрономски систем, разрађен у II в. пре н. е. По том систему, Земља (лоптастог облика) стоји непокретно, а око ње се обрће Сунце, Месец и остале планете и звезде. Птоломејево учење изгледало је тада тако правилно, да су га се људи придржавали читавих хиљада и по година, све док није Коперник доказао да се не обрће Сунце око Земље, већ да бива обротно.

Научне тековине јединицишког периода одиграде су велику улогу у развоју човечанства. Оне су доцније предате у наслеђе Риму, а затим и свим европским народима. Наука се без њих не би могла даље развијати.

На тај начин, култура робовласничког поретка оставила нам је веома драгоцено наслеђе у различитим областима људског знања.

§ 62. Борба против Македоније и робовласника. Рим осваја Грчку

**Грчка под
влашћу
Македоније**

После Александрове смрти, у Грчкој су у неколико махова избијали устанци против македонског господства. У почетку је играо видну улогу у тој борби Демостен. Али, и поред делимичних успеха, Грчка је поново морала потпасти под Македонију. Грцима није полазило за руком да се ослободе, и то поглавито стога што су у том периоду борбе против Македоније и унутрашњи сукоби између сиротиње и богаташа апсорбовали све снаге земље.

Долазило је до стварања појединачних савеза у борби за независност Грчке, али они нису били дуга века.

**Етолски и
ахајски савез**

У III в. пре н. е. истичу се два савеза грчких држава, који истуцају против Македоније. Један савез основан је у Етолији (Средња Грчка). Доцније су етолском савезу приступиле и друге грчке државе. На челу савеза био је изборни стратег.

Други савез, који је такође тада основан, био је ахајски савез. Он је обухватио градове Северног Пелопонеза. Њему су приступили и велики градови као што су Сикон и Коринт.

Поступно је ахајском савезу пришло много пелопонеских градова и општина. Крајем II века пре н. е. тај савез веома је ојачао. И на челу ахајског савеза стајао је изборни стратег. Борба против Македоније за независност водила се уједно с борбом против робовласника.

**Класна борба
у Спарти**

У Спарти се у то доба водила огорчена класна борба. Новчана богатства била су јако порасла. Појавили су се крупни робовласници и богати сопственици плодне земље. Међутим, основне масе Спартанаца и перијеска биле су и даље без земље. Народ, лишен земље, тражио је реформе и враћање на старе „Ликургове законе“.

**Агис IV
Клеомен III**

Тако је дошло до широког покрета којим је руководио, 245 г. пре н. е. млади краљ Агис IV. Он је хтео да искористи народни покрет и спроведе низ реформи.

Агис је предложио Савету да се пониште дугови и да се изврши нова подела земље на све грађане. Савет је одбацио Агисов предлог. Убрзо затим био је Агис убијен.

Али народне масе и даље су биле немирне и тражиле реформе. Следећи краљ, Клеомен III, одлучио је да спроведе реформе које је Агис наговестио. Он је у Спарти извео преврат: ефори су били побијени, перијесци су добили грађанска права. Затим је краљ наредно да се изврши нова деоба земље и земља да онима који је нису имали, као и да се поново уведу у живот „Ликургови закони“. То је била револуција, управљена против крупних земљопоседника.

Тада се вођа ахајског савеза, Арат, бојећи се да и код њега не дође до револуције, обратио за помоћ Македонцима, с којима је дотле све време био у рату. Власници робова више су страховали од покрета сиротиње и робова него од туђинских освајача. Ахајци су се здружили с Македонцима; у току битке код Селасије (221 г. пре н. е.), Клеомен је био потучен и морао је побећи у Египат. Али Египћани га нису прихватили, те је завршио живот самоубиством.

Набис

Као резултат победе ахајског савеза и Македонаца, у Спарти је поново успостављена олигархија. Народне масе нису хтеле да се мире с македонским угњетавањем и влашћу робовласника. Оне су под тиранином Набисом последњи пут покушале да се дигну на устанак. Набис је стао на чело покрета сељачких маса. У томе покрету учествовали су и хелоти, којима је Набис обећао да ће их ослободити ropства. Суседне земље, у којима су власт држали крупни земљопоседници, удружиле су се против Набиса. Иако се упорно борио, он је ипак био потучен, 192 г. пре н. е., и убијен.

Устанак робова Упоредо с демократским покретом, у Грчкој се у томе периоду и робови све чешће дижу на устанак. Крајем III в. пре н. е. устају против својих власника робови на острву Хиосу. Под руководством свог вође Дримакса они су однели победу над господарима. Стога се почињу доносити закони, којима се морају покоравати и робови и господари. Вођа робова организовао је чак и нарочити суд за расправљање парница између робова и господара. Али после Дримакове смрти цео тај поредак био је укинут. То је довело до новог устанка робова у Атини, у Малој Азији и другим местима.

Рим покорав У то време је на Западу знатно ојачала римска држава. Рим се већ одавно почео мешати у ствари Грчке. Чак је успео да освоји неке грчке области. Године 146 пре н. е., из страха да покрети демократије и устанци робова не узму маха, грчки робовласници сами су почели молити Римљане за помоћ.

Римска војска упала је у Грчку и овога пута покорила целу земљу.

Тако је, услед интервенције Рима, покрет робова и сиротиње био угушен. Да би то постигли, грчки робовласници пристали су да Грчка изгуби независност. Почев од 146 г. пре н. е., историја Грчке укључује се у историју старог Рима.

Р и м

I. РАНИ ПЕРИОД ИСТОРИЈЕ РИМА

§ 63. Природа и становништво старе Италије

Природа и
становништво
Италије

Западно од Грчке, на уском и дугачком Апенинском Полуострву, које далеко задире у море, лежи Италија. Јужно и западно од Италије налазе се три велика острва — Сицилија, Сардинија и Корзика. Око Италије нема много малих острва. Источне обале Апенинског Полуострва нису подесне за морску пловидбу: ту готово и нема лука за пристајање бродова, обале су или стрме, или пуне спрудова. Западне обале су подесније: успон им је блажи, те има неколико добрих лука.

Тле Италије плодније је него тле Грчке. Ма да је и Италија доста планинска земља (са севера на југ протеже се *апенински гребен*), ипак њене планине нису тако стрме, и оне на многим местима прелазе у простране и плодне равнице (*Кампанија*, *Лацијум*). Отуда су у Италији услови за земљорадњу повољнији него у Грчкој. На високим планинским падинама и по долинама налазе се врло лепи пашњаци. Клима Италије је добра, влажнија и свежија но у Грчкој, а реке *По* и *Тибар* обилују водом. Италија је земља плодна, богата шумом.

Апенинско Полуострво насељавала су многа племена. На северу, у долини реке Поа, живела су разна *галска* племена. Јужно од њих, у западном делу полуострва, била је *Етрурија*. Етрурци су живели по засебним градским општинама. Они су трговали с Грцима из Јужне Италије и Сицилије, као и с градом Картагином у Северној Африци. Етрурци су се, поред тога, бавили разбојништвом на мору и пљачком.

Етрурци су достигли висок културни ниво. Очувале су се њихове богато уређене зидане гробнице, остаци градских бедема, уметничке творевине: сребрно и бронзано посуђе, вазе ишаране сликама, накит, статуе.

Код Етураца је постојала писменост; они су употребљавали грчку азбуку. Али нама је непознат етрурски језик. Стога научници могу читати етрурске натписе, али им засад још не могу разумети смисао. Етрурци су били најстарији културни народ Италије.

Источно и јужно од Етураца, заузимајући целу Средњу, а делом и Јужну Италију, живела су многобројна племена *Италика*. У Лацијуму, на доњем току Тибра, живели су *Латини*. Још даље на југ, у области Самниума и приморске Кампаније живело је италичко племе *Самнићана*.

Источни Италици живели су у планинама и дуж обала Јадријског Мора. То су била заостала племена, код којих се дуго одржао родовски начин живота и која нису готово ни имала градова.

Западни Италици — Латини — и Кампанински Самнићани спадали су у културнија племена. Они су живели близу *Теренског Мора*, на чијим се обалама рано развила трговина. Већ у давним временима тамо су поникли мањи градови. У Лациуму, на пример, постојало је неколико десетина малих градских општина, које су биле здружене у савез. На југу Италије живели су *грчки колонисти*.

Постанак Рима Међу градовима Лациума издвајао се Рим. На месту где је поникао Рим постојале су засебине већ у дубокој старини, јер је град имао врло згодан положај: лежао је на седам мањих брегова, на левој обали пловне реке Тибра, удаљен двадесет и пет километара од мора. Око њега простира се пловна долина Лациум. На ушћу Тибра добијала се со већ у најстаријим временима. Становници тих засебина бавили су се земљорадњом и трговином, а осем тога — речним и поморским разбојништвом. Доцније су се та насеља спојила у јединствену римску општину.

Легенда о постанку Рима Сачувала се легенда о постанку Рима. Један од јунака из тројанског рата, *Енеја*, спасао се приликом пропасти Троје и после дугог лутања стигао у Лациум. Доцније је његов син ту основао град *Албалонгу*, у коме је владао Енејин род. У Албалонги су се родила два близанца — будући оснивачи Рима. Њих су сматрали синовима бога Марса и царске кћери *Реје Силвије*. У то време владао је сурови краљ *Амулије*, који је отац Реје Силвије лишио престола. Дознавши за рођење двају близанаца, Амулије се побојао за своју власт и наредио да се близанци баце у Тибар.

Река је избацила дечицу на обалу. На њихов крик дошла је вучица, која им не само није учинила никаква зла, већ их је чак почела дојити својим млеком. Затим су децу опазили краљеви пастири. Један од њих узео је малишане да их негује и дао им имена *Ромул* и *Рем*. Кад су Ромул и Рем одрасли, они су се освегили суровом Амулију што је хтео да их умори: заузели су заседу и убили га. Али ни Ромул ни Рем нису хтели остати у Албалонги, већ су решили да оснују град на оном месту где су их нашли пастири. Приликом оснивања града браћа су се завадила и Ромул је убио Рема. Ромул је нови град назвао својим именом (Рим се на латинском зове „Рома“). Према предању то се десило 753 год. пре н. е. Од те године Римљани су почели рачунати своје календарске године.

Постанак Рима везан је за тако далека времена, да су се код Римљана могле о теме сачувати само легенде. У тим легендама често се појављују, као и код Грка, богови као дејствујућа лица. Римљани су имали пуно богова. За главне су сматрани: *Јупитер* (бог грома и муње, давалац добра), његова жена *Јунона* (заштитница породице), *Марс* (бог рата) и др.

§ 64. Патрицији и плебејци. Сервије Тулије

Патрицији У Риму је првобитно владало родовско уређење. Градску општину сачињавали су староседеоци Рима, који су се звали *патрицији*. Тај назив долази отуд што је на челу породице стајао отац — „патар“, чија је власт била врло велика: он је имао право да прода у ропство чланове своје породице, па чак и да их убије. Остаци патријархалног времена дуго су се задржали у Риму.

Код патриција испочетка није постојала приватна својина земље. Земља је припадала целој општини и звала се *заједничка земља*. Поједине породице имале су само мање површине као окућницу (повртњак, башту).

Неколико патрицијских породица сачињавале су *род*. Десет родова чинило је *курију*, десет курија — *трибу*. Укупно је било три трибе. Старешине патрицијских родова сачињавале су *сенат*, или старешински савет, у коме је било триста људи. Сви одрасли мушкарци долазили су на куријске скупштине и на њима решавали најважнија питања: о избору вођа, објави рата, склапању мира. Претварање римске општине у државу пада у врло давна времена. На челу настале државе стајао је племенски вођа или *краљ*. Он је предводио војску, био врховни судија и свештеник.

Плебејин Становници Рима, који нису улазили у састав патрицијске родовске општине, звали су се *плебејци*. То су била племена која је покорила римска општина.

Плебејци су били лично слободни, али нису имали грађанских права: нису учествовали у народној скупштини, нису служили војску, нису смели присуствовати патрицијским верским обредима; брак између плебејаца и патриција био је законом забрањен. Плебејци нису имали права да се користе заједничком земљом.

Бесправни положај падао је врло тешко плебејцима, особито онима који су успели да се обогате. Нарочито тежак био је положај плебејске сиротиње, која се патила због оскудице у земљи и дугова. Дужника, који о року не би платио дуг, поверилац је могао да ухапси и шездесет дана држи окованог код своје куће. Ако дуг ни после тога времена не би био исплаћен, дужник се могао продати у ропство.

Поред плебејаца постојали су и такозвани *клијенти*. То су била слободна лица која су допала у зависност према каквом угледном или богатом Римљанину; овај се у том случају звао *патрон*. Патрон је свом клијенту давао комад земље, указивао му подршку својим положајем, а клијент је за то морао чинити своме патрону разне услуге, понекад просто радити за њега.

На тај начин, клијенти су зависили од појединаца, а плебејци од државе, која им је дуго времена ускраћивала права.

Реформа Сервија Тулија Легенда прича да је у старо време у Риму владало, је-дан за другим, седам краљева. Први је био *Ромул*. Под краљевима плебејци су почели борбу против продавања у ропство због дугова, тражили су грађанска права, земљу. Према предању, краљ *Сервије Тулије*, у VI веку пре н. е., спровео је реформе од великог значаја по плебејце: њима је тада дозвољено да служе војску и дата су им извесна политичка права. Сервије Тулије, слично Солону у Атини, разврстао је по имовини целокупно становништво Рима (и патриције и плебејце) на пет редова. Ти редови звали су се *класе*. Грађани, који нису ушли ни у једну од тих пет класа, звали су се *пролетарији* („који немају ништа“). Свака класа морала је давати одређен број војника, при чему су богатије класе давале већи број.

На основу тога богаташи су на скупштинама, где су се војници скупљали по центуријама, имали већину, те су, договарајући се међусобно, вазда имали превагу.

Стварање
републике

За време седмог краља, *Тарквинија Охолог*, дошло је до слома краљевске власти. Он је својим насиљем и убиствима у толикој мери озлоједио патриције, да су се ови 510 г. пре н. е. дигли и протерали га.

После *Тарквинијевог* прогона патрицији су узели државну управу у своје руке. Народ је на центуриским скупштинама бирао сваке године по два конзула из патрициске средине. Конзули су имали мању власт но ранији краљеви, јер их је било двојица, те се један могао супротставити другом. Осем тога, њихова служба била је ограничена на рок за годину дана, а по истеку тога рока конзули су могли бити позвати на одговорност, ако су учинили какву кривицу или злочин. Само за време ратног похода конзули су имали неограничену власт.

На тај начин, прелазак на републику још више је учврстио патрициску власт.

§ 65. Борба патриција с плебејцима

Народни
трибуни

После слома краљевске власти постала је још јача борба између патриција и плебејаца. Патрицији су у то време претстављали највишу групу становништва, аристократију, која је сурово тачила народ.

Као одговор на патрициско тлачење плебејци одлуче, према предању, да сасвим напусте Рим, те се преселе на Свето Брдо (494 г. пре н. е.), недалеко од Рима. Патрицији се уплаше, јер би војска одласком плебејаца била ослабљена, те пристану на знатне уступке: плебејци су добили право да себи бирају нарочите заштитнике — *народне трибуне*. Испрва је било два трибуна, али доцније их је бивало и по десет.

Народни трибуни добили су велику власт: могли су обуставити сваку наредбу конзула и других службених лица (изузев војних наређења). Да то спроведу, довољно је било да изговоре реч „вето“ (забрањујем). Личност трибуна била је неприкосновена. Да би могли увек притећи плебејцу у помоћ, народни трибуни нису смели излазити из града, а њихова врата била су сваком плебејцу отворена и дану и ноћу. Ипак, трибун је уствари могао помоћи плебејцу само саветом.

Суд у Риму држали су патрицији и даље у својим рукама, а како није било писаних закона, већ се судило по обичајима, патрицији су то могли злоупотребљавати у своју корист. Стога је народ почео тражити писане законе. Патрицији су се дуго опирали, али најзад су морали поустити. Године 451 пре н. е. била је изабрана нарочита комисија, и то само из редова патриција, која се састојала од десет људи (*десемвира*). Тој комисији стављено је у задатак да у року од годину дана напише законе. Али она није успела да заврши посао за једну годину, те су 450 г. пре н. е. изабрани нови десемвири, и то овога пута половина од плебејаца. Друга комисија довршила је посао. Закони су били урезани на дванаест бронзаних таблица и изложени на главном градском тргу (*форуму*).

Закони XII таблица донели су плебејцима мало новог. Забрана брака између патриција и плебејаца остала је и даље на снази, сурове

одредбе тражбеног права остале су неизмењене, ма да је интерес на дугове био нешто смањен.

Стога су плебејци наставили борбу за своја права.

Борба за земљу и конзулску власт Народни трибуни *Лициније* и *Секстије* поднели су на родној скупштини законске предлоге:

1. Да нико не може имати више од 500 југера¹⁾ заједничке земље.

2. Да један од конзула мора бити плебејац.

Ти закони били су врло важни и патрицији су се очајно опирали њиховом увођењу. Они су договорили остале трибуне да ставе „вето“ на ове предлоге. Броба око тога отегла се читавих десет година. Плебејци су десет година узастопце бирали *Лицинија* и *Секстија* за народне трибуне, а ови су сваке године подносили исте предлоге. Најзад, 366 г. пре н. е., патрицији су морали попустити. *Лицинијеви* и *Секстијеви* законски предлози били су усвојени, а *Секстије* је постао први плебејски конзул.

Некако у то време плебејцима је постао доступан и положај *диктатора*. Диктатор је постављен само у часу крајње опасности по државу. На основу сенатске одлуке, њега је један од конзула постављао из редова истакнутих грађана. Диктатор је располагао неограниченом војном и грађанском влашћу, али само за време од шест месеци. По истеку тога рока он је враћао своја пуномоћја.

Кад је римска држава проширила своје границе, створени су нови положаји. *Претори* су управљали судовима, *цензори* разврставали грађане по имовинским разредима и састављали спискове сенатора, *едили* се старали о безбедности у Риму и снабдевању града намирницама, *квестори* руковали државном благајном.

После упорне борбе, плебејци су извојевали право да могу доћи на све те државне положаје. Од тога доба добијају велики значај скупштине по окрузима (трибама). На њима су плебејци били у већини, тако да су највећи део питања могли решавати у своју корист.

Победа плебејаца На тај начин плебејци су извојевали право да могу узети сваки државни положај који су дотле држали патрицији у својим рукама. Било је укинута ропство због дуга: 326 г. пре н. е. био је донесен закон који је забрањивао да се грађани претварају у робове.

Положај плебејске сиротиње донекле се поправио. Сад су сви плебејци стекли политичка права. Али плебејска сиротиња још никако није могла доћи на државну управу, а ово с разлога што је државна служба у Риму била бесплатна, те су је стога могли обављати само богати људи. У Риму се постепено створило неколико десетина породица, чији су чланови с колена на колена били бирани на високе државне положаје као конзули, претори, цензори, и др. Та нова чиновничка аристократија богатих људи, која је заузимала све главне положаје у Риму, звала се *нобили* („нобил“ — угледан).

Према томе, ма да су плебејци изборили многа права, ипак их нису могли потпуно остварити, јер је за то ваљало имати слободног времена и новаца.

¹⁾ Југер — око $\frac{1}{4}$ хектара.

§ 66. Освајање Италије

И поред тога што су се патрицији и плебејци у римској држави између себе огорчено борили, Рим је ипак поступно освајао Италију.

Освајања су била потребна првенствено патрицијима и богатим плебејцима, пошто су ови на тај начин могли присвајати земље покорених народа. Али и плебејска сиротиња добијала је један део те земље. У томе лежи разлог што су радо ступали у војску римски сељаци који су за два столећа освојили својом снагом скоро целу Италију.

У V в. пре н. е. Римљани су водили многе ратове са суседним народима. У току тих ратова они су освојили од Етрураца десну обалу доњег тока Тибра.

Почетком IV в. пре н. е. кренули су *Гали* из долине реке Поа на Етрурију. Прешавши Етрурију, они су ударили и на Рим. Године 390 пре н. е. разбили су римску војску, па су заузели и скоро потпуно разорили Рим, чије се становништво тада разбегло. Предање вели да се само један мали одред омладине сакрио у неприступачну римску тврђаву *Капитол*. Гали су опосели Капитол, пошто су претходно без успеха покушали да га заузму на јуриш. Један њихов одред почео је једне ноћи опрезно да се пење уз стрме капитолске падине. Гали су се кретали тако тихо да их нико није чуо. Један Гал чак је успео доћи до самог врха. Али у томе тренутку почеле су гуске, које су биле посвећене богињи Јунони и стога се налазиле у капитолском храму, громко да гачу и дижу страшну дреку. Римљани су се брзо пробудили и побацали у провалију цео тај галски одред. (Отуд потиче изрека: „Гуске су спасле Рим“).

Пошто су добили од Римљана огроман откуп од хиљаду (фунти¹⁾) злата, Гали су отишли. Али, они су и доцније у неколико махова нападали римску територију, ма да више никад нису успели да заузму сам град. После галског разарања Рим је поново изграђен и снажно утврђен.

Средином IV в. пре н. е. Римљани су протерали из Јужног Лациума ратничко племе *Волска* и ступили у савез с латинским градовима. Али, Римљани су угњетавали своје савезнике, те су се ови 340 г. пре н. е. дигли на устанак, захтевајући да се један конзул и половина сенатора бирају међу *Латинима*.

Рим је угушио тај устанак, латински савез био је распуштен, а бивши савезници морали су се потчинити Риму.

Најтежи и најзначајнији рат, који је Рим водио у IV и почетком III века пре н. е., био је рат са *Самнићанима*. Он је почео око богате и плодне области Кампаније и трајао је с прекидима од 327 до 290 г. пре н. е. Римљани су у почетку претрпели тежак пораз. Самнићани су опколили њихову војску у шумовитом *Кавдинском Клаицу*, те се ова предала под срамним условима. Сви Римљани морали су проћи испод једног јарма: у земљу су била пободена два копља, а преко њих је одозго било привезано треће; разоружани римски војници морали су да пролазе један по један између тих копаља, обасути непријатељским погрдама.

¹⁾ Римска фунта тежила је просечно 327 грама.

У то време Римљани су се налазили у толико тежем положају што су против њих устали и Етрурци и Гали. Али та племена нису била повезана, те је Рим на крају ипак изишао као победилац.

Највећи део Самнићана био је преобраћен у римске савезнике. Доцније је Рим подвластио и Северну Етрурију. После тих ратова, цела Средња Италија и један део Северне Италије налазили су се под влашћу Римљана.

Ратови с Пиром и покорвање Јужне Италије Међу грчким градовима у Јужној Италији био је најјачи богати *Тарент*. После освајања Средње Италије Римљани су почели рат баш против тога града. Тарентани позову у помоћ епирског краља *Пира*. Он је био славољубив човек и маштао је о подвизима Александра Македонског, па је радо пристао да помогне Таренту. Стога се у пролеће 280 г. пре н. е. појавио у Италији с војском од двадесет хиљада пешака, три хиљаде коњаника и много бојних слонова.

Али у првој битци Римљани су били разбијени, јер тада још нису умели да се боре против бојних слонова, од којих се плашила њихова војска.

Идуће године Римљани се поново сукобе с Пиром. Битка је била необично упорна и трајала је два дана. Римљани опет буду разбијени, али и Пир је претрпео толике губитке да је узвикнуо: „Још једна оваква победа — и ја ћу остати без војске!“ (Отуд је и постала изрека: „Пирова победа“).

Пиру је било јасно да ће рат против Рима бити дуг; његове снаге су се трошиле. Стога се он одлучи да за извесно време напусти Италију, те оде да ратује у Сицилији. Кад се опет вратио у Италију, Римљани прикупе снаге те га потуку.

После тога, Римљанима више није било тешко да завладају целом Јужном Италијом. Читаво Апенинско Полуострво, осим долине реке Поа, прешло је сад у руке Рима.

§ 67. Римска војска. Италија под влашћу Рима

Римска војска Рим је често излазио из борбе као победилац захваљујући својој добро организованом и за оно време изврсно наоружаној војсци.

Главнину римске војске сачињавала је тешко наоружана пешадија, састављена углавном од сељака. Пешаци су имали кратке мачеве с два сечива и дуга копља за бацање. За одбрану су им служили: оклоп, шлем и велики штит. Војска се састојала од неколико легија (пукова). У свакој легији био је, поред тешко наоружане пешадије, и одређен број лако наоружаних пешака и коњаника.

У току битке легија се развијала у три борбене линије. У првој су били млади војници, у другој старији, а у трећој — најiskusнији и најпрекаљенији. Бој су обично започињали лако наоружани пешаци, који су стајали испред фронта легије. Кад би противник почео да их потискује, они би се повлачили, а у бој би ступала прва линија. Војници су најпре бацали на противника своја дуга копља. Забадајући се у штитове, копља би својом тежином повлачила штитове на ниже и тако сиречавала противника да се њима слободно служи. Затим је настајала борба мачевима прса у прса.

Кад би прва линија ослабила, у борбу је ступала друга, а тек у најодлучнијем часу улазила је и трећа линија. Војници су били подвргнути строгој дисциплини.

У легијама су служили само римски грађани. Општине које су биле у зависности према Риму (такозвани савезници) давале су помоћну војску.

Логорска утврђења У римској војсци играло је важну улогу *логорско утврђење*. За време похода римска војска је на коначиштвама увек подизала логор, обично на падини каквог брда и у облику правоугаоника. Око логора копан је дубок ров и подизан бедем. Све четири стране имале су излазе. У логору су били распоређени шатори, а сваки одред војске имао је своје одређено место. У средини логора налазио се заравњен простор на коме се дизао војсковођин шатор. Ту се налазио жртвеник, а било је остављено и место за скупове.

Римљани су добили многе битке и избегли многе поразе баш стога што су умели да граде логоре.

У римској војсци биле су у примени разне механичке справе, сличне онима које су употребљавали Грци и Македонци: катапулти — за бацање стрела; балисте — за бацање камења и великих стрела; огромне покретне дрвене куле, које су довожене под бедеме опседнутог града; разни закљони, иза којих су се склањали нападачи за време јуриша; ударне греде („овнови“) за рушење тврђавских и градских зидина итд.

Државна земља Пошто би освојили извесну област у Италији, Римљани би одузимаи једну трећину земље у корист државе. Одузета земља постајала је државна земља (*ager publicus*). Један део те земље остављен је свим римским грађанима на општу употребу, други је уступан у малим деоницама најсиромашнијим грађанима, а трећи је продаван. Најчешће, та земља је доспевала у руке аристократије. Стога је већ од давних времена долазило до борбе између народа и аристократије око те државне земље.

Рим није поступао подједнако са становништвом освојених области: неки покорени градови Италије добијали би пуна грађанска права; становницима других градова права су одузимања и није им дозвољавано да говоре на римским народним скупштинама. Рим је овакво подвајање спроводио да би могао лакше владати, као и да би покореним народима отежао да се међусобно договарају и заједнички дигну на устанак. „Подели па владај!“ — то је било правило римске политике.

Већину покорених племена у Италији звали су *савезницима*. Римљани су им допуштали да задрже своје унутрашње уређење, али су све спољне послове савезника држали у својим рукама. Савезници су давали римској војсци помоћну војску. Порез нису плаћали, као ни остали становници Италије.

На тај начин, захваљујући дисциплинованој и јакој војсци и лукавој политици („подели па владај“), Рим је држао савезнике у послушности.

§ 68. Религија Римљана

Многобоштво Првобитне претставе о природи довеле су Римљане до вере у богове. Скоро сваки предмет и појава имали су своје божанство. Постојали су богови потока, шуме, пута, огњишта итд. Зрно, бачено у земљу, имало је свог нарочитог бога; класом који расте, владало је друго бо-

жанство, класом у цвету — треће, и зрелим класом четврто. Животом детета управљала су четрдесет и три бога: бог првог поворођенчетовог крика, бог колевке, бог деветог новорођенчетовог дана итд. Свака породица поштовала је душе својих предака — заштитника. Ти добри породични духови знали су се лари. Њихова обличја стајала су крај домаћег огњишта у нарочитом орманчићу. Кад би породица седала за обед, приношена је и њиховим киповима храна у малим чинијама. О породичним празницима ларе су китили цвећем. У домаћа божанства убрајани су и пенати — богови оставе и домаћег огњишта.

Већ доста рано јављају се код Римљана и заједнички богови, на пример Јанус — бог врата и капија, као и почетка сваког посла, Веста — богиња огњишта и др. Као виши богови сматрани су у старом Риму Јупитер, Јунона, Марс и Квири. Јупитер је био главно божанство, он је земљу чинио плодном и слао светлост, кишу, муње и громове. Марс и Квири били су богови рата; Јунона, Јупитерова жена, сматрала се заштитницом брака и породичног живота.

Верски обреди Верски обреди играли су огромну улогу у животу Римљана. Требало је тачно знати коме се божанству ваља обратити у овом или оном случају, које речи при томе ваља изговорити, чиме се заветовати или какве жртве принети. Римљани су сматрали да ће и најмања погрешка упропастити целу ствар. Али то им ипак није сметало да понекад обману своје богове. Ако су, на пример, обећали да ће принети богу на жртву тридесет глава (подразумевала се стока), те су се главе могле заменити и маковим главицама.

Свештенство Због таквог карактера римске религије свештеници су играли велику улогу. Они су се удруживали у разне колегије (савезе).
Утицај грчке религије Најважнији су били понтифици — тумачи судских закона и обичаја. Понтифици су тумачили и то који ће дани бити повољни за обављање заједничких послова, а који неће. У њихов посао спадало је и уређење календара, који је у Риму био у почетку врло сложен и замршен.

Други свештеници бавили су се тиме што су, тобож, погађали вољу богова. Једни су то радили према птичијем лету, други пак, према изнутрици жртвованих животиња.

Велико поштовање уживале су весталке — свештенице богиње Весте. Оне су морале на Вестином олтару стално одржавати ватру да се не угаси и полагале су завет да ће тридесет година остати неударе. Ако би која весталка прекршила тај завет, њу су живу закопавали у земљу.

Почев од IV в. пре н. е. ступају Римљани у тесне везе с Грцима у Кампанији у Јужној Италији. Грчка религија, која је била развијенија, све јаче утиче на римску. Римљани у почетку нису замишљали богове у људском облику. Они су, на пример, Марса претстављали у виду копра, Јупитера као камену стрелу. Доцније, пак, под грчким утицајем, јављају се прва, човеку подобра обличја богова. Отуда су Римљани своју митологију, тј. приче о боговима, створили према грчким примерима.

У Риму се постепено јављају грчки митови и легенде, на пример о Херкулу (Хераклу) и другим боговима и јунацима. Богове почињу претстављати и градити њихове кипове, по грчком обичају, у људском облику. У римској религији јављају се нова, грчка божанства, на пример бог Аполон. Други римски богови почињу се изједначивати са сличним грчким боговима, као: главни римски бог Јупитер са Зевсом, Јунона са Хером, Минерва с Атином итд.

Римљани још нису умели, као ни Грци, да научно објасне појаве у природи и животу људи. Њима се чинило да све зависи од воље богова.

II. РИМСКА ОСВАЈАЊА ВАН ИТАЛИЈЕ

§ 69. Први пунски¹ рат (264—241 г. пре н. е.)

Картагина У Северној Африци, у данашњем Тунису, налазио се град **Картагина**. У давна времена њега су основали досељеници из феничанског града Тира. У III в. пре н. е. Картагина је била најбогатији и најмоћнији град на Средоземном Мору. Њени тр-

¹ Ратови између Рима и Картагине зову се пунски према латинској речи „Пуни“, тј. Феничани.

говци имали су трговачке насеобине дуж целе обале Северне Африке, на Сицилији, Сардинији, Корзици и у Шпанији. Одважни картагински морепловци излазили су чак и на Атлантски Океан.

Картагина је имала моћну војну флоту. Њени морнари одликовали су се искуством и смелошћу. Картагињани су имали и велику војску.

Ратни узроци У почетку су Рим и Картагина били у пријатељским односима. Али што је Рим постајао јачи, расли су и његови апетити. Плодна Сицилија привлачила је пажњу римских земљопоседника и трговаца. Велики део овог острва припадао је у то време Картагини, а на његовим источним обалама налазили су се грчки градови, који су били у непријатељству и с Картагином и међу собом. Римљани су се умешали у ту борбу, и један њихов одред заузео је град *Месану* (данашњу *Месину*). Тада је картагинска влада, 246 г. пре н. е., објавила рат Риму. Тако је почео први пунски рат између Картагине и Рима.

Освајање
Сицилије
и стварање
флоте

Римљани су у савезу са Сиракужанима успели да освоје скоро целу Сицилију, изузев приморских тврђава, које су остале у картагинским рукама, јер је картагинска флота била господар на мору.

Да би извојевали коначну победу, Римљани су морали саградити јаку флоту, јер су имали само мале бродове, који се нису могли борити с великим петопалубним картагинским бродовима. Римљани су прио- нули да граде бродове и за годину дана саградиле су 120 великих бродова. Осем тога, измислили су једну нову техничку конструкцију: почели су градити на лађама покретне мостиће с кукама на крају (звали су их „гавранима“). Кад би се бродови за време битке приближили један другом, „гаврани“ су се спуштали и закачињали се за непријатељски брод, а римски војници претрчавали би преко тих мостића на противничку палубу. Тамо је сад почињала борба, у којој је извежбана римска пешадија побеђивала Картагињане.

Захваљујући примени покретних мостића, римска флота однела је 260 г. пре н. е. прву велику победу над картагинском флотом на северним обалама Сицилије.

Погаз
Римљана
у Африци

После те победе римски сенат је одлучио да рат пренесе у Африку. Ради тога спремна је велика флота која се у пролеће 256 г. пре н. е. кренула према афричким обалама. Римска војска искрцала се недалеко од Картагине и одмах се дала у плачкање картагинске територије: више од двадесет хиљада заробљеника било је отправљено за Италију и претворено у робове.

Али селџи, који су углавном и сачињавали римску војску у Африци, убрзо су почели захтевати да се врате кући, изговарајући се да им домаћинства пропадају. Сенат је морао испунити њихове захтеве. У Африци је остала само незнатна војска под командом коњула *Регула*.

Док је Регул стајао скрштених руку близу Картагине (његова војска била је сасвим недовољна за опседање утврђеног града), Картагињани су скупили велики број најамника међу *Нумиђанима* (становници *Нумидије* у Африци) и *Грцима*. С тим снагама они су рим-

ској војсци нанели одлучан пораз. Највећи део Римљана био је побијен, а један део, заједно с Регулом, заробљен. Само један мањи римски одред успео је да се спасе.

Крај рата Али рат се на томе није завршио, већ се с обостраним променљивим успехом дуго још отезао. Најзад. 241 г. пре н. е. римска флота нанела је картагинској флоти велики пораз пред западним обалама Сицилије. Том битком био је рат окончан.

Према мировном уговору 241 г. Картагина је предала Римљанима своје поседе на Сицилији и морала им је платити велику ратну отштету. Сицилија је проглашена за римску провинцију (све оне области које би Рим освојио, а које су лежале ван Италије, почеле су се звати провинције). Осем тога, Картагина је изгубила и острва Корзику и Сардинију.

Устанак најајника и робова у Картагини У Картагини је после завршетка рата избило незадовољство. Побунили су се најајници, којима картагинска влада није издала плату. Њима су се придружили робови и афрички поданици Картагине. Устанак је трајао преко три године. Тек кад је на чело картагинске војске, која је дејствовала против устаника, био постављен способни војсковођа Хамилкар, могао се устанак угушити.

Картагина осваја Шпанију Изгубивши Сицилију, Сардинију и Корзику, картагински трговци одлуче да накнаде своје губитке помоћу даљих освајања у Шпанији, где су већ одавно држали јужну обалу. Та земља била је богата сребром, а њено становништво чинила су ратничка племена из којих би Картагињани могли скупљати за себе војску. Заузеће Шпаније остварио је Хамилкар, кога су звали „Барка“, тј. „муња“. Хамилкар је провео у Шпанији осам година и у њој много проширио картагинске поседе. Он је тамо довео и свог деветогодишњег сина Ханибала. Прича се да је Хамилкар, пред полазак за Шпанију, довео сина пред жртвеник и наредио му да се закуне да ће вазда бити непријатељ римског народа.

Хамилкар је погинуо у Шпанији, у рату против храбрих шпанских племена.

Ханибал Кад је Ханибал навршио двадесет и шест година, шпанска војска изабрала га је за свог вођу у борби против Рима. Њега су војници силно волели. Он не само да је располагао ванредним способностима једног војсковође, већ је у исто време био широко образован и даровит човек, као и велики државник. Римски историчар Ливије пише о Ханибалу: „Није било тог посла на коме би он посустао телом или пао духом. И зној и мраз подносио је с истом издржљивошћу; често се могло видети како он, умотан у војнички плашт, спава међу војницима који чувају око њега стражу. И као коњаник, и као пешак, Ханибал је сваког остављао далеко за собом: први је јурио у бој, последњи после битке напуштао бојиште“.

§ 70. Други пунски рат (218—201 г. пре н. е.)

Објава рата Пошто је стекао власт у Шпанији, Ханибал се почео спремати за рат противу Рима. И Картагињани и Римљани рачунали су да ће други рат бити одлучујући. Питање је сад било у томе ко ће бити господар на Средоземном Мору: Картагина

или Рим. С пролећа 219 г. пре н. е. Ханибал је на источној обали Шпаније опео град *Сагунт* који је био савезник Рима. После осам месеци опсаде град је био заузет. Због тога су римски посланици дошли у Картагину са захтевом да им се изда Ханибал. Картагинска влада је то одбила. Тада су римски посланици објавили рат Картагини.

Ханибалов поход Римљани су намеравали да на Картагињане ударе истовремено и у Африци и у Шпанији. Али Ханибал је Римљанима покварио све планове.

С пролећа 218 г. пре н. е. Ханибал је прешао *Пиринејске Планине* и кренуо за Италију. С њим је била одабрана војска од педесет хиљада пешака, девет хиљада коњаника и неколико десетина слонова. Он се уздао да ће италичка племена, покорена од Рима (а нарочито Гали), прећи на страну Картагине. Његова војска кретала се дуж јужне обале *Галије* према доњем току реке *Роне*. Прешавши реку, Ханибал се упутио уз Рону, скренуо на исток и стигао под главни алпски превој.

Прелаз преко планина био је веома тежак. Наступао је септембар и већ је почињао да пада снег. Слонови, коњи и људи клизали су се и падали у провалије. Горшаци су непријатељски дочекали Картагињине и стално их узнемиравали изненадним нападима. Најзад, половином октобра, намучна војска спустила се у равнице Северне Италије. Ханибалу је остало свега двадесет хиљада пешака, шест хиљада коњаника скоро без коња и свега један слон. Пошто је пустио војску да предахне и попуни редове Галима, Ханибал је упао у долину реке Поа. Ту је 218 г. потукао римску војску.

Битка код Тразименског Језера У рано пролеће Ханибал је кренуо у Етрурију, где га је на утврђеним положајима чекала римска војска с конзулом *Фламинијем* на челу. Али Ханибал је ту војску ваобишао, провео своје трупе кроз непроходне мочваре и нашао се испред римске војске. Фламиније се сад дао у потеру за Картагињанима и пао у клопку, коју му је Ханибал поставио у уској долини на обали Тразименског Језера. Римска војска је делом била уништена, делом заробљена; сам конзул Фламиније погинуо је у боју.

Фабије Максим Вест о новом поразу изазвала је ужас у Риму. С обзиром на опасност која се ближила, донета је одлука да се постави диктатор. Избор је пао на аристократу *Фабију Максима*. Он је у борби против Ханибала применио нову тактику: Римљани су ишли у стопу за картагинском војском, замарајући је ситним сукобима, али избегавајући одлучну битку. Сеоском становништву било је наређено да уништава своја насеља и храну и да се склања у градове. Та тактика остављала је Ханибалову војску без хране, али је стварала незадовољство и међу сељацима, јер им је упропашћавала имовину и њиве. Народ је Фабију Максиму дао подругљив назив „Кунктатор“, што значи „Оклевало“.

Битка код Кане Године 216 пре н. е. успела је демократска партија да се вођење рата повери конзулима, а не диктатору. За конзуле су изабрали *Павла Емилија* и *Теренција Варона*. Било је решено да се Картагињанима да одлучан отпор.

Ханибал се тада налазио у *Апулији*. Ту се, код града Кане, и одиграла значајна битка.

Ханибал је саставио прост и смео план битке. Он је распоредио своју војску у облику полумесеца, чије је испупчење било окренуто Римљанима. У центар је ставио најлошије одреде, а на крила најбоље. Римска пешадија грунула је силним налетом на картагински центар, те се овај почео повлачити. Тада је Ханибал ударио са свежом војском Римљанима у бокове, док је картагинска коњица, натеравши слабију римску коњицу у расуло, опколила с леђа пешадију. Настало је страховито уништавање римске војске. Њени губици изнели су око седамдесет хиљада људи. У тој битци изгинули су конзул Павле Емилије и скоро цео виши командни кадар (јуна 216 г. пре н. е.).

Тежак положај Рима	Услед Ханибалове победе код Кане положај Рима веома се погоршао. Од Рима се сад одвојила Сиракуза, а издао га је и један део Јужне Италије, заједно с великим градом Капуом.
--------------------------	--

Ипак, Римљани нису пали духом, већ су с највећом енергијом наставили борбу. Сенат је наредио ново купљење војника, почев од седамнаест година старости: Ханибал је, међутим, имао врло великих тешкоћа око попоуњавања своје војске. Картагинска влада скоро никакко није ни помагала своје војсковођи: она се плашила да Ханибал, кад се после победе над Римом врати у домовину, не приграби краљевску власт. Ето зашто је снага Рима и поред пораза расла, а Ханибалова се топила.

Римљани заузимају Сиракузу и Капуу	Римљани су ускоро успели да завладају Сиракузом. Затим се, после дуге опсаде, њима предала и Капуа. У то време покушао је Ханибал да нападне и сам Рим. Већ је стигао на осам километара испред града. Становништво је обузео ужас. Разлегали су се узвици: „Ханибал је пред капијама!“ Међутим, Картагињани се нису одлучили да изврше јуриш на Рим.
---	---

Ханибал се уздао у помоћ из Шпаније, где се налазила војска његовог брата Хаздрубала. Али Римљани су узаптели писмо којим је Хаздрубал јављао брату о своје маршу. Стога су у сусрет Хаздрубалу послате врло јаке римске снаге, и његова је војска била потпуно уништена. Ханибал је узалуд стално очекивао вести од брата. Тек кад су Римљани бацили у његов логор Хаздрубалову главу, он је схватио шта се догодило.

Крај рата	Пошто су учврстили свој положај у Италији и очистили Шпанију од картагинске војске, Римљани одлуче да пренесу рат у Африку. Римски војсковођа Сципион пребаци се тамо с војском од тридесет хиљада људи. Картагински сенат позове Ханибала из Италије. Обе војсковође среле су се 202 г. пре н. е. близу града Заме, јужно од Картагине. Захваљујући помоћи нумидског краља, Сципионова коњица надјачала је картагинску и Ханибал је био потучен.
-----------	---

Картагинска влада морала је примити услове које су јој наметнули Римљани. По томе миру Картагина је изгубила све своје поседе ван Африке и није смела ратовати без сагласности Рима. Осем тога, Картагина је морала платити огромну ратну штету и предати све словове, као и целу ратну флоту, изузев десет бродова.

Тако се 201 г. пре н. е. завршио најтежи и најопаснији рат који је Рим икад водио. Победник над Ханибалом, Публије Корнелије Сципион, добио је назив *Африканац*.

Неколико година по закључењу мира затражио је римски сенат од Картагине да му преда Ханибала. Не хтевши да падне у руке непријатељу, велики војсковођа побегао је у Азију и тамо изгубио живот.

Узроци Рим је победио Ханибала стога што је римска сељачка
Ханибаловог војска била боља од најамничке картагинске војске.
пораза Римска војска, борећи се за своја поља, показала се
истрајнија од Ханибалових најамника, којима није било много стало
да победи Картагина.

Осем тога, Картагина није слала свом даровитом војсковођи свежа појачања. Поједини Картагинџани-издајници чак су иступали против Ханибала. Све те околности омогућиле су превагу Рима, који је стога и победио.

§ 71. Освајање Македоније и Грчке

Трећи пунски рат (149—146 г. пре н. е.)

Победом над Картагином Рим је постао најјача држава на Средоземном Мору. Он сад почиње да се уплиће у послове источних држава: Македоније, Грчке, Сирије, Египта. За такво мешање били су највише заинтересовани римски трговци.

Источне државе стално су ратовале једна с другом. Отуда је било тешко да се уједине у борби против Рима. Користећи се тиме, Римљани су своје противнике разбили појединачно, једног за другим. У првој половини II в. пре н. е. Рим је освојио Македонију и Грчку и нанео Сирији тежак пораз.

Трећи Картагина се, међутим, после другог пунског рата брзо
пунски рат опоравила. Њена трговина, а нарочито зимљорадња,
поново су процветале, што је забринуло римске земљопоседнике и трговце. Они су се бојали конкуренције картагинске трговине и привиђао им се нови Ханибал, који би спет грунуо на Италију. Римски власник робова и сенатор Катон завршавао је сваки свој говор, без обзира на његову садржину, увек једном истом реченицом: „Уосталом, сматрам да Картагину треба разорити“.

Године 149 пре н. е. римски сенат нашао је повод за рат. Картагина је без његовог одобрења повела рат против нумидског краља. Рим је тада поставио ултиматум и захтевао да становници Картагине напусте град и за насеље изаберу ново место, даље од мора.

Тај захтев изазвао је у Картагини силан гнев и негодовање. Донета је одлука да се град брани до последње капи крви. Целокупно становништво радило је и дан и ноћ: ковало је оружје, градило направе за бацање, утврђивало бедеме. Жене су секле косу и од ње градиле тетиве за бацачке справе. Кад је римска војска дошла под град, он је био савршено спреман за одбрану. Моћне картагинске зидине одолевале су свим римским јуришима, а велике залихе намирница омогућиле су становништву да издржи дугу опсаду. Отуда Римљани за прве две године опсаде нису имали никаквог успеха.

Јуриш па
Картагину
и њено
разорење

С пролећа 146 г. пре н. е. отпочео је општи јуриш на Картагину. У то време настала је у граду глад и болест. Један римски одред успео је да продре у град преко зида, који је лоше бранила посада изнурена глађу. За тим одредом пробила се и цела војска. Шест дана водиле су се огорчене борбе по градским улицама. Картагињани су упорно бранили сваку кућу. Најзад, остаци посаде и преостало становништво склонили су се у неприступачну тврђаву. Римљани се почну спремати да и њу опседну. Тада се тридесет хиљада мушкараца и двадесет пет хиљада жена предало на милост и немилост победника. Само један мањи одред одбио је да се преда. Ти људи запалили су храм у тврђави и скоро сви нашли смрт у пламену.

Римљани су се сурово обрачунали с побеђенима. Становништво Картагине продавано је у ропство. Војници су добили дозволу да град опљачкају, а затим су, према наредби римског сената, до темеља разрушени и они делове града, који још беху читави. Рушевине Картагине гореле су читавих седамнаест дана. Онде, где се дотле налазио град у пуном процвату, сад је плугом изорана бразда, и на само место бачено је проклетство. Картагинска област претворена је у римску провинцију под именом *Африка*.

Последице
римских
освајања
у III и II в.
пре н. е.

Као резултат ратова у III и II в. пре н. е. под власт Римљана доспела је Шпанија, један део Северне Африке, Балканско Полуострво и многа острва у Средоземном Мору. Рим је постао моћна држава.

Сви ти ратови носили су плачкашко обележје. Они су били потребни само крупним римским земљопоседницима, зеленашима и трговцима, који су пунили џепове експлоатишући покорене народе. Римско освајање Италије у V и IV веку пре н. е. још је понешто и донело сељачким масама, али ове нису имале баш ништа од великих прекоморских похода. Напротив, ратови у III и II в. пре н. е. довели су римске сељаке и занатлије до потпуне пропасти.

III. РОБОВЛАСНИЧКИ РИМ (III и II в. пре н. е.)

§ 72. Развој робовског рада и положај робова

Узроци
ропства
Тржишта
робова

Услед римских освајања, у Италији се веома распрострањено робовски рад. На првом месту, робове је давао *рат*. Пошто би освојили извесну земљу, Римљани би највећи део њеног живља претварали у робове.

Римске војсковође често су позивале трговце у свој логор на им ту, на лицу места, продавали ратне заробљенике.

Други узрок ропства била је *презадуженост*: становници појединих провинција, који су морали плаћати Риму огромне порезе, брзо су доспевали у руке зеленаша, а ови су их продавали у ропство.

Трећи начин за прибављање робова састојао се у *отмици људи*, који су вршили морски разбојници — гусари. Они су нападали бродове при пловидби и плачкали приморске области. У својој дрскости ишли су дотле, да су нападали чак и обале Италије и односили огроман плен.

Због свега тога, у неким провинцијама много се смањио број слободног стансвништва.

Продаја робова обављала се на сужањским трговима. Нарочито јако тржиште постојало је у римско доба на острву *Делосу*. Ту су сваког дана продване хиљаде робова, који су потом слати у све римске области. Робови, који су излагани продаји, имали су ознаке за распознавање: кредом обележене ноге, венац о врату или вунену капу на глави. Понекад је роб носио о врату дашчицу са написаним подацима које је купац желео да зна: своје године старости, порекло, добре особине.

После каквог великог рата или успешног пиратског напада, цене робовима нагло би падале. На пример, после угушења побуне на острву *Сардинији*, у Риму су робови продавани по тако ниској цени да се створила пословица: „Јевтин као Сардинац“.

Државни робови

Робови у Риму припадали су или држави, или појединцима. Државни робови употребљавани су за јавне радове: за грађење водовода и јавних зграда, насыпање путева и т. сл. Заузимали су и ниже јавне положаје: били су клисари у храмовима, разносачи, тамнички надзорници, целати. По рудницима су радили искључиво робови. Рудници и каменоломи припадали су држави и издавани су закупцима, који су их експлоатисали помоћу сопствених или најмљених робова. У рудницима сребра код *Нове Картагине* (у Шпанији) радило је око 40 000 робова. Државних робова било је мање него приватних, и њихов положај био је бољи.

Градски и сеоски робови

Сви робови појединних римских богаташа (њихова фамилија, како се то онда говорило) делили су се на градске и сеоске. Сваки богат Римљанин имао је по неколико стотина *градских* робова. Међу њима било је телохранитеља, куvara, бербера (власуљара), ткача, обућара, бојација, зидара, архитеката, преписивача, учитеља, музиканта, глумца, — једном речју, људи свих струка, потребних једном богаташком дому.

Сеоски робови радили су ван града, на имањима својих господара. Њихов број зависио је од величине имања. За време бербе маслина и грожђа узимани су у најам, као слободни радници, сељаци са мало земље или без земље уопште, да би помогли робовима.

Робови гладијатори

Засебну врсту робова сачињавали су *гладијатори*. Те људе су приморавали да се, ради забављања публике, туку између себе, да се боре против дивљих звери и умиру на циркуској арени. За гладијаторе су бирани најјачи и најхрабрији међу ратним заробљеницима или злочинцима. Богати Римљани одређивали су каткад извесан број својих робова у ту сврху. Господари гладијатора изводили би ове на арену, ако су игре приређивали за свој рачун, или су их давали ради тога у најам другим лицима. Гладијатори су обучавани у нарочитим школама, којих је у Италији био приличан број; тамо су они држани у затвору и за најмању кривицу тешко кажњавани.

Положај робова

Положај римских робова био је врло тежак. Роб се није сматрао човеком, нити је био под заштитом закона: робовласник је могао да га казни онако како му се прохте, па чак и да га убије, а да за то ником не одговара.

Роб није могао имати породице, нити било какве имовине, ако му то не би дозволио његов господар. Робовима је често ударан жиг, као стоци Сеоским робовима било је нарочито тешко. Они су радили под надзором сурових чувара. Непокорни робови затварани су ноћу у нарочите ћелије, а на рад су извођени у оковима. Римљани су се према робовима држали с презрењем и говорили да се оруђа за производњу деле на немушта (н. пр. кола), на она што ричу (н. пр. волови) и она што говоре (робови).

Слободњаци Роб, пуштен на слободу, звао се *слободњак*. Господар је каткад пуштао роба на слободу у знак захвалности за извесне нарочите услуге које му је роб учинио, али најчешће стога што је то њему самом било угодно. Слободњак није стицао потпуну слободу, већ је и даље остајао у извесној зависности према свом бившем господару, који је био његов „патрон“. Он је узимао господарево име и морао да му указује „поштовање и послушност“. Ако се слободњак не би одазивао свом патрону с дужном послушношћу, могао је поново постати његов роб.

Ропство је играло огромну улогу у развоју римске привреде. На њему се заснивала и пољопривреда, и занатство, и трговина.

§ 73. Богаћење римских закупаца и зеленаша

Управа над провинцијама Римљанима су пала у руке огромна богатства појединих провинција. Освојеним областима управљали су римски намесници. Они су постављани из редова конзула и претора и звали су се *проконзули* и *пропретори* (тј. заменици конзула и претора). Провинцијски намесници држали су у својим рукама и војну и гарањанску власт. Они су располагали животом и смрћу становника своје провинције. Користећи се тиме, вршили су у провинцијама безобразну пљачку.

Намесник Сицилије, Верес, на пример, упропаштио је ту земљу три године (од 73 до 71 г. пре н. е.). Осуђивао је на смрт и бацао у тамницу многе становнике, међу њима и римске грађане. Батинао их је и мучно, присвајао њихову имовину и пустошио читаве градове. За три године Верес је напљачкао четрдесет милиона сестераца¹⁾.

Закупци и зеленаши Провинцијама су наметани огромни порези, који су тамошњи живаљ јако исцрпљивали. Убирање пореза давано је у закуп приватним лицима. Закупци су унапред полагали држави цео износ пореза који се имао обратити у дотичној провинцији, а затим би, уз помоћ римских намесника, истеривали из народа много више него што су платили држави.

Закупци у Италији бавили су се и зеленаштвом, нарочито у провинцијама. Давали су зајмове не само приватним лицима, већ и градовима, па чак и читавим државама. Интересна стона била је врло висока и покоји пут ишла је и до 48 процената годишње.

У Риму су одавно постојале мењачнице на трговима. Њихови сопственици бавили су се мењањем новца. Али мењачи су доцније проширили посао. Они су примали новац на чување и пуштали га у обрт, давали зајмове и бавили се разним новчаним операцијама.

Пошто се новац у Риму гомилао, тамо се почела развијати спекулација сваке врсте. Као пример крупног римског спекуланта може се узети чувени богаташ Клас. Он је спекулисао земљишним парцелама у Риму. За време пожара куповао је будзашто куће које су гореле, као и оне које су биле у њиховом непосредном суседству, да би доцније препродао цео простор или сам на њему подигао зграде. Тако је Клас поступно постао сопственик великог дела града и најбогатији човек у Риму.

¹⁾ Сестерац — сребрни новац, чија је вредност износила око четири данашња динара (Прим. прев.).

Трговина
Витешки
сталеж

Освајањем Средоземног Мора добила је римска трговина широкe могућности развоја. Римљани су извозили много робе, а увозили мало. Из провинција су довозили луксузне ствари: fine тканине, златне и сребрне рукотворине, fine врсте вина, слоновачу, уметничко посуђе. Од артикала широке употребе увозили су првенствено пшеницу.

Новчано богатство Рима налазило се углавном у рукама коњаничког (витешког) staleжа. „Витезима“ су раније звани најбогатије људе из првог имовинског разреда, који су служили у коњници. Али је доцније тај назив изгубио своје првобитно значење и почео се давати богаташима, сопственицима крупног капитала, без обзира да ли су служили у коњници или не. Да би неко био увршћен у витешки staleж, ваљало је да располаже одређеним капиталом.

Крупна
газдинства
и пропадање
сељака

До великих промена дошло је и у пољопривреди Италије. До III в. пре н. е. једна да су и постојали крупни земљишни поседи. Али, услед развоја ропства и гомилања новчаног капитала, дошло је у II в. пре н. е. до стварања великих земљишних поседа (латифундија). Војничка освајања давала су римским великопоседницима велики број робова, а нагомилани капитали дозвољавали су им да купују земљу навелико. Осим тога, добили су незаконито заузимају државну земљу и претварали је у личну својину.

Крупно земљопоседништво се повећавало, а сеоско газдинство је пропадало у то време. Богати власници робова често су протеривали презадужене сељаке с њихове земље и ову насилно присвајали.

Пшеница је била тако јефтина да сељак од њене продаје није добијао скоро ништа. Сељаци се нису могли бавити сточарством, јер је оно захтевало много простора за испашу. За гајење маслина и винограда био је потребан извесан капитал. Тако, сељак није био у стању да издржи конкуренцију крупне робовласничке привреде. Осим тога, дуготрајни прекоморски ратови одвајали су сељака од његовог газдинства. Док су били у рату, сељаци су се одвикивали од радног живота, а навикавали да живе од војничке плате и ратног плена. Стога су они радо остављали своја запустела домаћинства и одлазили у град. Тако су у II в. пре н. е. села у Италији све више постајала пуста.

Сељаке су привлачиле у Рим ситне зараде, а такође и напојнице које су делили власници робова приликом избора. Богаташи-власници робова бацали су огромне суме на поткупљивање бирача: приређивали су народу сјајне циркуске игре, бесплатне гозбе, поклањали новац и т. сл.

Због свега тога, сиромашно градско становништво одвикивало се од рада, навикавало да живи од богаташких поклона и претварало се у гомилу развратних беспосличара.

§ 74. Живот и култура Рима у III и II в. пре н. е.

Ширење
раскошн

Услед промена у привредном животу Италије, мењали су се код Римљана како начин живота, тако и обичаји. Све више се губи некадашња једноставност живота. Због нагомиланања новца и све тежињег додира с источним земљама, раскош почиње све више да се увлачи у више слојеве римског друштва. Она се огледала у начину уређења станова, у одевању, зидању јавних и приватних грађевина, извођењу светковина. Још почетком III в. пре н. е. картагински изасланици, на повратку из Рима, причали су како се једним истим сребрним прибором за јело служио цео сенат, тако да су га они редом виђали у свим сенаторским кућама, где су били позивани у госте.

Сад се, међутим, у свакој богатој породици појављује лепо сребрно посуђе, диван намештај и златоткане простирке. У Рим се довози грчко вино и риба из Црног Мора. Уместо ранијих скромних трпеза сад се приређују раскошне гозбе, за које већ није довољан домаћи начин кувања, него се позивају кувари специјалисти. Број светковина и њихова раскош расте из деценије у деценију. Борбе гладијатора, упоредо с хајкама на дивље звери, постају омиљена забава римске гомиле. Почев од II в. пре н. е. звери се нарочито довозе из Африке.

Утицај
грчке
културе

У II в. пре н. е. Римљани су дошли у непосредан додир с Грчком, па је тада утицај грчке културе постао још изразитији. Ширење грчког језика узима у Италији великог маха. Грчки језик био је неопходан римским трговцима и финансијерима због њихових сталних веза с Истоком. Исто тако и сви угледни Римљани, ако су хтели да буду сматрани за образоване људе, морали су

неизоставно знати грчки, јер је грчка књижевност у то време била јако распрострањена. У богатим римским кућама почели су се јављати Грци као учитељи; то су често били робови, којима се поверавало васпитање деце.

Почетак римске књижевности Под грчким утицајем ствара се током III и II в. пре н. е. римска књижевност. Од значајних песника тог раног доба ваља поменути Енија. Он је преводио на латински и прерађивао дела грчких писаца. Подражавајући „Илијади“ и „Одисеји“; написао је велику поему под насловом „Летонис“, у којој је испричао историју Рима од легендарног времена до II в. пре н. е.

Марко Порције Катон био је, као писац, самосталнији. Од њега је историско дело (под насловом „Почети“; о повесници Рима, почев од легендарних времена па до II века пре н. е. Осем тога, Катон је написао и дело „О сеоском газдинству“.

Комедија У римском друштву била је комедија веома популарна. Она је такође постала по угледу на грчке примере. Међу римским комедиографима био је најпознатији Плаут. Он је грчке комедије прерађивао по римском укусу, исмевајући у њима обичаје свога друштва. Његове комедије писане су живим, народним језиком.

IV. УСТАНАК РОБОВА И СЛОБОДНЕ СИРОТИЊЕ ПАД РИМСКЕ РЕПУБЛИКЕ (137—30 г. пре н. е.)

§ 75. Први устанак робова на Сицилији. Аристонинов устанак у Малој Азији

Ропство на Сицилији На Сицилији је било врло много робова. Због плодног земљишта и добре климе острва земљорадња се све боље развијала. Римски витези радили су у провинцији, лишеној сваке заштите, шта су хтели, и насилно заузимами пространа земљишта, на којима су водили велика газдинства. Сицилија је убрзо постала „житница Италије“. Цело острво било је претпуто робова поглавито Сиријца. Њихови господари поступали су с њима необично сурово. Многи сицилијански робовласници нису, тако рећи, ни хранили, ни одевали своје робове. Стога су они, да би могли опстати, морали да се одају разбојништву и пљачки.

Једном приликом дошло је сицилијанском робовласнику Дамофилу, који је живео у граду Хени, неколико нагих робова с молбом да им да одећу. Дамофил је наредио да се они ишибају, па их је поново отерао на рад.

Почетак устанка Дамофил је својом суровошћу и исмевањем довео до експлозије дуго уздржавано негодовање робова. Букнуо је страховит устанак, који су стпочели Дамофилови сеоски робови. Они су ноћу упали у Хену (137 г. пре н. е.). Њима су одмах пришли и остали робови, те је настао покољ робовласника.

Робови града Хене тајно су се састајали још много пре почетка устанка и расправљали како да поправе своју тешку судбину. Међу њима налазио се један роб, по имену Еун, који је уживао велики углед код својих другова Сиријца.

Победа робова и организација власти Кад су узели власт у своје руке, устаници су изабрали Еуна за краља. Уз њега је образован савет од робова који су важили као најпаметнији. За три дана створена је војска од шест хиљада људи. Том војском устаници су разбили неколико малих римских одреда, упућених да умире Хену.

У југозападном делу острва избио је нов устанак, чији је вођ био *Клеон*, роб из *Мале Азије*. С одредом од пет хиљада људи *Клеон* је пришао *Еуну*. Удруженим напорима успели су да разбију римску војску од осам хиљада људи, чији је командант био један конзул, упућен из *Рима*.

Број устаника порастао је поступно на двеста хиљада; они су држали скоро целу источну половину острва. Робовласничке латифундије биле су уништене. Али, робови су ипак поштедили ситна сељачка газдинства и нису дирали сељаке уколико су они мирно настављали свој посао.

Угушење устанка Тада су бачене на острво јаке војничке снаге. Римљани су опсели два главна устаничка упоришта — градове *Тауромениум* и *Хену*. Пошто се показало да се на јуриш не могу узети, римска војска предузела је дуготрајну опсаду и довела опсађене до страшне глади. Ипак, оба та града могла су бити узета тек помоћу издаје. Том приликом побијено је око 20 000 робова-устаника. *Клеон* је погинуо још раније, приликом једног испада, а *Еун* је пао жив Римљанима у руке и на мукама умро у тамници.

Пошто су заузеле *Тауромениум* и *Хену*, римски одреди прошли су сад целим острвом и коначно угушили устанак (132 г. пре н. е.).

Аристоники устанак у Пергаму Сицилијански устанак имао је силног одјека у *Малој Азији*, у *пергамској краљевини*. Немире међу робовима и сиротињом искористио је за свој рачун *Аристоники*, рођак пергамског краља *Атала III*. Ствар је била у томе што је *Атал III*, који је био без директних наследника, завештао на смрти своју краљевину *Риму* (133 г. пре н. е.). Али већ много раније он је дао римским трговцима велике повластице у *Пергаму*. *Аристоники* се, међутим, решио да не предаје пергамску краљевину Римљанима. Он је хтео сам да се докопа престола. Да би то и остварио, ставио се на чело ши-роког покрета робова и слободне сиротиње.

Поједини градови у *Малој Азији*, настројени против Римљана, пружили су подршку *Аристонику*. Али богати власници робова из *Ефеса* држали су за пробитачније да остану под римским господством. Они су устали против *Аристоники* и потукли га у поморској битци.

Међутим, *Аристоники* је наставио борбу и даље. Ослободио је робове и обећао им да ће створити „државу *Сунца*“, која ће бити заснована на слободи и једнакости свих грађана. То је привукло на његову страну огромне масе потлачених. Ослањајући се на њих, *Аристоники* је разбио моћну римску војску и поред тога што су Римљанима помагали малоазиски владари. Сам римски конзул, који је командовао том војском, био је заробљен и убијен. Скоро цела пергамска краљевина прешла је сад у *Аристоники*ове руке.

Крај устанка Године 130 пре н. е. упутили су Римљани против устаника другог једног конзула, коме је пошло за руком да изненадним нападом потуче *Аристоники*ову војску. Сам *Аристоники* сакрио се у један малоазиски град, где су га глађу принудили на предају. Потом су га отпустили у *Рим*, где је задављен у тамници. *Пергамска краљевина* била је присаједињена римским поседима.

Рим је још увек био јак, а неповезани робовски устанци нису могли уништити робовласнички поредак.

§ 76. Реформе браће Граха. Тиберије Грах (133 г. пре н. е.)

Узроци реформе Док су Римљани сузбијали устанке робова на Сицилији и у Пергаму, избио је сељачки покрет и у самој Италији. Широм целе земље почела се комешати сиротиња. На зидовима појединих кућа и по надгробним споменицима појавили су се натписи са захтевом да се изврши нова подела земље.

Сељачке масе Италије преживљавале су врло тежак период. Ситни слободни земљопоседници пропадали су све више. Уместо њих долазе масе робова на њиве Италије, које су сад прешле у богаташке руке. Поједини претставници племства увидели су да ће то довести до опасних последица. На првом месту војску су давали сељаци, те је стога њихова пропаст и замена слободног рада радом робова слабила моћ Рима. Друго, устанак на Сицилији показао је робовласницима колико је по њих опасно да врше масовно нагомилавање робова. Отуд се код њих јавља мисао да се сељацима, који пропадају, додели земља, те да се на тај начин поново успостави ситно сељаштво и римска држава учврсти. То се могло извести на тај начин што би се од крупних власника одузела државна земља, коју су они незаконито приграбили.

Граси Браћа *Граси* одлучили су да изврше такву реформу. Они су били из угледног рода. Њихов отац заузимао је у неколико махова високе положаје у републици, а њихова мати Корнелија била је кћи Сципиона Африканца. Оба брата добила су одлично образовање и уживала глас људи с демократским погледима.

Старији брат, *Тиберије*, изабран је 133 г. за народног трибуна.

Аграрни закон Тиберија Граха Кад је ступио на дужност, Тиберије је поднео народној скупштини свој законски предлог. По том предлогу притежаоци државне земље могли су имати највише 500 југера (око 125 хектара) као старешине породице и по 250 југера на два најстарија сина. Остали чланови породице нису добијали земљу. На тај начин, једна породица није могла имати више од хиљаду југера државне земље. Тиберије је предлагао да се земља, која тако преостане, подели на мале деонице од по 30 југера и изда сиромашним грађанима у наследни закуп, с тим да је не смеју продавати. Ову деобу земље међу грађане имала је спровести нарочита комисија од три лица коју бира народ.

Бранећи свој закон, Тиберије је одржао значајан говор у народној скупштини. „Дивље животиње, које се скитају по Италији, — рекао је он, — имају своје јазбине и легала где ноћивају, док људи, који се боре и умиру за Италију, имају само ваздух и светлост. Они немају сталног места становања, већ се са својим породицама потуцају као скитнице. Војници се боре и умиру ради луксуза и богатства других; њих називају господарима целог света, а они међутим немају ни педља своје земље“.

Борба против аграрног закона Већина нобила била је, ипак, против тог аграрног закона. Они наговоре једног трибуна — *Марка Октавија* — да стави вето на закон. Октавије је био близак Тиберијев пријатељ. Али он је уживао велике комплексе државне земље и није се хтео растати од њих. После извесног колебања Октавије пристаје да иступи против законског предлога и стави на њега „вето“.

Тиберије се тада одлучи да ствар изведе на чистину, па народној скупштини постави на гласање следеће питање: може ли и даље остати на своме месту онај трибун који ради против народне воље? На дан гласања Тиберије пред целом скупштином замоли Октавија да повуче свој протест. Овај се у први мах почне колебати, али ипак остане при својој одлуци. Тада Тиберије спроведе гласање и Октавије буде лишен трибунског звања.

Усвајање
закона

После тога народна скупштина усвоји аграрни закон. У комисију за поделу земље био је изабран сам Тиберије, затим његов брат *Гај* и таст *Алије Клаудије*.

Кад је комисија приступила послу, наишла је на велике тешкоће. Државна земља подлежала је одузимању и новој расподели. Али приатељаци државне земље располагали су били њоме као да је она њихова својина: поклањали је, залагали итд. Стога није било лако утврдити која је земља државна, а која приватна.

Тиберијеви непријатељи искористили су те тешкоће. Они су чак пустили вест како Тиберије жели да постане краљ. Осем тога, пребацивали су му да је нанео увреду неприкосновеној личности народног Трибуна Октавија. Али Тиберије није попуштао, већ је храбро ишао до краја у остварењу задатка који је себи поставио.

Погибља
Тиберија
Граха

Да би се реформа спровела до краја, било је потребно да Тиберије остане на власти и наредне године. Стога се он кандидује за народног трибуна и за 132 годину.

Римски закони, међутим, нису дозвољавали да се једно исто лице бира дванут узастопце. Нобили одлуче да то искористе.

На тргу, где се вршио избор, народ се био скупио већ рано изјутра. Кад је скупштина почела рад, аристократи покушају да омету гласање. Али Тиберије да својим присталицама уговорени знак те ови, наоружавши се чиме је ко стигао, растерају нобиле.

Истовремено је заседао и сенат. Неко од присутних пронесе лажну вест да Тиберије тобож тражи краљевску круну. Тада врховни свештеник *Сиппион Назика*, један од најогорченијих Тиберијевих непријатеља, повиче: „Ко је за спас отаџбине, нека пође за мнош!“ Сенатори и гомила наоружаних клијената пристану уз њега, те сви заједно истрче на трг где је била сазвана народна скупштина. Сад настане огорчена туча у којој буду убијени и Тиберије и око триста његових присталица. Њихови лешеве побацани су ноћу у Тибар.

После убиства Тиберија Граха, нобили су се сурово обрачунали са својим противницима. Много пријатеља и присталица погинулог трибуна било је побијено. Аристократија је убрзо затим успела да обустави рад комисије, и овој је сад било одузето право да доноси одлуке која је земља државна, а која приватна.

Закон Тиберија Граха остао је неостварен, а интереси сељачких маса, као и раније, нису били задовољени.

§ 77. Гај Грах (123—121 г. пре н. е.)

Гај Грах био је девет година млађи од Тиберија. Он се одликовао необичним говорничким даром и био је много одлучнији од свога брата. После Тиберијеве смрти он се заклео да ће се осветити аристократима и да ће аграрну реформу спровести до краја. Народ је у Гају

гледао настављача Тиберијевог дела и изабрао га 125 г. за народног трибуна.

Закопи Гаја Граха Гај пре свега науми да створи себи ослонац у римском друштву. Ради тога он је спровео *закон о житу*, по коме је народ по сниженој цени добијао жито из државних магацина. Тим законом Грах је придобио за себе градску сиротињу. Даље, да би стекао подршку и у трговачкој средини, спровео је и *судски закон*. Дотада су у свим важнијим парницама били одређивани сенатори за судије. Гајев закон им је то право одузео и пренео га на витезе (трговачки сталеж), који су на тај начин дошли до великог утицаја у држави. Истоме циљу тежила је и друга Грахова мера: да се убирање пореза у Малој Азији препусти римским закупцима.

Осем тога, у интересу најсиромашнијих сељака, основано је у Италији неколико колонија. Било је у пројекту да се колоније оснују и ван Италије, и то у Африци, на месту где се некад дизала Картагина. Комисија за расподелу земље поново је прорадила.

Борба против закона Гаја Граха Ослањајући се на народне масе и трговачки сталеж, Гај је стварно постао, 123 г. пре н. е., неограничени управљач државе и био је 122 г. поново изабран за народног трибуна. Нобили, бојећи се да против њега иступе отворено, одлуче се на другу тактику. На њихов савет, један народни трибун поднесе законски предлог да се у Италији оснује дванаест колонија, свака са по 3 000 колониста, а овима да се деониче уступе потпуно бесплатно. Сенат одобри тај законски предлог. Гајеви непријатељи хтели су тиме да поткопају његов утицај у народу. Уствари, у Италији није било слободне земље за оснивање толиког броја колонија, те је законски предлог остао само празно обећање. Ипак, народна скупштина почиње од тога доба хладнети према свом вођи.

Однос према Гају променио се нарочито онда кад је он поднео народној скупштини законски предлог да и њихови савезници добију грађанска права. Тај предлог штитио је интересе сељачких маса у читавој Италији и није се свдео римској народној скупштини, јер римски сељаци нису хтели делити с Италицима свој повлашћени положај. Кад је то видео, Гај је сам повукао свој предлог, али већ за 121-ву годину није био изабран за народног трибуна.

Устанак и погбија Гаја Граха Сад је аристократија почела иступати сасвим отворено. У народној скупштини покренуто је питање да се укину колоније које је Грах основао у Африци.

При томе су истицана разна неповољна претсказивања, која су тобож, стајала на сметњи оснивању колонија. Онога дана кад се расправљало о томе питању, сенат прогласи опсадно стање. Гај са својим присталицама заузме један део града, али конзул упути против њих јаке војничке снаге, те се устаници после кратке борбе расстуре.

За време сукоба Гај угане ногу на, не хтевши се предати непријатељима, нареди робу да га убије. Непријатељи нису чак ни мртвога Гаја оставили на миру: они су му отсекли главу а леш бацили у Тибар. Око три хиљаде Гајевих присталица било је побијено (121 г. пре н. е.).

Убрзо после смрти Граха Млађег обустављена је подела земље грађанима и дозвољено је да се већ раздате деониче могу продавати. Сељаци су поново остали без земље.

На тај начин аграрна реформа није постигла свој циљ. Од покрета браће Граха видели су користи само витези, тј. трговачко-финансијски слојеви Рима; процес пролетаризовања сељаштва није се зауставио. Класна борба у Риму постала је још оштрија.

§ 78. Марије и војна реформа. Рат с Кимбрима и Тевтонима

Рат против Југурте Кад је 146 г. пре н. е. картагинска област претворена у римску провинцију, није дирано у независност суседне Нумидије. Али римски витези бацили су похлепне погледе на ту богату земљу, желећи да и њу покоре. Под њиховим притиском Рим је повео 111 г. пре н. е. рат против Нумидије.

Рат је с почетка текао неповољно по Римљане, јер је нумидиски краљ Југурта поткупљивао римске војсковође, те ови нису предузимали против њега одлучне војне акције.

Гај Марије Свршетак рата То стање се изменило кад је народна скупштина избрала Гаја Марија за конзула и врховног команданта афричке војске. Био је то веома способан војсковођа, који није хтео да се нагађа с Југуртом. Он је успео брзо да сврши с нумидским краљем. Југурту су заробили Римљани. Ухватио га је Маријев помоћник, Корнелије Сула. Рат је после тога одмах био завршен. Југурта је одведен у Рим и тамо погубљен, а Марије је постао веома популарна личност у Риму.

Маријеве војне реформе Године 104 Марије бива поново изабран за конзула и врховног команданта. Сад Марије спроводи велике реформе у војсци. Раније су војску служили само они који су били увршћени у овај или онај имовински разред, а Марије почиње примати сваког који је хтео да служи, па и оне који немају никакве имовине. На тај начин могао је да се продужи рок службе и знатно боље изводи војна обука. Услед тога се јако развила војна вештина.

Маријеве реформе биле су од великог значаја по даљу историју Рима. Услед тих реформи, римска војска претворила се у најамничку. Сад је сваки војсковођа, који је уживао љубав својих војника, могао искористити војску за своје личне циљеве.

Упад Кимбра и Тевтона Њихов пораз Те исте године напали су Италију са севера Кимбри и Тевтони (галска и германска племена). Против њих је послат Марије, већ славан због својих војничких успеха.

Главна битка с Тевтонима одиграла се недалеко од Масилије (Марсеља). После дуге и упорне борбе Римљани су, под Маријевом командом, однели одлучну победу. Највећи број Тевтона био је побијен, остали су пали у заробљеништво (102 г. пре н. е.). Годину дана доцније удружене римске снаге нанеле су и Кимбрима одлучан пораз (101 г. пре н. е.). Те две победе донеле су римским робовласницима сто педесет хиљада робова.

Тако се окончао тај велики сукоб Рима с галским и германским племенима.

За све време рата против Кимбра и Тевтона, Маријев утицај у Риму био је огроман и он је сваке године биран за конзула.

§ 79. Други устанак робова на Сицилији (104—100 г. пре н. е.)

Почетак устанка Док су Римљани водили тежак рат на северу, у Сицилији поново избија устанак робова. Недалеко од града Хераклије, југозападном делу Сицилије, тридесет робова једног римског витеза створе заверу и убију свог господара (104 г. пре н. е.). Бојећи се гоњења, они оду из града и поседну најближе брдо. Њима сад приђу и робови из околине. Намесник Сицилије крене на њих један одред од 600 војника, али ону буду разбијени; робови дођу том приликом до велике количине оружја.

Устанак је све више растао: војска робова бројала је већ 6 000 људи. На чело покрета стане роб Салвије, којег су устаници сад сматрали за свога краља. Салвије подели војску на три дела и сваком одреду постави по једног заповедника. Његова војска убрзо је нарасла на 20 000 добро увежбаних бораца; она је имала чак и коњицу.

У то време почиње устанак и у западном делу острва Сицилије. Вођа тог устанка био је храбри и искусни Атинион, бивши пират из Мале Азије. Он је у војску примао само оне робове који су били најспособнији за ратовање. Остали пак били су дужни да снабдевају војску храном, да воде бригу о позадинским пословима и о њиховој организацији. „Неопходно је потребно, — говорио је Атинион, — да чувамо као своју сопствену и земљу, и сву стоку и храну у њој“.

Ширење устанка Убрзо затим долази до спајања Салвијеве и Атинионове војске. Оне су се састале у граду Триокали, у западном делу Сицилије. Атинион се добровољно ставио под Салвијеву команду, признавши га за краља, и остао само као главни заповедник.

Сад је грађански рат обухватио знатан део Сицилије. У градовима, које устаници још нису заузели, робови су сваког тренутка били спремни да се дигну и придруже својим друговима.

Римски сенат морао је упутити на Сицилију велику војску. Римљани су успели да разбију удружене снаге робова, а Салвије се с преосталом војском склонио у Триокалу.

Робови су били решени да се боре до последње капи крви и римска војска није могла заузети неприступачну и јако утврђену Триокалу. Али, ускоро је Салвије умро и власт је прешла на Атиниона. Било је све теже одолети непријатељу. Услед нестанице хране опсађени су доспели у безизлазан положај. Али до преокрета у корист Римљана дошло је тек 101 г.

Угушење устанка У одлучној битци код Триокале римска војска је потукла робове-устанике. Атинион је погинуо у току битке, а остаци његове војске повукли су се у град. Највећи део робова, које је глад довела до очајања, предао се непријатељу. Али један део, око хиљаду њих и даље је наставио борбу. Римљани им тада обећају живот те се и ови јунаци предаду. Њих су отпустили у Рим и тамо извели на арену као гладнијаторе. Али они одбију да увесљавају римску светину и, наочиглед страже и гледалаца, међусобно се сви поубијају.

Устанак робова у Атини и на Босфору Други Сицилијански устанак слично првоме, одјекнуо је и међу осталим угњетеним. Атински робови, на раду по рудницима у Лавриону, дигли су се на устанак, побили стражу и заузели тврђаву на морској обали. Одатле су дуго пустошили Атику, све док нису били умиреени.

У то исто доба подигли су устанак и робови у далекој грчко-римској покрајини, босфорској краљевини. Ту краљевину основали су грчки колонизатори још у VI в. пре н. е. на територији данашњих полуострва Керча и Тамана. Пред сам крај II века пре н. е. тамо су устали робови-Скити, које је предводио Савмак. Робови су убили босфорског краља, и на његово место изабрали Савмака, који је владао око две године и чак ковао новац са својим именом.

Устанак је на крају крајева угушила војска понтиске краљевине, која се налазила на јужној обали Црног Мора.

Између тих свих устанака није било никакве повезаности; они су избијали по разним, међусобно удаљеним местима, услед чега нису ни имали успеха.

§ 80. Устанак Италика. Сулина диктатура

Устанак
Италика

Против римског господства, против богатих робовласника и плећства нису се дизали само сељаци и робови. Дизали су се и становници покорених области Јужне Италије, такозвани *Италици*. Они су се звали још и савезници, јер су Риму давали помоћну војску. Ма да су ратовали заједно с Римљанима, савезници су у војним походима добијали само један ништаван део плена. Лавовски део ишао је римским војницима. Осем тога, савезници нису имали грађанских права. Њима нису биле доступне римске државне и јавне дужности. Из године у годину Италици су бивали све незадовољнији римским племством.

Године 91 пре н. е. изабран је за народног трибуна *Ливије Друз*. У борби против плећства Друз је хтео да обезбеди себи подршку међу Италицима. За ту подршку Друз је обећао да ће за њих изборити грађанска права. Али римско племство дозна за то, па пошале човека да убије Друза. Једне вечери, кад се Друз враћао кући, био је убијен. Италичким сељацима тада је постало јасно да не могу мирним путем доћи до својих права, те се лате оружја.

Године 90 пре н. е. био је устанак већ у пуном јеку. Добро припремљен, одмах је захватио целу Средњу и Јужну Италију. Мобилисана је целокупна снага сељачких маса против Римљана. Сва италичка племена имала су своје вође.

Побуњени Италици образовали су смосталну државу источно од Рима. За престоницу су прогласили град *Картиниум*. Италичка држава имала је сенат од 500 чланова и народну скупштину. Управа државом налазила се (по угледу на Рим) у рукама двојице конзула. Италици су чак почели ковати сопствени новац.

Али та држава није била дугог века. Управљачи Рима убрзо су иступили против ње. Ради угушивања устанка послате су најбоље римске војсковође — *Марије* и *Сула*, а истовремено је донет и закон по коме су сви савезници, који нису узимали учешћа у устанку, стекли грађанска права. Други један закон обећавао је та права и онима који у року од 60 дана положије оружје. На тај начин Рим је хтео да поцепа савезнике, па да се онда редом обрачуна са сваким савезником понаособ. И доиста, савезници су се поцепали, њихове се снаге распилнуле, а Рим је угушио устанак. Један од вођа устанка, *Видалиције*, није се хтео жив предати Римљанима у руке, већ се сам спалио на ломачи.

Италици су тако 88 г. пре н. е. поново доспели под римску власт.

Сви ти устанци робова, сељака и потчињених области исцрпљивали су снаге Рима.

Рат против
Митридата

Једва је Рим успео да угуши италички устанак, а на истоку се појавио нов непријатељ. *Митридат*, краљ Понта, беше купио велику војску па, дигнувши и племена под римском влашћу, пође с њима против Рима.

Власницима робова постало је сад јасно да власт треба дати у руке једног јаког војног диктатора. Стари поредак робовласничке републике ваљало је заменити војничком силом. Крупни робовласници и аристократи истакли су Сулу за кандидата на положај диктатора и врховног команданта. Средињи слојеви римског становништва, као и сиротиња, подржавали су кандидатуру *Марија*. У Риму је настала огор-

чена борба између аристократске и демократске странке. Свака је настојала да њен кандидат победи. Најзад су аристократи успели да Сула буде постављен за команданта војске против понтиског краља Митридата.

Али чим је Сула пошао у рат против Митридата, Маријеве присталице приграбе власт у Риму. Сула се морао вратити да поново уснови свој положај у Риму. Али, кад је опет отишао на Исток, маријевци су поново завладали Римом.

У жељи да се што пре врати у Рим и потисне Марија, Сула се журио да рат оконча. Године 85 пре н. е. склопљен је с Митридатом мир, по којем је краљ Понта морао да се повуче из свих области које је заузео, да Римљанима плати ратну штету и преда један део своје флоте.

Сулина диктатура После тога, Сула се са својом војском од 40 000 војника врати у Италију. Маријеве присталице нису хтеле предати Рим, те се више од годину дана водила огорчена борба. Најзад је Сула, 82 г. пре н. е., освојио Рим и завео војну диктатуру.

Сад је настао обрачун с маријевцима. Сула је увео *проскрипције*. Тако су се звали спискови Маријевих присталица. Сваки Римљанин могао је убити човека који се налазио на том списку. Сула је, као награду, давао убици један део имовине убијенога. Стога су сад по читавој Италији настала убиства, поткизивања и конфискације имовине.

Сула је проглашен за *доживотног диктатора*. Раније је диктатор добијао овлашћења само на шест месеци. Сад је демократски поредак укинут, а Сула је прогласио *војну диктатуру*. Власт народних трибуна изгубила је сваки значај. Права народне скупштине су смањена. Суд је доспео у руке сенатског племства. Сенат је повећан на 600 чланова, али они су били сви уза Сулу.

Тако је сад, у борби против социјалног покрета доњих друштвених слојева, створена груба војничка власт. Рушећи демократски поредак римске републике, Сула је позивао све робовласнике да се удруже против револуционарног покрета. Али услед отпора који су давале присталице ранијег републиканског поретка (републиканци), Сула није могао спровести у дело све своје намере. Осем тога, био је тешко болестан и 79 г. пре н. е. сам се повукао с диктаторског положаја.

Годину дана доцније (78 г.) Сула је умро. Међутим, борба за војну диктатуру наставила се и даље.

§ 81. Борба Шпаније против Рима. Виријат и Серторије

Устанци оних народа, који су били под влашћу Рима, стално су били на дневном реду. На северу су већ у неколико махова против Рима устајала галска племена, на југу италичка, а на истоку — народи Мале Азије. Сад се дигла и *Шпанија* против римског господства.

Шпанија иступа против Рима После пунских ратова, шпански народ (*Лузитанци, Келтонбери, Ибери*) потпао је под Рим, а сама земља претворена је у римску провинцију. Њоме је управљао римски намесник, који је газдовао како је хтео.

Устанци против римских угњетача избијали су у више махова. Већ 218 г. пре н. е., кад су Римљани први пут ушли у Шпанију, устали су њени народи у одбрану своје слободе. Борбе Шпанаца за независност обухватају врло дуг временски период.

Виријат Међу првима, који су пошли у борбу против Римљана, били су *Лузитанци* (који су живели тамо где је данас Португалија) и *Келтоибери* (који су били насељени у централном делу Пиринејског Полуострва). Највећи устанак био је 150 г. пре н. е. Тај устанак узео је великог маха кад му је на чело дошао *Виријат*, иначе обичан пастир. Био је то даровит војсковођа, а сем тога и човек необичне физичке снаге. Узалуд су Римљани слали против њега своје легионе под командом најбољих војсковођа. Виријат их је редовно тукао и немилосрдно уништавао. Тако је 147 г. пре н. е., до ноге потукао војску римског војсковође *Ветелија*, ма да је ова била знатно јача од Виријатове. Сам Ветелије био је заробљен и убијен.

Виријат је дуго година водио успешну борбу против римских завојевача. Многа ратничка племена стала су у току тих борби уз њега. Зато што је ујединио Шпанију и водио успешне борбе против Рима, Виријат је проглашен за „шпанског краља“. Али он није хтео да носи краљевску одору, већ је и даље иступао као обичан војник, у првим редовима своје огромне војске. Стога је уживао славу вође целе Шпаније. Чак и Римљани су морали признати његову способност. Они су за Виријата говорили да је „*Ромул шпанског народа*“, тј. да је он први покушао да организује шпанску државу. Ствар ослобођења Шпаније омеле су тада издајнице, које су се увукле у Виријатов логор. Ноћу, док је Виријат спавао у свом шатору, убице су се привукле до њега и камом га заклале. Тако је лузитански вођ био убијен помоћу издаје (139 г. пре н. е.).

У то време настављали су Келтоибери борбу у Средњој Шпанији. Римљанима се с нарочитом упорношћу одупрла тврђава *Нуманција*, коју је дуго година опседао њихова војска без успеха. Нуманђани су у неколико махова натерали Римљане на срамно отступање. Становници опсађеног града предали су се тек 133 г. пре н. е., јер их је на то нагнала страховита глад. Град је тада опљачкан а затим, као и Картагина, до темеља порушен.

После пада Нуманције Шпанци су се повукли. Рим је поново за господарио њиховом земљом, али не задуго.

Серторије У Шпанији је 81 г. пре н. е. опет букнуо устанак против Рима. На чело му је стао републиканац *Серторије*, који се испред Сулиног гоњења склонио у Шпанију. Серторије је међу разним шпанским племенима скупио велику војску, коју је уредио на римски начин. Затим је отворио школе за обуку војника и одабрао добре помоћнике и команданте, међу којима се нарочито *Хиртулеј* прославио својим победама над Римљанима.

Рим је на Серторија слао јаке војничке снаге с најбољим војсковођама. Али Серторије је вазда излазио као победник. Он је наочиглед римског војсковође Помпеја узимао један град за другим. У једној битци (на источним обалама Шпаније) замало што није заробио и самог Помпеја, који се спасао бекством.

Ратујући против римских војсковођа, Серторије се борио против мрске Сулине диктатуре. У тој борби он се ослањао на шпански народ коме је, као награду за помоћ у рату против Рима, обећао слободу. Осем тога, Серторије је склопио савез с понтским краљем *Митридатом*, који је такође устао против Рима.

Рат Шпанаца против Рима трајао је око десет година. Издајници су се постарали да омету даљу борбу шпанског народа. Као за време борбе против Виријата, тако се и сад, против Серторија, организовала група издајница-завереника. Те издајнице убиле су 72 г. пре н. е. Серторија на једној гозби. У шпанској војсци почели су тада избијати нереди. Рим је то искористио и приступио обрачуна с устаницима. Устанак је 17 г. пре н. е. био коначно угушен.

Али борба, коју су Шпанци водили за своју независност, није обустављена. Шпанци су и даље наставили да се боре против Рима

§ 82. Спартаков устанак

Спартак Док се у Шпанији водио рат, избио је у самој Италији нов устанак робова, са знаменитим *Спартак*ом (74—71 г. пре н. е.) на челу. Спартак, пореклом Трачанин, био је продат као роб Римљанима. Постао је гладијатор у граду Капуи и морао да се туче, ради увесељавања публике, с осталим гладијаторима. Добрим гладијатором сматран је онај који би своје противнике убијао брзо и вешто.

Гладијатори из Капуе проводили су веома тежак живот. Отуда је незадовољство међу њима било нарочито јако. У гладијаторској школи створили су заверу њих двеста робова, са Спартаком на челу, и донели одлуку да подигну устанак за ослобођење робова. Устанак је почео у часу кад су римске снаге биле заузете на западу (у борби са Шпанијом) и на истоку (у борби с Митридатом).

Али завера је била откривена, те је Спартак побегао са својим присталицама на брдо *Везув* и тамо се учврстио. Сада су са свих страна почели Спартаку придолазити робови и слободна сиротиња.

Спартакова борба На Спартака је био упућен врло јак одред. Римска војска опколила је робове, запосевши једини пролаз који је водио вулкану. Али Спартак је ту испољио изванредну способност сналажења и спасао своју војску. Гладијатори су насекли, по његову наређењу, винову лозу и од ње исплели дебелу ужад. Помоћу те ужади робови су се спустили низ окомиту страну брда, где није било Римљана, па онда ове напали с леђа. Римски одред се тада разбежао, остављајући робовима цео свој логор.

Ни наредни потхвати, које су Римљани предузимали против робова (током 73 г. пре н. е.), нису били успешнији. Спартак је стално тукао римску војску. Његова војска стално се повећавала. Током 72 г. кренула су на Спартака оба римска конзула. Али и они су претрпели пораз.

Рим се нашао у тешком положају. Спартак је бивао све јачи и опаснији. Нико се није хтео примити да поведе војску против вође робова. Најзад је на то пристао римски богаташ и спекулант *Марко Крас*.

Спартакови походи Спартак је увиђао да неће моћи коначно сломити Рим, па је стога хтео да изведе робове ван Италије. Он је први поход предузео преко целе Италије у правцу Алпа. Намеравао је да тим путем одведе робове у њихову постојбину Грчку и Галију. Али услед тешкоћа при прелажењу Алпа Спартак је морао да промени правац. Он је сад створио нов план. Овога пута имала је ње-

гова војска да иде за Сицилију, да тамо дигне устанак, па да се онда, уз помоћ тамошњих робова, пребаци у Грчку. Али Спартак није успео ни да пребаци војску на Сицилију, јер су их преварили тиркети, који су били пристали да тобож превезу робове.

Спартак се тад одлучи да сам сагради сплавове ради пребацивања на Сицилију. Робови приону да што брже начине сплавове. Да би ови били што стабилнији, испод њих су привезивали бурад. Али се разби-сни јака бура и све сплавове одвуче у море. Тако робовима пропадне још једна нада да се ишчупају из ропства.

Красова војска, међутим, стално је гонила Спартака. Кад су робови после безуспешног покушаја да се пребаци на Сицилију, хтели да крену натраг, показало се да им је Крас потпуно пресекао от-ступницу на Север. „Боље да изгинемо од железа него од глади“, — рекао је тада Спартак, бацио се са својом војском напред и ноћу про-био Красова утврђења.

Свој трећи поход предузео је Спартак на луку *Бриндизију*, ода-кле се лакше и брже могло допрети до Грчке.

Несугласице у Спартакову табору Сви ти дугачки маршеви поткопали су снагу спартако-ваца. Осем тога, код њих су се појавиле и несугласице.

Робови, са Спартаком на челу, хтели су да оду из Ита-лије, где су били потлачени, и да се врате својим кућама. Сељаци, пак, који су били у Спартаковој војсци, нису желели да иду из Италије, већ су хтели да се боре за земљу, за своја права у самој Италији. Уз њих је пристало и нешто робова из германских племена, који су већ одавно навикли на живот у Италији.

На тај начин није било јединства у погледима између робова и сељака. Нису били сложни чак ни сами робови. Осем тога, Рим је у то време још увек био врло јак. Услед свега тога, у великој битци с пролећа 71 г., спартаковци нису могли одолети притиску добро нао-ружаних свежих римских трупа, те су били разбијени. Спартак се јуначки борио до краја. Упадао је међу Римљане онде где их је било највише. Кад је рањен у кук, клекao је и наставио да се бори, све док га нису исекли на комаде. Његово тело се доцније уопште није могло пронаћи.

Шест хиљада заробљених робова разапето је тада на крстове дуж целог друма од Капуе до Рима. Преостали делови Спартакове војске утекли су на југ, где су се још дуго борили против римских одреда.

Спартакова храброст задивљавала је чак и Римљане, који су го-ворили да је вођ робова погинуо „као велики војсковођа“. Спартак је ушао у историју као борац који се с пуно самоодрицања дигао против угњетача. Није узалуд рекао Лењин да је „Спартак био нај-већи херој у једном од највећих устанака робова“.

§ 83. Катилинина завера. Помпеј и Цезар

Катилина

Услед масовних устанака робова, претставници римског племства поново захтевају да се уведе војна власт. Војна диктатура могла је боље да штити интересе и имовину власника робова. На положај диктатора Рима јављају се сад многи претенденти. Најодлучније су иступали претставници пронаших аристократа, међу

којима се нарочито истицао бивши Сулин присталица, *Катилина*. Он се у неколико махова кандидовао за конзула, али никад му није пошло за руком да буде изабран на тај положај. У току 65 г. пре н. е., уз подршку римских племића Цезара и Краса, намеравао је да поубија конзуле и приграби власт. Али му се и овај план изјаловио.

Године 63 Катилина се поново кандидовао за конзула, а истовремено припремао и заверу против републике. Да би придобио народ за себе, обећавао је да ће поништити све дугове. Али главна маса његових присталица састојала се из осиротеле аристократије. Катилину су подржавали и Сулини ветерани (стари војници), који су у своје време добили земљишне деонике, али пошто су се били одвукли од рада, ови су већ испропадали до тога доба. Међу Катилининим присталицама било их је и из гомиле беспосличара, који нису живели од рада, већ од богаташких поклона.

Заверу против републике благовремено је открио републиканац, конзул Цицерон. То је био сјајан говорник, чувен у Риму по својој говорничкој вештини. И поред својих колебања, Цицерон је доследно бранио републиканско уређење. Он је држао пламене говоре против Катилине којима је тражио његову главу, јер је овај хтео да збаци републику. Али у сенату је владала неодлучност. Најзад су републиканци ипак превагнули. Донита је одлука да се Катилина и остали завереници казне смрћу. Катилинине присталице, похапшене у Риму, биле су погубљене. Сам пак Катилина успео је с једним делом својих људи да побегне у Етрурију, где је била и земља Сулиних ветерана, који су га подржавали. Ту је сад скупио своје приврженике, па пошао против владине војске. Битка се одиграла 62 г. пре н. е. Ма да се Катилина тукао огорчено, војска му је ипак била разбијена, а он сам погинуо је на бојишту.

Републиканско уређење било је очувано, али не задуго. Робовласничко племство није попустило у борби за војну диктатуру. На pozorницу ступају нови политичари: *Помпеј* и *Цезар*.

Кнеј Помпеј био је такође Сулин присталица и истако се већ за време угушивања Серторијевог устанка у Шпанији. Затим му је поверено да потуче пирате на Средоземном Мору. Пирати су на мору заустављали транспорте жита, који су пловили за Италију, пљачкали дуж обала и одводили у заробљеништво угледне Римљане. Помпеј се брзо обрачунао с пиратима и постао веома популаран.

Он је затим послат на Исток, у борбу против понтиског краља Митридата, јер се овај био опет оснажио. Помпеј је с успехом окончао рат против Митридата, а затим се упутио у Сирију на покорио и њу и *Јудејско царство*. У Рим се вратио 62 г. с огромним пленом и овењан славом.

Велику улогу почео је играти у то доба и *Гај Јулије Цезар*. Био је пореклом из племићког рода, а популарност је стекао на тај начин што је приређивао разне игре за народ. Он је био памetan и обазрив човек. Не иступајући спочетка сам, тежио је да стекне власт помоћу других људи. С том намером подржавао је раније и Катилину. Пошто је Катилинина завера пропала, Цезар је тежио да дође до војне диктатуре помоћу Краса и Помпеја. Заједно с њима склопио је заверу ради свргавања републике.

§ 84. Први триумвират. Цезарева диктатура

Први
триумвират

Цезар, Помпеј и Клас склопили су, 60 г. пре н. е. тајни савез под Цезаревим руководством. Тај се савез звао *триумвират* (савез три лица). Циљ им је био да приграбе власт, па да је онда поделе међу собом. Војна диктатура имала је да узме облик триумвирата.

Цезар је сад постао конзул уз помоћ Помпеја и Класа. Он је успео да Помпејеви војници добију земљу, иако се сенат томе противио. Цезар је то учинио да би стекао ослонац у војсци. Потврђене су и све оне мере које је Помпеј спровео на Истоку. Кад је Цезару истекао конзулски рок, он је добио управу над Галијом (58 г. пре н. е.).

Цезар
у Галији

Али Галију је тек ваљало освајати; Римљани су држали само њен југоисточни угао. Цезар је имао да покори читаву земљу.

Становништво Галије састојало се из многих племена. На њиховом челу стајали су аристократи и многобожачки свештеници. Галска племена била су међу собом стално на ратној нози, што им је слабило снагу, а Цезару олакшавало његов задатак. Али борба с Галима била је, и поред тога, изванредно тешка, јер су Гали били храбри и било их је много. Није се једном десило да Цезарева војска претрпи пораз. Али савршеније римско наоружање, њихова организованост и Цезареве сјајне војничке способности довеле су Римљане до преваге. Испред Цезара срамно су се повукли Германи са својим вођом *Ариовистом*. Цезар је коначно потукао и галску војску, коју је предводио *Верцингеторикс*. Тако Галија бива цела покорена и Цезар затим креће на Британију.

Цезар је у Галији задобио врло велики плен. Он је пљачкао галска светишта пуна дарова и често рушио градове једино да би дошао до плена. Као резултат појавило се тако много напљачканог злата, да га је Цезар распродавао у Италији и по провинцијама као какву робу, по цени од 3 000 сестераца за једну фунту.

Није Цезар заборављао ни војнике. Да би војску што више ве- зао за себе, он је легионарима удвостручио плату, а бивало је да им је поклањао и робове.

Распад
триумвирата

Док је Цезар освајао Галију, на истоку је погинуо Клас у борби против Парћана. Триумвират се распао. Између Цезара и Помпеја дошло је до потпуног раскида, те је између њих настала борба о власт.

Рок Цезаровом пуномоћју у Галији истицао је почетком 49 године. Сенат му предложи да распусти војску и дође у Рим. Али Цезар то одбије, јер је намеравао да се помоћу своје војске дочепа власти у Риму.

Јануара 49 год. Цезар прегне с једним легионом и коњицом речицу *Рубикон*, која је чинила границу Италије, да би кренуо на Рим. Веле да је Цезар дуго и неодлучно стајао пред Рубиконом. Најзад је, с речима: „Коцка је пала!“ наредио да се војска превози. Затим се брзим маршем упутио на Рим.

На вест да иде Цезар, конзули и један део сенатора побегну из Рима. Помпеј отиде на Балканско Полуострво и тамо се почне спре- мати за рат.

Цезар је заузео Рим без борбе. Он је поступио врло благо са својим противницима и никог није погубио. У Риму се задржао неколико дана, а затим пошао за Шпанију, где се налазило много Помпејеве војске. Пошто је ту војску принудио на предају, кренуо је на Балканско Полуострво против војске самог Помпеја. Јуна 48 године дошло је између њих до битке код *Фарсале* (у Тесалији). Помпејева војска буде потучена, а сам Помпеј побегне у Египат, где је по наређењу египатског краља био убијен.

Цезар у Египту Сад и Цезар пође у Египат. У Александрији се у то доба водила борба између деце умрлога цара, који је био из рода Птолемеја. Цезар се умеша у ту борбу и стане на страну краљице Клеопатре, коју су Александријци били протерали.

Због уплитања Римљана у унутрашње ствари Египта, као и због њихове отимачине, против њих избије устанак. Цезар буде опкољен у краљевском дворцу. За време те опсаде изгорела је и чувена александриска библиотека. Цезар, који у прво време није имао довољно војске, нашао се тада у врло опасном положају. Тек кад су му стигла појачања из Азије, успео је да угуши устанак. Подигавши на египатски престо Клеопатру, напусти Египат с пролећа 47 године.

Цезар затим пође на Митридатовог сина *Фарпака*, који беше заузео један део Мале Азије, и разбије га тако брзо, да је о томе јавио у Рим са свега три речи: „Дођох, видех, победих!“ Потом је у две велике битке уништио Помпејеве присталице у Африци и Шпанији.

Цезар — господар Рима Кад се вратио у Рим, Цезар је постао његов неограничени господар. Он је проглашен за доживотног диктатора, а у исто време заузимао је и положај конзула, располагао влашћу народног трибуна и правима цензора. Године 44 понудио му је круну један његов присталица, конзул *Марко Антоније*, али је Цезар то одбио: он се бојао народних немира, те се тога пута уздржао да званично прогласи монархију. Тако је република постојала у Риму и даље, али само по форми: постојали су и сенат, и народна скупштина, и изборни јавни функционери. Уствари, Цезар је био неограничени монарх. Он је број сенатора повећао на девет стотина, попунивши сенат својим присталицама, а народна скупштина је гласала по Цезаревим упутствима. Док је освајао власт, Цезар се издавао за пријатеља демократије, а кад је дошао на власт, онда је прекинуо с народом. Тако је Цезар одбацио закон о брисању дугова, ограничио бесплатно давање жита и забрањено занатлиска удружења, такозване „колегије“. У неколико махова угушивао је оружаном снагом немире у Италији.

Цезарева погибија Незадовољство против Цезара све више је сазревало. У републиканском крилу сенатора створена је завера да се Цезар убије. На челу завере били су републиканци Брут и Касије. На дан 15 марта 44 г. пре н. е. завереници су убили Цезара за време заседања сената.

Цезар је својим поступцима подрио републику. Власници робова, у борби противу републике, поступно су полагали темеље империји.

§ 85. Пропаст републике

Убиство Цезара није довело до поновног успостављања републике. Класа робовласника није се хтела одрећи војне диктатуре. Републиканци-завереници морали су бежати. Појавили су се нови претенденти на положај диктатора. Честољубиви војсковођа, Цезарев друг *Марко Антоније*, и заповедник коњице под Цезарем, *Лепид*, имали су амбицију да заузму Цезарево место.

Октавијан Тада се у Риму појаво један нов политичар. То је био лукави и вешти *Октавијан*, млад човек, унук Цезареве сестре, кога је Цезар био усинио и оставио му у наслеђе знатан део своје имовине. То је привукло Цезареве ветеране на Октавијанову страну, те се око њега окупила велика војска. Октавијан је сад с том војском пошао против Антонија и потукао га, али је ипак потом склопио с њим савез, јер се није уздао да ће се сам моћи учврстити на власти у Риму. За савез је био придобијен и *Лепид*.

Антоније, Октавијан и *Лепид* сада су образовали *други триумвират* (43 г. пре н. е.) који је, за разлику од првог, добио потврду од народне скупштине. Триумвири су добили неограничену власт на пет година „да уреде државне послове“.

Триумвири су најпре морали доћи до новаца, како би наградили своје војнике. Стога су у Италији поново заређале смртне казне и конфискације. Тада је изгубило живост око две хиљаде витезова и триста сенатора, а међу њима и *Цицерон*, који је иступао против Антонија, бранећи републику.

Погибља За триумвире су претстављали велику опасност Брут последњих и Касије, јер су ови на Истоку скупили велику војску републиканаца да би заштитили републику која је пропадала. Стога Антоније и Октавијан крену у Македонију и тамо разбију, код града *Филипа*, републиканску војску (42 г. пре н. е.). Брут и Касије изврше самоубиство, а остаци њихове војске пређу триумвирима.

Сада је триумвирима требало новаца ради исплате нових војника. Да би новац набавили, Антоније пође на Исток, а Октавијан се врати у Италију, где почне одузимати земљу сопственицима и раздавати је својим ветеранима.

У Италији је све више расло незадовољство против Октавијана. Незадовољници су се почели окупљати око *Секста Помпеја*, сина познатог војсковође *Помпеја*. Секст Помпеј је против Октавијана искористио пирате и сицилијанске робове.

Антоније на За то време Антоније се на Истоку понашао као са- Истоку. Битка модржац. Он је радио у источним краљевинама шта је код *Акције* хтео, поклањао је *Клеопатри*, с којом се блиско везао, римске поседе. Рат, који је повео против *Парћана*, окончан је без успеха. Све је то довело до силног незадовољства у римском друштву. Октавијан је то искористио. Сенат је одузео Антонију његова овлашћења, што је довело до отвореног рата између Антонија и Октавијана.

На дан 2 септембра 31 г. пре н. е. дошло је између Октавијанове и Антонијеве војске до одлучног сукоба код рта *Акције*, на западној

обали Грчке. Још у почетку битке Клеопатра и Антоније побегну за Египат, а Антонијева војска, оставши без руководиоца, преда се Октавијану.

Антоније и Клеопатра завршили су у Александрији, 30 г. пре н. е., своје животе самоубиством, а Октавијан је заузео Египат.

Победивши Антонија, Октавијан више није имао супарника и његова, је власт сада постала апсолутна. Римска република коначно је пропала, а почела је историја империје.

Узроци пропасти републике Зашто је пропала република? Њој су најжешћи удар задали робовласници. Све групе робовласника настojале су у томе периоду да се међусобно уједине. Ради борбе против доњих друштвених слојева, који су се дизали, они се одричу старог републиканског облика државе и стварају војну диктатуру, оличену у једном човеку.

Војна диктатура стварала се поступно, у току борбе против револуционарних покрета на Сицилији, у Шпанији и у самој Италији. Сула, Помпеј, Цезар, Октавијан, — све те војсковође ослањале су се на војску професионалних војника, којима је рат био главно занимање. Да би дошли до ратног плена, ти људи су пристајали да иду куда год их ко поведе. Сваки способан војсковођа, ако је само знао како треба поступати с војницима и пружао им могућност да се обогате, смео је рачунати на њих у акцији преотимања власти. Таква војска је и угушила револуционарни покрет, али се војсковође после тог успеха нису хтеле одрећи стечене власти.

Тако се привремена диктатура претворила у империју, с императором на челу.

V. РИМСКА ИМПЕРИЈА У I И II ВЕКУ НОВЕ ЕРЕ (ПРИНЦИПАТ)

§ 86. Владавина Октавијана Августа

(од 30 г. пре н. е. до 14 г. н. е.)

Римски робовласници успели су, помоћу војне диктатуре, да угуше устанке робова и покрете доњих друштвених слојева. Имућне класе, заплашене револуционарним покретима, одрекле су се републике и поздравиле Октавијанову апсолутистичку власт. Захвални сенат даровао је Октавијану назив „Августа“, тј. „узвишеног“. Подизани су му жртвеници, као богу, а песници су га славили у стиховима.

Августов принципат Али обазриви Октавијан није се одлучио да се отворено прогласи за монарха. Он се добро сећао Цезареве смрти па је, из бојазни да и њега не задеси слична судбина, настојао да се република и даље очува наизглед. Републикански органи власти (сенат, народна скупштина, изборни јавни функционери) постојали су и даље. Август се чак трудио да уздигне ауторитет сената и да у римском друштву поново успостави стари начин живота и старе обичаје.

Август је, исто као и Цезар, приграбио у своје руке најважније републиканске положаје. У својству врховног команданта (императора)

располагао је правом да поставља све војничке старешине, да скупља војску, да објављује рат и склапа мир. Добио је власт над најважнијим провинцијама: Северном Шпанијом, Галијом, Сиријом и Египтом. Поред тога, Август је имао власт народног трибуна, био је врховни свештеник, а заузимао је врло често и положај конзула и цензора. Положаји, које је Август заузимао, давали су му у пуном обиму и грађанску и војну власт.

Народна скупштина доносила је само оне одлуке које су се свиђале Августу, и бирала је само она лица која је он желео. Он је био врло богат. Огроман иметак, који је наследио од Цезара, Август је увећао конфискацијама и приходима из императорских провинција. Отуда је он имао довољно средстава да раздаје новац народу, да му приређује претставе и да на тај начин поткупљује и саму народну скупштину.

Систем владавине, који је Августа створио, назива се *принципат*, тј. владавина првог човека у држави — *принцепса*. То је била монархија под видом републике, власт оличена у једном човеку, а прикривена републиканским обликом. Власници робова помагали су такву власт, јер је она одговарала њиховим интересима.

Преторијанска гарда Ма да су устанци робова и покрети сељачких маса били угушени, ипак су с времена на време местимице још увек избијали нови немири. Да би те немире сузбијао и да би учврстио своју власт, Август је створио нарочиту *преторијанску (дворску) гарду*, коју је распоредио у престоници и по оближњим градовима Италије.

Преторијанци су били у много бољем положају него остала војска: њихов рок службе био је краћи, а плата, међутим, много већа.

Поклони и забаве за народ Да би прикрио народно незадовољство, Август се служио и другим мерама. Две-три стотине хиљада најсиромашнијих становника Рима добијало је под Августом, у виду поклона, жито и новац. На гладијаторским утакмицама, које је Август често приређивао, учествовало је укупно око десет хиљада људи, а у хајкама на дивље звери погинуло је око 3 500 животиња. Једном приликом приредио је Август величанствен приказ поморске битке. Ради тога ископан је поред Тибра базен дуг 1 800, а широк 1 200 корака. У битци је учествовало тридесет великих бојних бродова и знатан број мањих лађа, на којима је, осим веслача, било 30 000 људи посаде.

Августова спољна политика Август је водио успешне ратове на северном делу Балканског Полуострва и у Алпима. Под њим је образован низ нових провинција, које су се протезале дуж Дунава, од Црног Мора па све до горње Рајне. Борба за рајнску границу није била тако успешна. Римљанима је спочетка пошло за руком да освоје од Германа скоро све земље између Рајне и Лабе. Али је затим избио устанак, који је изазвао римски намесник Вар својом суровошћу и грамжљивошћу. Вар је с три легиона, 9 г. пре н. е., упао у клопку у *Тевтонској Шуми*. После четвородневне битке уништили су Германи, с *Арминијем* на челу, целу његову војску. Римљани су после тога изгубили све што су били освојили иза Рајне, изузев земаља између горњег Дунава и Рајне.

§ 87. Живот и култура Рима крајем републике и у I веку н. е.

Пораст богатства и ширење луксуза

У завршној фази републике, власници робова наставили су и даље да се богате. Извори њиховог богатства били су: ратни плен, до кога су долазиле војсковође, новац, добијен на име откупа зеленашењем по провинцијама, имовина, конфискована за време владавине Суле, Цезара и Октавијана. Та крупна богатства, добијена на лак начин, лако су и расипана. Трошене су огромне суме на луксузне предмете, који су довожени с Истока, на дељење новца и жита ради поткупљивања народа, на приређивање скупних претстава — гладијаторских борби, хајки на зверове итд. Силан новац трошен је на раскошне гозбе, луксузно уређење домова, накит и издржавање многобројне беспослене челяди — робова, клијената и разноврсне послуге, која је пунила домове богатих робовласника. Ти огромни трошкови доводили су до дугова. Многи римски великаши били су задужени код зеленаша. Кад се Цезар спремао да оде у Шпанију, повериоци нису хтели да га пусте из Рима. Био је чувен због својих дугова и Цезарев пријатељ Антоније.

Опадање морала у римском друштву

У вишим класама римског друштва морал је био врло ниско. Богатства, стечена без и најмањег напора, и беспосличарски начин живота довели су до разврата. Сваки племић, ако је заузимао какав службени положај, могао се поткупити и за новац био је на све готов. Старо римско племство изгубило је своју некадашњу независност и савијало је кичму пред сваким богаташем или срећним војсковођом.

Морал слободне римске сиротиње једва да је нешто био бољи.

Пред крај републике долази до још јачег пропадања сељачких маса, које сад све више пуне редове беспослене градске гомиле. Цезареви и Октавијанови ветерани, дуготрајним походима одвикнути од радног живота, брзо су се растали од добијене земље. Сви покушаји да се сељачко газдинство опет подигне остају без успеха. Градска сиротиња сасвим се одвицава од рада и живи од оног што добија у виду поклона од државе и појединих богаташа: од бесплатних гозби, дарова у новцу и житу итд. Међу том залудном руљом развила се страст да гледа грубе и крваве призоре. „Хлеба и игара!“ — то постаје девиза римске светине. Народна скупштина састављена из те развраћене и нерадне масе, могла се подмитити исто онако као и сенат. Стога су римске војсковође и могле тако лако да приграбе власт.

Беседништво

Пред крај републике и за време принципата беседништво достиже велики развој. Оно је пружало могућност да се човек истакне у политичком животу, те су се стога њиме марљиво бавили сви државници. Најчувенији говорник те епохе био је Цицерон (106—43 г. пре н. е.). Он је дуго изучавао грчку беседничку вештину и филозофију. Своје природне способности усавршавао је праксом, говорећи на сађењима и у народној скупштини. Његови говори брижљиво су обрађивани и писани сјајним језиком.

Меленин кружок

И књижевност се под Августом јако развила. Сам император и његова околина издашно су штитили оне писце и научнике који су својим делима указивали подршку новој власти.

У томе погледу био је нарочито познат Августов пријатељ Мецена, врло богат витез, који је створио иметак онда кад су биле уведене проскрипције. У његовом дому скупљали су се истакнути песници и писци, читала се и оцењивала књижевна дела. Мецена је књижевницима указивао велику материјалну подршку: давао им новац, поклањао земљу итд.

Виргилије У књижевном кругу око Мецене био је и најистакнутији песник тог времена, *Виргилије* (70—19 г. пре н. е.). Он је био мали земљопоседник. Имао је одлично образовање и био је велики Августов обожавацац. У „Енејиди“ — великој епској поеми — Виргилије прича како син богиње Венере, Тројанац *Енеја*, после дугог лутања по свету, доспева у Италију и ту постаје оснивач дома Јулијеваца из којег потиче и Август. Тиме је Виргилије хтео да покаже како је Август божанског порекла.

Хорације Меценином кругу припадао је и други знаменити песник тога времена — *Хорације* (65—8 г. пре н. е.). Он је потицао из сиромашног слоја римског друштва, а у младости био је републиканац. Доцније Хорације улази у Меценин круг и, као и Виргилије, велича Августа и његову околину. Многе своје стихове посветио је описивању обичаја и начина живота свог времена.

Овидије Међу песницима који су били ван Мецениног круга највише се истакао својим талентом *Овидије* (43 г. пре н. е. — 17 г. н. е.). Он је припадао старој витешкој породици. Најпознатије су међу његовим делима „Метаморфозе“ („Промене“) — стари митови, изнесени у стиховима.

Кад је Овидије био у пуном напону творачке снаге — у осмој години пре н. е. — Август га је прогнао у мали град *Томи* на обали Црног Мора (данашња Констанца). Разлози за ово прогонство нису тачно познати. Песник је из прогонства упутио Августу молбу да га помиљује, али император је остао неумољив, те је Овидије и умро као изгнаник.

Тит Ливије И историја у том периоду постиже велике успехе. У Августово време живео је *Тит Ливије* (око 59 г. пре н. е. — 17 г. н. е.). Ливије је написао историју Рима (од оснивања града па до 9 г. н. е.). У тој историји сматрао је за свој задатак да велича стари републикански Рим.

Плиније Старији Од римских научника ваља поменути *Плинија Старијег*, који је живео у I веку н. е. (28—79 г. н. е.). То је био врло образован човек, који се интересовао свим наукама. Он је био необично вредан. Стално је читао и вадио изводе: за време путовања, приликом шетњи, у купатилу итд. За своје главно дело — „Историју природе“ — Плиније је употребио две хиљаде књига и скупио огроман материјал. Међутим, те чињенице нису биле довољно систематизоване. Плиније је пао као жртва своје радозналости за време ерупције Везува, 79 г. н. е. У жељи да посматра ту страшну природну појаву, он се и сувише приближио вулкану, где је био отрован загушљивим гасовима.

Филозофија Филозоф *Лукреције Кар* (прва половина I в. пре н. е.) написао је врло снажну филозофску поему под насловом „О природи ствари“. У њој Лукреције развија на поетски начин мисао да је цео свет подложен природним законима и доказује да богови немају утицаја на природни ток догађаја. Што се пак тиче самих богова, њих су, по Лукрецију, створили људи. Лукреције се борио против сујеверја и порицао веру у загробни живот.

Грађевинарска вештина У томе периоду много је урађено на усплишавању Рима и провинције. Дивни римски друмови и камени мостови по Италији и провинцијама очувани су местимиче и до данас. Град Рим бројао је преко милион становника. Био је пун лепих палата, тргова, купатила и амфитеатара, а исто тако имао је и водоводна постројења, којима је довођена добра питка вода из околине града. Међу највећим грађевинским објектима ваља поминути огромни амфитеатар *Колосеум*, који су подигли императори *Веспасијан* и *Тит*. Његове развалине и данас постоје. Колосеум је примао око сто хиљада гледалаца.

Али наредо с тим дивним грађевинама постојале су читаве четврти насељене градском сиротињом, која је обитавала по бедним кућицама или великим, вишеспратним и рђаво саграђеним зградама, које су се често рушиле.

Римска наука и техника биле су на великој висини. Сачувао се спис римског инжењера *Витрувија*, Цезаревог савременика, о грађевинској техници. Витрувије се бавио свим областима технике, па је писао и о војној техници.

Римска култура није тако самостална као грчка, под чијим се утицајем развијала.

Међутим, латински језик, римска књижевност и наука раширили су се доцније међу најразличитије народе Европе и ушли у ризницу европске културе.

§ 88. Римска империја у I в. н. е.

Тиберије Августа је наследио његов посинак Тиберије, који није био популаран ни код народа, ни код војника.

За време његове владавине поново настају немири у земљи. У Јужној Италији, у околини Бриндизија, откривена је завера робова-пастира. На челу завере био је један бивши војник преторијанске гарде. Он је у Бриндизију и по околним градовима скупљао робове на тајне састанке. На тим састанцима, као и у прогласима који су лепљени по зидовима, позивао је робове на устанак. Тиберије је стога послао у Бриндизи врло јако одељење војске. Руководилац завере и робови око њега били су послати у Рим и тамо погубљени.

Нерасположење према императорској власти избијало је и међу римским грађанима.

Јачање војне диктатуре Под Тиберијем је ојачала императорска власт. Право избора службених лица одузето је од народне скупштине и пренето на сенат. Донет је закон о „увреди величанства“, по коме су сад могли бити осуђени чак и они који би учинили какву неопрезну примедбу на адресу императора. Из страха и ропске понизности према императору, суд је сурово осуђивао и невинне.

Нерон

Међу владарима који су се ређали непосредно после Тиберија био је најпознатији *Нерон* (54—68 г. н. е.). Он је дошао на императорски престо већ као седамнаестогодишњи младић. Карактер му је још у детињству искварила његова мати, једна властољубива и амбициозна жена. А кад је Нерон постао император, опште метанисање потпуно га је занело.

Нерон је себе сматрао за великог уметника и често се лично појављивао на позорници. Гледаоци су му морали снажно плескати, а тешко ономе који се не би довољно усхићавао способностима императора-уметника.

Под Нероном расте све више друштвено незадовољство. Завере међу робовима и убиства робовласника сад су толико чести да сенат доноси, ради сузбијања те појаве, нарочите одлуке. У Риму је још од старине постојао следећи закон: ако роб убије свога господара, онда због тога треба казнити смрћу не само убицу, већ и све робове који живе у кући убијеног. Сенат је донео нову одредбу, по којој су осем робова кажњавани смрћу и слободњаци из куће убијенога. Једном се тако десило да је префекта (градоначелника) Рима убио његов роб. Сенат је донео одлуку да се погубе све четири стотине префектових робова. Међутим, није било лако спровести ту одлуку у дело, јер се скупила велика гомила људи, која је претила покољем и паљевином. Морала се позвати војска да поседне цео пут до губишта. Али, покрет робова ни после тога није престао. У народу се говорило да се спрема устанак новог Спартака.

Пожар у Риму

Уза све то, букнуо је 64 г. у Риму страховит пожар, који је трајао шест дана. Од четрнаест градских квартова остала су поштеђена свега четири; три су уништена до темеља, а у седам осталих стрчали су само жалосни остаци срушених и полуизгорелих кућа. У народу су избили немири. Говорило се да је град запаљен по Нероновој наредби, јер је овај тобож хтео да уништи стари Рим, па да уместо њега сагради нов, још раскошнији град.

Ни аристократија није била задовољна императором и припремала је атентат против њега. У томе циљу после пожара у Риму, организована је велика завера, која је обухватила многе истакнуте претставнике римског племства. Али завереници су ствар водили споро и неодлучно, те је завера била откривена.

Неронова
сцирепост

Све то навело је императора да приступи суровим мерама. С обзиром на Неронов карактер, те су се мере претвориле у крваве прогоне, произвољне смртне казне и конфисковања имовине.

Нерон је поново увео поступак по делима „увреде величанства“, те је знатан број богатих људи (требало му је новца) пао као жртва бесмислених оптужби. Он је већ у почетку своје владавине отровао свог брата из страха да ће му овај отети престо. Затим је наредио да убију његову рођену мајку, јер му је њен заповеднички карактер ограничавао слободу акције. На Неронов захтев погубљен је и његов некадашњи учитељ, филозоф *Сенека*, као и многи претставници вишег римског племства.

У исто време Нерон је настојао да задобије наклоност преторијанаца и градске сиротиње на тај начин што је повећавао плате, раздавао новац и приређивао сјајне циркуске игре.

Неронова смрт У провинцијама, које су биле незадовољне услед повећања пореза, почео је отворен покрет против Нерона.

Прва се подигла Галија, којој се придружила Шпанија. Затим су у Риму устали против Нерона преторијанци, а сенат га је прогласио за „непријатеља отаџбине“. Нерон је побегао из Рима и успут окончао живот самоубиством (68 г. н. е.).

После Нероновог свргнућа почела је међусобна борба легиона појединих провинција; сваки од њих истицао је свога императора. За годину и по дана Рим је променио три императора. Најзад је изишао као победилац заповедник сириске војске, *Тит Флавије Веспасијан* (69 г. н. е.).

§ 89. Положај империје. Устаници у провинцијама

Веспасијанове реформе Кад је Веспасијан приграбио власт, империја се налазила у врло тешком положају. По провинцијама су избијали устаници. Државна благајна била је празна услед Нероновог лудачког расипања; дисциплина у војсци потпуно се срозала. Веспасијану је пошло за руком да чврстом и пажљивом политиком опет брзо ојача империју. Устаници су били угушени. Енергичним кресањем расхода и довођењем пореза у ред цар је поправио финансије. У војсци је опет успостављена дисциплина. Границе империје су утврђене.

Главна Веспасијанова мера била је у проширењу и обнови редова римске аристократије. У том циљу он је преселио у Рим око хиљаду богатих и угледних породица из провинција и увео их у сенаторски и витешки сталож. То ново племство требало је да привеже провинције за Рим и да послужи као ослонац императорској власти.

Устанак у Јудеји Под Веспасијаном коначно је покорена Јудеја, која се још 66 г. под Нероном побунила услед тлачења царских чиновника. Јудеја се одупирала дуго и упорно. Њу је почео умиривати Веспасијан, кога је Нерон послао да тамо командује војском. Поставши император Веспасијан је пренео вођење војних операција на свог сина *Тита*. Тит је довео свеже трупе под Јерусалим и почео опсаду. Град је био окружен троструким обручем зидова. Његово многољудно становништво херојски се бранило. Али код опсађених је настала ужасна глад, те је тако Римљанима најзад пошло за руком да освоје град. Јерусалим је тада разорен (70 г. н. е.). У пламену је пропao и његов чувени храм. Јудеју је тако заузела римска војска.

Веспасијанов наследник *Тит* наставио је рад на јачању империје. Под њим је империју задесила страшна несрећа — ерупција вулкана Везува. У току саме ерупције затрпани су градови Помпеја и Херкуланум. Много доцније (у XIX веку), археолози су откопали те градове, у којима су нађене добро очуване улице, куће, предмети свакодневне употребе итд.

Трајан Године 98 н. е. ступио је на царски престо један од најистакнутијих војсковођа империје, *Трајан*. Он је био родом из Шпаније. Нови император посветио је велику пажњу подизању италијанске земљорадње, која је пред крај I века потпуно била замрла. Ситан земљишни посед почео се губити већ под републиком, а сад су га крупна пољопривредна имања појединих богаташа скоро потпуно прогутала. „Латифундије (велика пољопривредна имања) су

упропастиле Италију“, — пише римски писац из I в. н. е., Плиније. Исто то одиграло се и по провинцијама. Под Нероном, на пример, половина целокупне земље провинције Африке била је у рукама свега шесторице људи.

Да би спречио даље пропадање италијанске земљордање, Трајан је давао потребитим земљопоседницима зајмове ради куповине земље и побољшања њиховог газдинства. Камата од тих зајмова ишла је на васпитавање сирочади и деце сиромашних родитеља.

Трајан је донео и закон по коме су сенатори морали улагати у пољопривреду Италије најмање једну трећину своје имовине. Међутим, једини резултат тога закона био је да су латифундије и даље напредовале на рачун ситног земљишног поседа. Ни државна социјално-хумана акција није донела ништа; положај доњих слојева стално се погоршавао.

Спољна политика

Трајан је водио два крвава рата против *Дачана* — једног племена које је живело тамо где се данас налази *Румунија*. *Дакија* је била претворена у римску провинцију и насељена римским колонима. Поједини догађаји из рата с *Дачанима* претстављени су на стубу који је Трајан подигао у Риму. Тај стуб постоји и данас.

Пред крај свога живота Трајан је предузео велики поход против краљевине Парте и освојио низ њених области. Али у то исто време избио је устанак у позадини римских трупа, у Месопотамији. Због тога дошло је до застоја у даљем наступању, а Трајан је морао да се врати натраг. Он је умро на путу за Рим (117 г. н. е.).

Римска империја достигла је под Трајаном врхунац своје спољне моћи.

Хадријан Развој бирокуратског система

После Трајана дошао је на владу његов рођак *Хадријан* (117—138 г. н. е.). Он се одрекао скоро свих Трајанових завојевања у Парти.

Да би се огромна држава могла очувати, ваљало је што јаче напрегнути све снаге империје. Али, она за тако што није више била способна. Хадријан се определио за мирну политику, трудећи се само да учврсти и очува тадашње границе империје.

Под Хадријаном развио се бирокуратски систем управљања. Тај систем почео се изграђивати већ под првим императорима. Стари републикански органи власти нису били нимало подесни за управљање огромном империјом. Захтевао се сталан чиновнички апарат. Значај изборних јавних положаја, па и самог сената, јако је опао под Хадријаном. Хадријан је постављао на главне државне положаје људе с правничком спремом, као и људе који су дуго провели у императорским канцеларијама или у војсци.

Устанак Јевреја

Под Хадријаном је поново избио, 132 г., устанак Јевреја. Њих је предводио Симон, по надимку *Бар-Кохба* („син звезде“). Три године водили су Јевреји борбу за независност, све док јаке римске снаге нису успеле да најзад потуку јеврејску војску и угуше устанак. Јудеја је тада потпуно опустошена. Више десетина хиљада Јевреја било је или побијено или продато у ропство; Јерусалим је коначно разорен, а на његовом месту подигнут је нов град.

Тако су императори угушивали устанке, угњетавали провинције и развијали у земљи бирокуратизам, да би учврстили римску државу.

Брба против варвара

Марко Аурелије Од 161 до 180 г. н. е. владао је император *Марко Аурелије*. Под њим се јако погоршава положај империје. Народне масе све више осиромашавају, а државна بلاгајна бива све празнија. Већ на почетку владавине *Марка Аурелија* империју пустоши глад, а затим страховита куга. Стога у то време по разним крајевима империје — Египту, Галији — стално избијају устанци.

Упад варвара Ни спољни положај империје није био лакши. Суседна варварска племена, видећи како Рим слаби, почињу сад нападати границе државе. Парћани упадају у Сирију. Војсковође *Марка Аурелија* успевају да их одатле потисну, али се појављују глад и куга, те су Римљани били принуђени на повратак.

С Парћанима се морао закључити мир.

Још опаснији био је дуготрајан рат с племенима дуж дунавске границе. Она су била прешла границу и стигла до саме Италије. Та племена су по освојеним областима сејала страшну пустош, одводећи стотине хиљада становника у ропство. Император је тек уз огромне напоре успео да избаци упадаче и привремено их нагна на покорност.

Заробљени варвари били су тада насељени на римској пограничној територији, с правом да обрађују земљу на којој живе. У накнаду морали су служити у римској војсци.

Те мере биле су неопходне с обзиром на тежак положај државе. Али, доцније, оне су постале извор огромне опасности за Рим.

Монархија Септимија Севера Године 193 н. е. приграбио је императорску власт *намесник једне провинције, Септимије Север*. Он је извео последњи покушај да државу учврсти спајањем војног и чиновничког апарата. У војсци су извршене крупне реформе. Положај војника постао је бољи: дозвољено им је да имају породицу, која може да живи у близини сталних места логоровања. У пограничним местима Север је допустио војницима да обрађују земљу. Осем тога, дата им је могућност напредовања до виших командних чинова.

Север је приступио масовном постављању бивших војних лица за чиновнике у својим канцеларијама. Сенат је под њим изгубио сваки значај. На тај начин, Север је покушао да влада искључиво помоћу војника и чиновника. Прича се како је на самрти рекао својим синовима: „Задовољите војнике, а о свима осталим не водите бриге!“

Под његовим сином и наследником, императором *Каракалом*, остварена је једна врло значајна мера: свим слободним становницима империје дато је римско грађанско право (212 г. н. е.).

Све те мере: зближење војске и чиновника, давање грађанских права свима становницима империје, реформа војске, — биле су предузете с намером да се учврсти положај империје. Али она се више није могла учврстити. Сазревала је револуција против робовласничког перетка.

VI. РЕВОЛУЦИЈА РОБОВА. ВАРВАРСКА ОСВАЈАЊА И ПРОПАСТ ИМПЕРИЈЕ

§ 91. Почетак револуције

У току прва два stoleћа постојања империје положај народних маса стално се погоршавао. Рим је увозио веће количине робе него што је извозио. Стога је новац поступно одлазио из Рима, количина племенитих метала (злата и сребра) се смањивала, те је већ крајем II века наступило расуло у финансијама. Због неправилног новачног оптицаја осетило се опадање трговине и занатства. Осем тога, привреду су подривали и огромни државни порези. На тај начин, трговина и занати су пропадали. Пољопривреда је све више опадала. Почело је осиромашење сеоског становништва.

Колони Робовски рад није више доносио робовласницима приходе као некад. Издржавање робова постало је скупо, а принос од њиховог рада био је слаб. Стога се прешло на рад ситних закупца.

Чак и крупни земљопоседници почињу сад све чешће цепати своју земљу на мање деонице и давати их у закуп ситним закупцима — **колонима**.

У колоне је одлазила сеоска и градска сиротиња, јер јој је то био једини излаз. Осем тога, робовласници су по који пут преводили један део својих робова у колоне. Положај свих колона, потицали они од слободних грађана или од робова, био је необично тежак. Да би могли уживати земљу, колони су морали или плаћати у новцу, или давати један део жетвеног приноса. Закупнина се стала повећавати, а усто су колоне упропашћивали прекомерни државни порези. Из тих разлога, колони су постајали дужници крупних земљопоседника. А кад би једном већ упали у дуг, нису били у стању да се из тог положаја извуку. На тај начин слободан колон претварао се у подјармљено створење и није могао напустити своју земљу чак и да је хтео; он је сад уствари био везан за своју деоницу. Са ropства почело се прелазити на рад зависних сељака. Колон је био средина између кмета и сељака.

Уза све то, пред крај II века разна племена почињу све чешће упадати у римску империју. Све то водило је привредни живот потпуном расулу.

Постојао је свега један излаз: револуција. И она се примицала, уједињујући поступно све снаге: и робове, и колоне, и варваре.

Устанак робова и занатлија Средином II в. н. е. избија на Сицилији нов покрет робова, који је угушен тек после великих напора. У самом Риму дошло је до устанка градских занатлија и робова. Устанак је био тако озбиљан, да је приликом његовог угушивања владина војска изгубила 7 000 војника. До сличних устанака долазило је у то доба и по другим градовима империје.

Учестали су и спољни напади на Рим. „Варвари“ (Германи, Гали, Персијанци, Скити) упадају у империју. Године 260 н. е., у борби с Персијанцима, заробљен је император Валеријан. Он је у ropству и умро.

Варвари су нападали не само границе империје, већ су продирали дубоко у земљу. У рајнској и дунавској пограничној области почела су варварска племена да се удружују у велике савезе. На доњем Дунаву јављају се *Готи*; на Рајни — *Франци* и *Сакси*. Дакија је за Римљане била потпуно изгубљена; Малу Азију и Балканско Полуострво страшно су опустошили *Готи*, *Скити* и *Авари*. И Исток се диже против Рима: државе *Парта* и *Палмира* (у Сирији).

Устанак багауда Процес уједињења спољашњих снага (варвара) и унутрашњих (робова и сељака) у борби против робовласничког Рима трајао је преко сто година. Он је био нарочито јак у Галији. Крајем III века почео је у Галији устанак најширих размера. Устаници су називани „багауди“, што на галском језику значи „бојни“ или „борци“. Доведене до очајања услед пореза, тешких обавеза и тлачења од стране царских чиновника, народне масе дижу се широм целе Галије. Ту су сад и робови, и колони, и надничари из пограничних области. Они стварају праву војску, у којој су земљорадници чинили пешадију, а многобројни пастири на коњима — коњицу.

Багауди заузимају и руше господска газдинства и слабо утврђене градове. Уплашени земљопоседници беже у ретке, велике градове, тражећи у њима заштите. Устаници проглашују отцепљење Галије и бирају за императора два своја вођа: *Елијана* и *Аманда*.

Против багауда крећу сад велике снаге, које привремено угушују устанак. Али он поново избија још у неколико махова, па захвата чак и Шпанију. Уопште посматрано, устанак багауда трајао је око 150 година. Ти масовни устанци наговештавали су револуцију и почетак пропасти Рима.

§ 92. Диоклецијан. Хришћанство

Јачање самодржавља Године 284 приграбио је власт у империји заповедник дворске страже *Диоклесијан*. Цела његова политика била је усмерена на јачање апсолутне власти императорове и угушивање револуције. Да би што више подигли свој ауторитет, римски императори, почев од Диоклесијана, увели су за себе титулу „доминуса“ (dominus — господар); стога се облик владавине, који је Диоклесијан звео у Риму, не зове више „принципат“, већ „доминат“. Императори почињу носити богате одежде по источњачком узору, окружују се многобројним дворанима, захтевају да им се указују божанске почасте (падање на колена). Императорова личност сматра се сад божанском, узвишеном.

Под Диоклесијаном и његовим наследницима потпуно је престало учешће сената у управљању империјом. Та управа прешла је на императорски савет, чији су чланови били обични чиновници. Током времена број тих чиновника јако се увећао.

Подела империје на четири дела Диоклесијан је већ у првим годинама своје владе увидео да сам неће моћи савладати револуционарни покрет и навалу варвара на границе империје. Стога је поставио себи три помоћника-савладара. Сваки од њих добијао је управу над одређеном облашћу империје. На тај начин, римска држава подељена је на четири дела. Тако се успело да устаници за извесно време буду угушени, варварска племена одбачена, а државне границе поново утврђене.

Унутрашње реформе

Да би се све то остварило, ваљало је располагати великим средствима и појачати војску. Стога су повећавани порези, ма да њихово убирање од исцрпеног народа постаје све теже. Уведен је двоструки порез: лични, који се убирао од сваког одраслог човека, и земљишни, који се плаћао према количини и квалитету земље.

Диоклецијан је такође покушао да поправи новчани систем. Ради сузбијања скупоће прописивао је цене основним артиклима и одређивао плате за рад. Тај закон, међутим, није дао никаквих резултата, те је укинут.

Хришћанство

Због затегнутог стања у империји, сваки масовни покрет морао се гледати с подозрењем. Такав покрет било је у почетку и хришћанство. Гоњење хришћана почело је већ под Нероном, али се под Диоклецијаном нарочито појачало.

Хришћанство је поникло у I веку н. е., кад су експлоатисане масе римског друштва биле обузете дубоким разочарањем, јер је револуционарни покрет био у то доба угушен. Војна диктатура држала је народ под стегом. Радне масе нису виделе пред собом никаквог излаза, њихов материјални положај стално се погоршавао. Под тим околностима религиозно расположење почиње узимати све већег маха међу робовима, римском сиротињом, пролетерима, ситним занатлијама. Енгелс указује да је у почетку хришћанство било покрет угњетених и да се појавило као религија робова, слободњака, сиромаха и обесправљених људи, као и оних народа које је Рим био покорио и држао под јармом. У јудејској религији већ одавно постојала је вера у „месију“ („помазаника“). Месија — то је богочовек, који тобож треба да се јави на земљи и спасе људски род од зла и патње. Таква претстава о месији постојала је и у другим неким религијама.

Народне масе, под теретом прекомерног угњетавања, а не видећи излаза из положаја у коме су се налазиле, почеле су веровати да ће их месија спасти.

Сад се на све стране јављају путујући пророци и проповедници. Они позивају народ да се спрема за дочек месије, који ће казнити богаташе, уништити римску државу, очистити свет помоћу огња и створити „царство божије“ на земљи. „Пре ће проћи камила кроз иглене уши, но богаташ у царство божије“, — проповедали су пророци.

Тад се баш у народу створио мит о Исусу Христу, богочовеку, који је учио да страдања треба покорно подносити, јер ће сви страдалници и угњетени добити награду после смрти. Грешници, пак, биће осуђени на вечите муке. Тај мит створен је под јаким утицајем источњачких митова. Он је постао и преносио се најпре усмено, а тек доцније био и записан.

Ни у једном од историских дела из те епохе нема ни једне речи о животу Исуса Христа.

Стварање цркве

Они који су веровали у Христа, тј. хришћани, почињу организовати по градовима мање општине. Они се скупљају заједно на проповед и молитву, стварају заједничке трпезе, помажу један другом у тражењу посла. Општине једнога града ступају у везу с другим градовима. Таква организација масовно привлачи градску сиротињу, па мрежа хришћанских општина убрзо покрива целу империју.

Али у II и III в. почињу све јаче продирати у хришћанске општине имућни елементи. Притисак државе постаје све неподношљивији. Његову тежину не осећају само сиромаси, већ и средњи слојеви, који такође прелазе у хришћанство.

Хришћанске општине, уласком богатих људи у њих, почињу се и саме богатити. У њима се јављају службеници који на положај долазе путем избора и који управљају општинском имовином: епископи, ђаци и други. Долази до уједињавања хришћанских општина у римској империји: ствара се хришћанска црква.

Сукоб цркве и државе У III веку настају озбиљни сукоби између цркве и државе. Државна власт није раније обраћала велику пажњу на хришћане, иако је већ под Нероном дошло до првих гоњења хришћана. Али у III веку положај се мења. Римска влада гледа сад на хришћане као на *бунтовнике*, који врло осетно појачавају немирно расположење у земљи. Сем тога, оскудевајући у новцу, влада је рачунала да ће га добити путем конфисковања имовине појединих хришћана.

Ето стога се средином III века гоњење хришћана појачало: хришћанске општине се затварају, забрањује им се да обављају богослужење, имовина им се конфискује, нарочито упорни хришћани кажњавају се смрћу.

Признавање хришћанства Међутим, прогони хришћана под Диоклецијаном били су последњи. Његови наследници мире се с црквом, па и сами примају хришћанство. Хришћанство је признато услед нужности. С једне стране, прогонима се није постигао циљ и број хришћана стално је растао. Појављује се све више хришћана у војсци, међу вишим чиновништвом, па чак и на двору. С друге стране, хришћанска црква, откако су у њу ушли и богати, мења поступно свој карактер. Држави је сада zgodније да је призна, па да се на њу затим ослони у борби против револуције. Јер, црква није позивала масе на класну борбу; напротив, она је проповедала потчињавање и покорност према господи.

„Ви, пак, робови, покоравате се својим господарима, као обличју бога“, — читамо у црквеним књигама.

Тако је дошло до признања цркве од стране државе. Хришћанство се сад почиње ширити не само међу Римљанима, већ и међу варварима, доносећи им латински језик, римску културу, технику, књижевност, филозофију. У томе смислу хришћанство је тада одиграло велику позитивну улогу.

§ 93. Константин и његови наследници

Распад империје

Оболели Диоклецијан сам се одрекао власти 305 г. Управа над империјом прешла је на његове савладаре. Између њих је убрзо дошло до борбе о власт.

Милански едикт Из те борбе изишли су *Константин и Лициније* као победници. Године 313 они су се састали у Милану и склопили споразум; Константин је добио управу над Западом, а Лициније над Истоком. Ту, у Милану, они су издали указ, по коме је хришћанска религија добила иста права као и римска (Милански едикт).

Константин Споразум између Константина и Лицинија није био другог века. Између њих је убрзо настала борба, у којој је Лициније био коначно побеђен. Константин је постао апсолутни господар империје.

Под Константином јача апсолутизам. Повећава се број чиновника. Ови се разврставају по категоријама и добијају нарочите титуле: „превасходство“, „светлост“ итд. Чиновници се могу поткупљивати; међу њима цвета корупција.

Једна од најважнијих Константинових мера јесте стварање престонице на Истоку, на месту где је била стара грчка колонија Византија (330 г. н. е.). Град је назван Константинопол. До тог премештања престонице дошло је зато што је источна половина империје била економски јача и културнија. Осем тога, Византија је у географском и војном погледу имала врло згодан положај.

Ма да сам Константин никад није примио хришћанство, ипак је своју децу васпитао у новој вери. Он је указивао широко покровитељство хришћанској цркви: хришћанско свештенство било је под њим ослобођено пореза и обавеза, црквене општине добиле су право склапања уговора и наслеђивања, епископи стичу право да суде.

Црквене јереси. **Покрет агонистика** Константин је енергично помагао цркву у њеној борби против јереси (расцепа), које су често биле револуционарног карактера. Назив *јерес* носиле су струје непријатељски настројене према гледиштима која су владала у цркви. Велики број јереси јавља се нарочито у VI веку н. е., у вези с чињеницом да се црква обогатила и да је била призната од државе. Многи хришћани, а нарочито они сиромашнији, указивали су на богатство својих епископа и њихов раскошан живот, и иступали против споразума цркве с државом.

Покрет агонистика био је нарочито јак. „Агонистик“ значи „борац за веру“. То су били северноафрички робови и колони, који су ишли по селима, наоружани батинама. Они су уништавали крупна газдинства, ослобађали дужнике и робове. Кад би агонистици срели кола каквог богаташа, која су пратили робови-скоротече, они би у кола посадили робове, а господу терали да трче испред запреге.

Убрзо после Константинове смрти поново је почела дуга међусобна борба о власт.

Јулијан Један од Константинових наследника био је његов син *Јулијан* (361—363 г.). Хришћани су Јулијана прозвали „Отпадником“, јер је покушавао да поврати многобоштву његов ранији значај.

Под Јулијаном хришћанска црква морала је да врати многобожачким храмовима конфисковану имовину, епископима је одузето право суђења, хришћанима је забрањено проповедање њиховог учења.

Али Јулијанов покушај повратка на многобоштво није успео. Њега је подржавала само шака паганских свештеника и грчких филозофа, а народне масе биле су непријатељски расположене према Јулијановим реформама. Јулијан је погинуо 363 г. у једном походу. Убрзо после његове смрти империја се распадала на два дела — *западни и источни*. Јединство државе није се већ даље могло очувати.

§ 94. Варварска освајања. Пропаст Римске империје

Римска империја, поделивши се крајем IV века на два дела, савим је ослабила, те није могла издржати притисак околних племена.

У то доба јавља се на северним обалама Црног Мора нов скитачки народ — *Хуни*. Они су у огромним хордама кренули на запад, јашући на коњима и возећи се колима. Успут су повукли са собом и Источне Готе — *Остроготе*. Западни Готи (*Визиготи*), који су живели у области доњег Дунава, нису се хтели покорити Хунима. Они су се обратили императору Истока, *Валенсу*, с молбом за дозволу да пређу Дунав и да се населе на територији његове империје.

Валенс је то одобрио, те је огромно племе прешло Дунав. Неколико стотина хиљада Визигота населило се тада дуж римске границе.

Визиготи су дигли 376 г. устанак против Рима. Они су кренули дуж Тракије, остављајући свуда пустош за собом. Њима се придруже робови, а исто тако и колони и радници, који су радили у рудницима злата. Они су обавештавали Визиготе где се налазе богата насеља и скровишта у којима је месно становништво склањало своју имовину.

Император Валенс пошао је с великом војском против Визигота, али су га они страховито потукли код *Адријанопоља*, а он је сам погинуо за време битке (378 г.).

Император Запада упутио је на Исток свог најбољег војсковођу Теодосија, доделивши му назив Августа. Овај је умирио Визиготе и населио их крај Дунава у својству савезника, који су дужни давати војску императору. Теодосије је затим постао император и под собом ујединио оба дела империје.

После Теодосијеве смрти (395 г.) империја се дефинитивно распала на два дела. Теодосије је на смрти Исток предао једном сину, а Запад другом. За владе Теодосијевих синова Визиготи су дигли, под руководством вође *Аларика*, нов устанак. Под њиховим ударцима, Римска империја се све више распадала. Револуција је побеђивала.

Аларик је упао у Италију и кренуо на Рим. Градски робови, гледајући у Аларика свог ослободноца, отворе му у поноћ градска врата. Визиготи заузму град (410 г.) и заједно с робовима страховито га опљачкају. Затим крену на југ Италије. Уто Аларик умре, а његов наследник склопи споразум с императором, те одведе Визиготе у Галију.

Половином V века н. е. нагрну на Источну империју силни одреди Хуна. На челу им је стајао истакнути вођа *Атила*, кога су савремени римски писци прозвали „бич божји“. Хуни опустоше Источну империју па, добивши велики откуп, крену на Галију.

Године 451, на *Каталаунском Пољу* у Источној Галији, њих сачека велика римска народна војска, која се састојала углавном од савезничких одреда Визигота, Франака и других варварских племена. Ту сад дође до огорчене битке. Предање вели како су потоци, што протичу тим пољем, тада набујали од силне крви. Обе стране претрпеле су огромне губитке. Хунска снага била је начета, те се Атила вратио иза Рајне.

Идуће године Атила је опустошио Северну Италију. Он је умро убрзо по повратку из Италије.

Вандали у Африци Средином V века разна племена заузима­ла су провин­ције Западне империје. Визиготи, кад су продрли у Шпанију, потисли су одатле племе *Вандала*. Ови тада пређу у Северну Африку и одатле нападну, 455 г., Италију и страхо­вито опустоше Рим. Од тога доба реч „вандализам“ означава уни­штавање културних споменика.

Императорском влашћу располагали су у то време заповедници појединих варварских војних одреда, који су по свом нахођењу и до­водили и збацивали императоре.

Свргнуће Ромула Августула Године 476 заповедник једног таквог одреда збацио је последњег римског императора, младог *Ромула Авгу­стула*. Та 476 година сматра се као последња година постојања Западне римске империје.

Источна половина империје била је трајнија. Али и она је по­ступно мењала свој изглед. У њене области упадају Авари и Словени. Они доцније сачињавају основни живаљ византиске државе, образо­ване на рушевинама Источне римске империје. Словени, међутим, нису уништавали, већ су примали и ширили грчко-римску културу на исто­ку Европе.

Узроци пропасти Рима Римско робовласничко друштво пропало је под исто­временим ударцима и револуције и варварских заво­јевача. „Револуција робова, — рекао је друг Стаљин, — ликвидирала је власнике робова и укинула робовласнички облик експлоатисања радних маса“¹⁾.

Робовласничко друштво створило је високу културу, која је извр­шила огроман утицај на целокупни даљи развој човечанства. Међутим, робовски систем експлоатације под империјом већ се показао као кочница њеног даљег развоја. Ропство је ометало развита­к технике, културе и науке.

Роб није био заинтересован у свом раду: он је радио под батином. Отуда његов рад није био довољно продуктиван. У пољопривред­и робовски рад је исцрпљивао земљиште и довео до опадања жетвеног приноса. Робовски систем није омогућивао појаву сложених радних оруђа, финих инструмената и машина. Робовски систем експлоатације страховито је угњетавао трудбенике и није им пружао ни најмање мо­гућности развијања. Рад, пак, слободног човека сматран је за срамоту.

Робовласничка привреда стално је изискивала прилив свежих ро­бова, које су углавном давали ратови и гусарство. Непрекидни ратови и пљачка претварали су читаве земље у пустош и исцрпљивали њихово становништво.

На тај начин, на крају империје, ропство је довело до опада­ња производних снага, а то је опет изазвало пропаст робовласничког друштва.

Као смена робовског система дошао је феудално-кметовски поре­дак. С њим се отвара нова страница у развоју класног друштва — *историја средњег века*.

¹⁾ Стаљин, Питања ленинизма, 11-то издање, стр. 412

ХРОНОЛОШКА ТАБЛИЦА ИСТОРИЈЕ СТАРОГ ВЕКА

Египат

Године пре н. е.

Стварање држава у Египту	око 3500
Стварање јединственог египатског царства	око 3200
Почетак грађења пирамида	пре 2800
Устанак сељака и робова	пре 1750
Почетак освајачких похода Тутмеса III	пре 1500
Египат осваја Персију	525

Двоређе (Месопотамија)

Оснивање сумерских градова	пре 3500
Закони цара Хамурабија	око 2000
Тиглат-Паласар III	745—727
Разорење Ниниве	612
Пропаст Асирије	605
Пропаст Вавилона	538

Феникија

Успон феничанских градова-држава (Тира и Сидона)	пре 1000
--	----------

Израњско и Јудејско царство

Стварање Јудејског царства у Палестини	око 1000
Пропаст Израњског царства	722
Освајање Јудеје	586

Персија

Дарије I	521—486
Александар Македонски осваја Персију	330

Индија

Стварање градова-држава у Индији	пре 3000
Владавина брамана	око 1000—500
Чандрагупта	320—291
Ашока	273—237

Кина

гдине пре н. е.

Цин-ши-хуанди	221—210
Устанак „црвених обрва“	18—23
Устанак „жутих турбана“	184

Грчка

Прва олимпијада	776
Солонове реформе	594
Клистонове реформе	509
Грчко-персиски ратови	500—449
Битка код Маратона	490
Битка код Саламине	480
Стварање атинског поморског савеза	478
Периклова владавина	445—430
Пелопонески рат	431—404
Никијин мир	421
Сицилијански поход	415—413
Битка код Херонеје. Крај грчке независности	338
Александар Македонски	336—323
Битка код Селасије и угушење револуције у Спарти	221
Рим осваја Грчку	146

Рим

Оснивање Рима по предању	753
Закони XII таблица	око 451—450
Плебејци освајају конзулску власт	366
Укидање ропства због дуга	326
Први пунски рат	264—241
Други пунски рат	218—201
Битка код Кане	216
Битка код Заме	202
Трећи пунски рат	149—146
Виријатов устанак у Шпанији	око 150—139
Први устанак робова на Сицилији	137—132
Аристоников устанак у Пергаму	133—130
Покрет браће Граха	133—121
Други устанак робова на Сицилији	104—100
Устанак италијанских сељака (савезнички рат)	90—88
Сулина диктатура	82—79
Серторијев устанак у Шпанији	80—71
Спартаксов устанак	74—71
Катилинина завера против републике	63

Први триумвират	60
Убиство Цезара	44
Други триумвират	43
Битка код Акције	31
Августова владавина	30 г. пре н. е. — 14 г. н. е.

Нерон	54—68
Тит разара Јерусалим	70
Трајан	98—117
Марко Аурелије	161—180
Септимије Север	193—211
Слободно становништво империје добија грађанска права .	212
Почетак револуције робова и упад варвара	III век
Диоклецијан	284—305
Пренос престонице у Цариград	330
Визиготски устанак	376—379
Коначна деоба империје на два дела	395
Аларик заузима Рим	410
Каталаунска битка	451
Свргнуће Ромула Августа — последњег римског им- ператора	476

С А Д Р Ж А Ј

УВОД

§ 1. Живот првих људи	5
§ 2. Како су постале државе вла- сника робова	6

СТАРИ ИСТОК

I. Египат

§ 3. Земља и народ	9
§ 4. Развитак земљорадње, Ствара- ње државе	10
§ 5. Религија старих Египћана	12
§ 6. Државно уређење у Египту	14
§ 7. Устанак сељака и робова, У- пад Хикса	15
§ 8. Египатска освајања	16
§ 9. Борба с Хетима, Рамзес II	18
§ 10. Крај египатске самосталности	19
§ 11. Египатска култура	20

II. Најстарије државе Месопотамије

§ 12. Јужна Месопотамија; земља и народ	21
§ 13. Вавилонско царство	22
§ 14. Асирска освајања	24
§ 15. Асирска војничка држава и њен пад	26
§ 16. Ново вавилонско (халдејско) царство	27
§ 17. Асирско-вавилонска култура	28

III. Феникија, Јудеја, Персија

§ 18. Феникија	30
§ 19. Израњско и јудејско царство	31
§ 20. Персија	33

IV. Стара Индија

§ 21. Стара Индија. Земља и народ	35
§ 22. Држава брамана. Кастинско у- ређење Индије	36
§ 23. Будизам. Освајање Индије	37

V. Стара Кина

§ 24. Земља и народ	39
§ 25. Најстарија историја Кине. Пе- риод Џоу, Џин и Ханг	40
§ 26. Устанци „црвених обрва“ и „жутих турбана“	41
§ 27. Култура старе Кине	43

СТАРА ГРЧКА

I. Најстарији период Грчке

§ 28. Земља и народ	45
§ 29. Критско-микенска култура	46
§ 30. Грчка религија	47
§ 31. Митови о херојима	49
§ 32. Мит о Аргонаутима	51
§ 33. Старогрчки еп „Илијада“	52
§ 34. „Одисеја“	54
§ 35. Распад родова и настанак др- жаве	56
§ 36. Држава-град (полис)	57
§ 37. Грчка трговина и колонизација	58
§ 38. Ратни живот и друштвене и- гре. Пророцишта	59

II. Спарта

§ 39. Друштвено уређење Спарте	61
§ 40. Живот и васпитање Спартана- ца. Пелопонески савез	62

III. Стварање Атинске државе

§ 41. Земља и народ. Стара Атика	64
§ 42. Револуционарна борба. Солон	65
§ 43. Тираонија у Атини. Клистенове реформе	67

IV. Грчко-персиски ратови и проcvат Атине

§ 44. Почетак рата	68
§ 45. Ксерксов поход	69
§ 46. Атинска поморска држава	71
§ 47. Роштво	72

§ 48. Перикле. Процват демократије засноване на робовској привреди	73
--	----

V. Пелопонески рат

§ 49. Узроци и почетак рата	75
§ 50. Сицилијански поход и пораз Атине	76
§ 51. Крај рата и „тиранија тридесеторице“	78
§ 52. Устанак робова и сиротиње	79

VI. Грчка култура

§ 53. Позориште	80
§ 54. Грчка књижевност (трагедија и комедија)	82
§ 55. Уметност	83
§ 56. Појава науке	84
§ 57. Сократ и Платон. Аристотел	85

VII. Грчка под влашћу Македоније

§ 58. Положај Грчке у IV в. пре н. е.	87
§ 59. Македонија. Филип Македонски	88
§ 60. Александар Македонски и његови походи	89
§ 61. Јелинистичке државе и њихова култура	91
§ 92. Борба против Македоније и робовласника. Рим осваја Грчку	93

РИМ

I. Рани период историје Рима

§ 63. Природа и становништво старе Италије	95
§ 64. Патрицији и плебејци. Сервије Тулије	96
§ 65. Борба патриција с плебејцима	98
§ 66. Освајање Италије	100
§ 67. Римска војска. Италија под влашћу Рима	101
§ 68. Религија Римљана	102

II. Римска освајања ван Италије

§ 69. Први пуни рат	103
§ 70. Други пуни рат	105
§ 71. Освајање Македоније и Грчке. Трећи пуни рат	108

III. Робовласнички Рим (III и II в. пре н. е.)

§ 72. Развој робовског рада и положај робова	109
§ 73. Богаћење римских закупаца и зеленаша	111
§ 74. Живот и култура Рима у III и II в. пре н. е.	112

IV. Устанак робова и слободне сиротиње. Пад Римске републике

§ 75. Први устанак робова на Сицилији. Аристонинов устанак у Малој Азији	113
§ 76. Реформе браће Граха. Тиберије Грах	115
§ 77. Гај Грах	116
§ 78. Марије и војна реформа. Рат с Кимбрима и Тевтонима	118
§ 79. Други устанак робова на Сицилији	119
§ 80. Устанак Италика. Сулина диктатура	120
§ 81. Борба Шпаније против Рима. Виријат и Серторије	121
§ 82. Спартаков устанак	123
§ 83. Катилинина завера. Помпеј и Цезар	124
§ 84. Први триумвират. Цезарева диктатура	126
§ 85. Пропаст републике	128

V. Римска империја у I и II в. н. е. (Принципат)

§ 86. Владавина Октавијана Августа	129
§ 87. Живот и култура Рима крајем републике и у I в. н. е.	131
§ 88. Римска империја у I в. н. е.	133
§ 89. Положај империје. Устаници у провинцијама	135
§ 90. Римска империја између II и III в. н. е.	137

VI. Револуција робова. Варварска освајања и пропаст империје

§ 91. Почетак револуције	138
§ 92. Диоклецијан. Хришћанство	139
§ 93. Константин и његови наследници. Распад империје	141
§ 94. Варварска освајања. Пропаст Римске империје	143
Хронолошка таблица	145

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОСЛАВ ДОМАНОВИЋ"

ПО 94(3)

МИШУЛИН А. В.

Историја старога века

ЛЕСКОВАЦ

000005634

C0B1SS 6